

Анатоль Вярцінскі

**Трывожны
досвітак**

Мінск
Беларусь
1994

ЁН ЗАВЯШЧАЎ НАМ СВЕТЛЫ ДЗЕНЬ

*Да 90-годдзя з дня параджэння Максіма Багдановіча
газета "Вячэрні Мінск" за 9 снежня 1981г.*

Калі перафразавачь вядомае выслоўе, то можна сказаць: неспазнанья шляхі любові і ўдзячнасці народнай. Гаворачы цютчаўскімі словамі,

Нам не дано прэдугадать,
Как слово наше отзовется, —
И нам сочувствие дается,
Как нам дается благодать...

Літаратуразнаўцы пішуць пра "загадку Багдановіча", маючы на ўвазе перш за ўсё незвычайныя абставіны яго жыццёвага і творчага шляху. Але ў дадзеным выпадку можна было б гаварыць як пра загадкавую з'яву і пра само слова паэта, пра тое, як яно "отозвалось" праз гады, якое спачуванне, якія любоў і прызнанне выклікае яно ў нашых сэрцах. А што яно адгукаецца, што яно жыве, што яно актыўна пераклікаецца з нашымі сённяшнімі думкамі і эмоцыямі, што яно, такім чынам, мае значэнне хлеба духоўнага — у гэтым ніхто не сумняваецца, гэта сёння, з вышыні юбілейнай даты, вельмі выразна відаць.

Спашлюся на такія відавочныя факты... Рыхтуючыся да выступлення на мінулым пісьменніцкім з'ездзе, я ўважліва перачытаў усё, што напісана нашымі паэтамі за мінулыя пяць гадоў. І як адну з характэрных асаблівасцей адзначыў растучую цікавасць і ўвагу паэтаў да Максіма Багдановіча, да яго творчасці, яго лёсу, яго асобы. Гэта выказалася і ў дружным з'яўленні літаральна дзiesiąткаў вершаў, прысвечаных яму, і ў імкненні развіваць некаторыя яго вобразы і матывы, творча прадаўжаць і асэнсоўваць яго спадчыну. Характэрна яшчэ, што гэтае імкненне захапіла паэтаў розных пакаленняў — ад старэйшых да самых маладых.

Напярэдадні 90-годдзя ў адрас Саюза пісьменнікаў Беларусі ішлі, адно за адным, пісьмы працоўных і наконт далейшага ўвечавання памяці паэта. І пісалі зноў-такі пажылыя людзі і моладзь, рабочыя і прадстаўнікі інтэлігенцыі. Пісалі асобна і калектыўна (пад некаторымі пісьмамі стаялі доўгія слупкі подпісаў — ад імя хору, заводскага цэха або гарадской вуліцы). І гэта было не што іншае, як рэальнае праяўленне любові і пашаны народнай. Дарэчы, пра тое ж красамоўна сведчыла і апошняе рэспубліканскае свята паэзіі, прысвечанае юбілею Багдановіча. Калі мы ў Саюзе пісьменнікаў

раіліся, дзе і як павінна прайсці чарговае традыцыйнае свята паэзіі, і калі ўзнікла прапанова правесці яго на гэты раз у Мінску і пад знакам гадавіны аўтара "Зоркі Венеры" (тут, у Мінску, ён нарадзіўся), то з'явілася і апаска: ці ўдасца, ці атрымаецца? Адна справа — Вязынка або Мікалаеўшчына, вядомыя народу традыцыйныя мясціны паэтычных урачыстасцей, на якія прыхільнікі паэзіі сцякаліся самі, з акаляючых вёсак. І другая справа — горад, дзе да таго ж падобнае свята праводзілася ўпершыню. Але, як высветлілася, асцярога была дарэмнай. Імя Максіма Багдановіча прывабіла шмат паэтаў з суседніх рэспублік, сабрала мноства прыхільнікаў яго непараўнанага, цудоўнага таленту, яго непאўторнай паэзіі.

І яшчэ адзін канкрэтны прыклад. У апошнія гады вядомы польскі паэт Ян Гушча ледзь не цалкам прысвяціў сябе перакладу і папулярызацыі ў сваёй краіне беларускай паэзіі — падрыхтаваў і выдаў два анталагічныя зборнікі нашых вершаў, а таксама зборнік паэзіі Максіма Багдановіча. І я ведаю і прыгадваю, як гэта пачыналася, помню добра, як Ян Гушча ўпершыню прыехаў для ажыццяўлення сваёй заповітнай задумы ў Мінск і адразу ж, яшчэ на пероне вакзала, спытаўся: "Выходзіў у апошні час Багдановіч? "Апокрыф" яго надрукаваны?.." (Той самы непараўнаны "Апокрыф", дзе сказаны гэтыя вось крылатыя словы: "Штодзённымі клопатамі поўна людское жыццё. Але калі зварухнецца душа чалавека, толькі песня здолее спатоліць яе. Шануйце ж песні свае".) Песеннае слова паэта "отозвалось" і за межамі нашай краіны, яно перакладзена не толькі на польскую мову, але і на балгарскую, чэшскую, англійскую, нямецкую і іншыя мовы свету. І гэта тым больш радасна і паказальна, што менавіта сам Максім Багдановіч выказаў ў далёкім, перадрэвалюцыйным, трынаццатым годзе спадзяванне, што беларуская літаратура будзе несці свой дар "не толькі нашаму народу, але і ўсясветнай культуры". Спадзяванне паэта аказалася не толькі прарочым па сваёй сутнасці, але, як мы бачым сёння, пацвярджаецца яго асабістым прыкладам, лёсам яго ўласнай творчасці — яна па праву займае сваё месца ў духоўнай скарбніцы чалавецтва.

Прыведзеныя факты не здзіўляюць мяне. Радуюць, глыбока задавальняюць, але не здзіўляюць. Бо на сваім уласным, чытацкім і пісьменніцкім вопыце, па свайму асабістаму ўспрыняццю ведаю, што гэта за феномен — Максім Багдановіч. Бо на самым відным месцы трымаю ў сваёй бібліятэцы томікі яго твораў і не-не ды і бяруся — у які ўжо раз! — гартаць іх старонкі, не-не ды і кідаю на іх позірк як на штодзённую духоўную апору. Бо бяру, як правіла, яго томік з сабой, калі выбіраюся ў далёкую або блізкую дарогу.

Загадка, феномен Багдановіча... Часам у думках далучаешся да літаратуразнаўцаў у іх імкненні разгадаць гэтую "загадку", зрабіць яўнай гэтую таямніцу. Але потым пачынаеш здагадвацца, што не так гэта проста (і не заўсёды гэта патрэбна) адказваць на пытанне: за што мы любім? У чым сакрэт і першаўмова любові нашай?

Таму лягчэй спасылацца на факты, на рэальныя праявы гэтай любові і пашаны. Яшчэ адным, на гэты раз матэрыяльна ўвасобленым, доказам добрых пачуццяў да паэта з'яўляецца адкрыццё помніка яму сёння — у дзень яго нараджэння, і ў горадзе, дзе ён нарадзіўся, у некалькіх кроках ад таго месца, дзе стаяў яго родны дом. Багдановіч вярнуўся да нас, у свой родны горад — вярнуўся волей і талентам скульптара. І мы будзем прыходзіць цяпер да яго помніка. І можна загадзя сказаць, можна прадбачыць, што, калі мы будзем прыходзіць да яго светлай вясновай раніцай або яркім летнім днём, мы будзем прыгадаць — услых або ў думках — яго прарочыя словы:

Беларусь, той народ дачакаецца
Залацістага, яснага дня.
Паглядзі, як усход разгараецца,
Сколькі ў хмарках залётных агня...

І загадзя можна прадбачыць, што, калі мы будзем прыходзіць да помніка вечарам або апоўначы, мы абавязкова прыгадаем — услых або ў думках — наступныя яго радкі, такія пранікнёныя і такія зразумелыя нам, такія сучасныя па сваім месце і сваім гучанні:

Я хацеў бы спаткацца
З Вамі на вуліцы
У ціхую сінюю ноч
І сказаць:
"Пачыне гэтыя буйныя зоркі,
Ясныя зоркі Геркулеса?
Да іх ляціць наша сонца,
І нясецца за сонцам зямля.
Хто мы такія?
Толькі падарожныя, —
Папутнікі сярод нябёс.
Нашто ж на зямлі
Сваркі і звадкі, боль і горыч,
Калі ўсе мы разам ляцім
Да зор?

І сапраўды, "нашго"? — паўторым мы ўслед за паэтам яго пытанне, задумаемся разам з ім у наш неспакойны век. І, задумаўшыся,

магчыма, хоць у нейкай меры ўсвядомім сабе, у чым жа ўсё-такі "загадка" Багдановіча, у чым яго веліч, яго незвычайная сугучнасць нашым розумам і сэрцам. Яны перш за ўсё, відаць, у яго такім, вось глыбокім, такім пранізлівым па сваёй сутнасці і такім высакародным па форме выяўлення гуманізме, у яго страсным жаданні бачыць больш шчаслівымі чалавека, народ, усё чалавецтва.

"НЕЛЬГА БУДАВАЦЬ БУДУЧЫНЮ БЕЗ ПАМЯЦІ АБ МІНУЛЫМ..."

*Урокі крытыкі і публіцыстыкі В. Быкава
Газета "Літаратура і мастацтва" за 7 лістапада 1985 г.*

У невядомых да гэтага нашаму чытачу, толькі нядаўна апублікаваных у перакладзе на рускую мову раздзелах з кнігі Эрнэста Хемінгуэя "Небяспечнае лета" мяне асабліва ўразіла адна мясціна. Кніга аўтабіяграфічная, пісьменнік расказвае ў ёй пра сваё першае з часу грамадзянскай вайны наведванне Іспаніі, апісвае дарогу, па якой едзе, і, у прыватнасці, піша: "Мы праязджалі па правінцыі, дзе некалі ішлі баі, але я нават не спрабаваў растлумачыць Білу, як праходзіла асада горада, а толькі паказваў яму месца баёў". І далей: "У тую раніцу я думаў аб тым, што бульдозер можа пакінуць большы след на схіле ўзгорка, чым брыгада, Якая тут загінула, і што брыгада, якая ішла на пэўную гібель, каб утрымаць вышыню, можа ўдобрыць глебу і дадаць у яе крыху каштоўных мінеральных солей і металу, але ненадоўга, таму што металу гэтага занадта мала, каб яго здабываць, а вясновыя і асеннія дажджы ды талыя снягі змыюць з гэтай бясплоднай зямлі ўсё, чым яе апладнілі".

Шчымаліва горкі роздум, цвярозае назіранне, якое сваёй неадольнай, даведзенай да лагічнага канца праўдай ледзяніць душу. Сапраўды, хаця прырода па-свойму і ўдзельнічае ў гісторыі, мас дачыненне да грамадскіх падзей (фон, месца дзеяння, нямая сведка і г. д.), да сэнсу гэтых падзей ёй няма ніякай справы, у маральных адносінах яна аб'якавая, нейтральная. З пункту гледжання хіміі прах і попел ахвяр і злачынцаў, змагароў за народную справу і фашыстаў складаюцца з адных і тых жа элементаў, а стыхійным сілам прыроды, вадзе і ветру ўсё адно, чый прах зносіць, чый попел развяваць.

Ды пагроза забыцця зыходзіць не толькі ад стыхій. У змове з патокамі вады дзейнічае яшчэ і паток часу. "Аднак вядома, што час робіць сваю адвечную справу, і з кожным дзесяцігоддзем усё далей у незваротнае мінулае адсоўваюцца падзеі тых агнявых гадоў, туман

небыцця ўсё шчыльней засцілае справы і твары людзей, вырваных з таго жыцця вайной". Альбо: "Тое, што нядаўна яшчэ было табе памятна, праз некалькі год паступова зацягваецца туманам забыцця, і трэба ўжо намаганне, каб успомніць імёны нашых франтавых таварышаў, даты калісьці так добра памятных баёў, назвы вёсак і ўрочышчаў, якія, здавалася б, на ўсё жыццё ўрэзаліся ў тваю памяць. Да таго ж паступова радзеюць шэрагі ветэранаў, тых, хто прайшоў вайну і мог з веданнем справы падрабязней расказаць аб ёй людзям".

Гэтыя выказванні, дзе атаясамліваюцца забыцці і небыццё, належаць ужо другому пісьменніку — Васілю Быкаву і ўзяты з яго кнігі "Праўдай адзінай", якая выйшла ў выдавецтве "Мастацкая літаратура" і склалі якую самую розныя па зместу* характару і форме выступленні нашага выдатнага прэзаіка, зробленыя ім на працягу дваццаці год, з 1964 па 1984 г. Розным часам датаваны літаратурна-крытычныя і публіцыстычныя выступленні пісьменніка, рознымі нагодамі і патрэбай выкліканы яны да жыцця. Але, нягледзячы на сваю вонкавую разнастайнасць, кніга — пры бліжэйшым знаёмстве з ёю — уражвае адзінствам і трываласцю "грунтоўкі", унутранай цэльнасцю, наяўнасцю скразных, праходзячых праз увесь зборнік, гэта значыць арганічна ўласцівых для аўтара, прынцыпова важных для яго меркаванняў, высноў, турбот.

Адна з галоўных, калі не галоўная, не вызначальная, гэтых турбот — як захаваць пад напорам разбуральнага дзеяння часу памяць мінулай вайны, яе ўрокі? Як тут супрацьстаяць патокам вады і дзён, "туману забыцця"? Турбота гэта праходзіць дамінантай праз усю кнігу — пачынаючы з "Трох абзацаў аўтабіяграфіі" і канчаючы нататкамі "Урокі мінулай вайны" — заключнай, таксама лаканічнай, дарэчы з Некалькіх усяго абзацаў, часткай, што ўяўляе сабой прадмову да італьянскага выдання аповесці "Альпійская балада".

Які адказ знаходзіць аўтар для сябе і ў чым пераконвае нас? Звяртаючыся мысленна да некаторых са сваіх аднапалчан, якія загінулі на вайне і якім, як ён прызнаецца, "абавязаны самым дарагім — жыццём", В. Быкаў гаворыць: "Апроч нас і нашай недасканалай памяці, што яшчэ можа ўтрымаць іх у нашай свядомасці, зберагчы для гісторыі?" З гэтай адзіна рэальнай альтэрнатывай ён звязвае самым непасрэдным чынам свой маральны і грамадзянскі абавязак, сваю асноўную мастакоўскую задачу. Расказваючы праз некалькі год у сваім пранікнёным, поўным балючай памяці эсэ "Наша сіла і воля" пра тое, што ён зведвае, калі застаецца сам-насам са "старэнькім ваенных год здымкам, зробленым недзе на фарміроўцы, добра пацёртым за гады ў нагруднай кішэні гімнасцёркі", В. Быкаў

сведчыць з усёй шчырасцю: "Позіркі загінуўшых могуць нешта выказаць або не выказаць нічога, але мы, што воляю лёсу выжылі, сталі больш чым удвая старэйшыя і, трэба думаць, мудрэйшыя за іх, — мы абавязаны ўбачыць у іх тое значнае, што так дорага было для іх і ў роўнай меры важна для нас сёння. Перш за ўсё мы абавязаны разгледзець у іх маўклівую просьбу "памятаць, не забываць у змене год іх і іхнія справы, расказаць нашчадкам аб сэнсе іх жыцця і асабліва — іхняй заўчаснай смерці. Даўно вядома, наколькі зменлівая і недасканалая чалавечая памяць, якую няшчадна размывае час (зноў, бачыце, тая ж метафара. — А. В.), па крупінках забіраючы ў забыццё спачатку другараднае, менш значнае і яркае, а затым і істотнае. Не зафіксаваная ў дакументах, не асэнсаваная мастацтвам гісторыя і жыццёвы вопыт людзей вельмі хутка выціскаюцца з памяці чаргою бягучых спраў і падзей і назаўсёды трацяцца з духоўнай спадчыны народа". Адсюль і адпаведны, з надзеяй і верай, позірк на мастацтва, на яго магчымасці і яго прызначэнне. У артыкуле, змешчаным у свой час на старонках газеты "Известия", В. Быкаў піша: "У гэтым сэнсе вялізная задача кладзецца на наша мастацтва і літаратуру, якія валодаюць, як вядома, зайздроснай здольнасцю спыняць хуткаплынны час, увасабляць і захоўваць яго кардынальныя моманты ў гістарычнай свядомасці народа".

Сваё прагнае імкненне "безумно жыць" паэт, які тварыў на пачатку стагоддзя, звязаў з патрэбай

Все сущее — увековечить,
Безличное — очеловечить,
Несбывшееся — воплотить!

Для нашага сучасніка Васіля Быкава, сведкі і ўдзельніка трагічных падзей мінулай вайны, жорсткай, не на жыццё, а на смерць, схваткі са злейшым ворагам чалавецтва — фашызмам, сэнс творчасці паўстае ў больш акрэсленым, больш канкрэтным вымярэнні — у неабходнасці ўзнавіць "складаны мастацкі вобраз вайны", увекавечыць у слове народны подзвіг, увасобіць рысы тых, хто злажыў галаву на алтар перамогі.

Ёсць сэнс больш уважліва, глыбей прыгледзецца да таго, што азначае для В. Быкава як мастака і грамадзяніна трывожная памяць мінулай вайны. Зборнік дае дастаткова матэрыялу для такога разгляду.

Гэта, па-першае, своеасаблівы эквівалент сумлення, імкненне аплаціць "неаплатны доўг" (гэтыя словы неаднаразова сустракаюцца на старонках кнігі), маральнае адчуванне, выдатна выказанае ў вядомай мініяцюры Твардоўскага "Я знаю, никакой моей вины..."

(гэтае адзінаццацірадкоўе таксама можна ўбачыць на адной са старонак кнігі "Праўдай адзінай"). Абвостранаму маральнаму пачуццю пісьменніка нязменна чуецца "запавет мёртвых жывым, запавет вялікага, амаль сімвалічнага сэнсу". І ў радках, напісаных у прадчуванні святочнага майскага салюту, ён будзе ўзрушана гаварыць, звяртаючыся да сябе і да іншых: "У дні, калі так радасна і ўсенародна адзначаецца дзень нашай перамогі, мы, былыя франтавікі, ні на хвіліну не маем права забывацца пра тых, хто цяпер мог бы быць з намі, але каго даўно ўжо няма на зямлі. Болей за трыццаць гадоў назад яны ў апошні раз упалі на траву і застаіся ляжаць там, жывучы толькі ў нашай салдацкай памяці... Але вось нам пашчасціла дажыць да яе светлага дня, і наш неадплатны доўг перад забітымі да канца нашых дзён будзе ляжаць на нашым сумленні". І далей, у заключэнне артыкула, які так і называецца "Наша трывожная памяць", В. Быкаў дадасць: "Зрэшты, можа, так і павінна быць. Таму што ў гэтай трывожнай памяці — тая векавечная сувязь, якая назаўжды і непаруўна звязала нас, жывых, з мёртвымі".

Па-другое, памяць вайны асацыіруецца ў В. Быкава яшчэ з тым добрым, што адкрывалася ў часіну суровых выпрабаванняў, з ідэаламі франтавога братэрства і самаахвяравання. "Вельмі хацелася б, — усклікае ён у адным са сваіх артыкулаў, — каб вечна жылі ў людзях вялікія пачуцці братэрства, любові і нянавісці, народжаныя мінулай вайной". Да гэтай важнай для яго высновы ён будзе вяртацца не раз, то ў адной, то ў другой сувязі. У развагах пра паэзію П.Панчанкі пісьменнік зазначае: "Менавіта на вайне ва ўсім бляску раскрыліся перад ім непарушная сутнасць сяброўства, салдацкай вернасці, значэнне таварыскасці і ўзаемавыручкі. Вайна была доўгая і жорсткая, яна патрабавала мільёнаў ахвяр і безлічы чалавечых намаганняў. "Мы перакапалі паў-Еўропы, перш чым перамогу адкапаць, — скажа паэт трохі пазней. — Але наша перамога накладвае і на пераможцаў свой немалы абавязак, — у мірны час і пасля вайны чалавек найперш павінен заставацца чалавекам". Канстатуючы ва ўпамянёным ужо лірычным маналогу "Наша сіла і воля" той сумны факт, што час бязлітасны не толькі да самой чалавечай памяці, але і да вопыту тых адносін, якія складваліся на вайне, што колішняя франтавая дружба не заўсёды вытрымлівае выпрабаванне ходою дзён, В. Быкаў ставіць пытанне аб тым, каб чалавек не здаваўся, не пасаваў перад абставінамі, а, наадварот, маральна ўдасканальваўся — імем трагічнага мінулага. "Адстаяць ад разбуральнага ўздзеяння часу духоўнае Я чалавека, — гаворыць ён далей, — зберагчы ідэалы франтавой маладосці, да канца дзён застацца вернымі * духу

таварыскасці, дружбы, захаваць гатоўнасць у любы момант рынуцца ў бой за справядлівасць — хіба не такі маўклівы заклік праглядваецца ў позірках нашых даўніх і вечна маладых таварышаў?"

Ёсць і яшчэ адна важкая прычына, сцвярджае В.Быкаў, па якой неабходна помніць вайну: мінуюю вайну неабходна помніць для таго, каб своєчасова разглядваць і прадухіляць войны новыя, быць узброеным у змаганні з сіламі зла і агрэсіі. Сказана ж філосафам: "Хто не хоча помніць мінулага, той навек прысуджаны да таго, каб перажыць яго зноў і зноў". "Хатынь, — цытую гістарычны нарыс В.Быкава "Званы Хатыні", — дае чалавецтву просты, як ісціна, і вечна мудры ўрок пільнасці." Чалавецтва павінна памятаць аб смярцельнай пагрозе, якой яно пазбегла ў недалёкім мінулым, і штодзённа клапаціцца пра будучыню. На зямлі, на жаль, ніколі не было недахопу ва ўладарных авантурыстах, заўсёды спелі на ёй цёмныя сілы агрэсіі, ахвочыя пажывіцца за кошт міралюбства іншых. У наш жорсткі час недастаткова любіць мір — трэба ўмець яго абараняць". Аб гістарычна важных і актуальных для нашага часу ўроках мінулай вайны гаворыць аўтар кнігі і ў другіх сваіх выступленнях. Самы важны з гэтых урокаў, падкрэслівае ён, "заключаецца ў катэгарычнай неабходнасці для свету і чалавецтва ўсямернага згуртавання ў імя міру, жыцця і прагрэсу".

Памяць вайны, яе ўрокі... Атрымалася так, што якраз у той час, калі абдумаў і пачынаў пісаць гэтую рэцэнзію, у поле маёй чытацкай увагі трапілі адна за адной новыя кнігі — "Сёння і памяць" Я.Брыля, "Бліскавіцы на гарызонце" Ул. Савіцкага, "Сачыненне на вольную тэму" А. Кудраўца, "У вайны не жаночы твар" С. Алексіевіч, "Цана цішыні" В. Жуковіча, а таксама змешчаныя ў апошніх нумарах часопісаў "Карэнні і галіны" І. Шамякіна, аповесць "Жывыя жывуць" Т.Бондар, нарыс "Сляза і кветка" М. Карпенкі (апошні, хто не ведае, пра лёс загінуўшых у вайну маці, у тым ліку пра маці П.Броўкі). І ўсе гэтыя, увогуле розныя ў шмат якіх адносінах, творы пацвярджалі тым не менш, кожны па-свойму, слухнасць быкаўскіх слоў аб тым, што, нягледзячы на схільнасць індывідуальнай чалавечай памяці рабіцца з цягам часу выбарачнай, паслабляецца, літаратура не мае права дазваляць сабе падобныя паблжкі, тым больш бяспамятнасць, павінна, наадварот, помніць усё і ўся, нічога не ўпускаць; што "нельга будаваць будучыню без памяці аб мінулым, нельга грэбаваць найвялікшым з чалавечых выпрабаванняў — усенародным подзвігам, які даў людзям векапомны ўрок свабоды і непадлегласці".

Зборнік крытыкі і публіцыстыкі В.Быкава называецца "Праўдай адзінай", і назва гэта, безумоўна, апраўдана. Разам з паняццем

"памяць" ідзе ў цеснай звязцы па яго старонках паняцце "праўда". Адно выказванне, другое... І робіцца відавочным, што без гэтага, святага для яго, паняцця пісьменнік не ўяўляе сваіх мастацкіх пошукаў, свой сімвал веры, сваё ідэйна-эстэтычнае крэда. Гэтак жа, як і справу мастацтва наогул. На самым пачатку творчага шляху праўда ўявілася яму суровай і адначасова светлай вяршыняй, да якой трэба ісці, нават караскацца любой цаной ("Тры абзацы аўтабіяграфіі"). І гэтае ўяўленне, як сведчаць старонкі зборніка, застаецца з ім заўсёды. На пытанне, чым ён больш за ўсё даражыць у сваіх творах, В. Быкаў тут жа, не задумваючыся, адкажа: "У сваіх? Хутчэй ва ўсіх і ўсякіх: праўдай!".

Яно і зразумела. Нельга быць верным памяці вайны, памяці паўшых, весті з імі па шчырасці маўклівага размовы і не быць у той жа час праўдзівым у сваім слове пра іх. Так, мёртвыя сору не ймуць, ну а калі размова ідзе пра жывых?.. У сваім выступленні на з'ездзе пісьменнікаў (яно надрукавана ў зборніку пад загалоўкам "На чарговым этапе") В. Быкаў гаварыў: "Аб вайне напісана многа ва ўсіх жанрах літаратуры, на ўсіх 77 мовах народаў нашай краіны, зразумела, з рознай ступенню майстэрства, умельства, таленавітасці. Што да мяне, чытача (ды, я думаю, і да большасці чытачоў, якія ваявалі і не ваявалі), то, можа быць, для нас даражэй за ўсё ў гэтых кнігах не так майстэрства выкладання, не так маляўнічасць стылю, як — праўда. За тысячагоддзі зямной гісторыі аб вайне на ўсіх мовах свету напісана многа няпраўды, прыгожых казак і проста хлусні. Гэта і зразумела, таму што вайна, як вядома, заўсёды была працягам палітыкі ваеннымі сродкамі і служыла інтарэсам уладатрымальнікаў. Наша ж вялікая вайна, на палях якой вырашаўся лёс планеты, мела іншы характар і іншыя мэты, якія адрозніваюцца ад папярэдніх. Гаварыць няпраўду аб ёй не толькі амаральна, але і злачынна як у адносінах да мільёнаў яе ахвяр, так і ў адносінах да будучыні". І далей пісьменнік дадаець з уласцівай яму бескампраміснасцю меркаванняў: "Кроў, пакуты і пот народа ў мінулае вайне накладваюць на нас найпершае абавязальстваў — безумоўную вернасць праўдзе". (Прыгадваецца, дарэчы, як жыва было ўспрынята гэтае выступленне ўдзельнікамі пісьменніцкага форуму).

Менавіта гэты крытэрыў — вернасць праўдзе народнага жыцця і часу — кладзе перш за ўсё В. Быкаў і ў аснову сваіх адносін да класічнай спадчыны (Леў Талстой, Якуб Колас, Кузьма Чорны), да літаратурнай і грамадскай дзейнасці сваіх старэйшых таварышаў па пярэ і настаўнікаў (А. Твардоўскі, С. Смірноў, М. Лынькоў, С. Залыгін, І. Мележ). Напрыклад, заўважаючы, што праўда як эстэтычная

катэгорыя далёка не простае паняцце і што "менавіта праўда жыцця даецца для адлюстравання толькі значным і мужным талентам", В. Быкаў піша: "Што датычыць Мележа, дык безумоўна, што адна з галоўных вартасцей яго прозы, ягонай "Палескай хронікі" — гэта менавіта праўда сялянскага жыцця ў яго самым найбольшым аб'ёме". У сваім пранікнёным слове пра Твардоўскага ён нагадвае нам, як беражліва захаваны заповіт, выказванне выдатнага паэта: "Мастацтва помслівае. Яно жорстка распраўляецца з тымі мастакамі, якія свядома ці несвядома здраджваюць яго асноўным законам — законам праўды і чалавечнасці".

З гэтага ж крытэрыя — праўдзівасць, сумленнасць, кіраванне высокім маральным імператывам (адно з любімых слоў Быкава-публіцыста) — зыходзіць аўтар кнігі "Праўдай адзінай" і ў сваіх ацэнках творчасці найбольш блізкіх яму па лёсу і духу літаратурных равеснікаў, папалчнікаў па цэху так званай ваеннай прозы. Я тут маю на ўвазе ацэнкі, як правіла добразычлівыя, прасякнутыя пачуццём саідарнасці, выказаныя ў адрас твораў А. Адамовіча, Р. Бакланава, В. Астаф'ева, Ул. Багамолава і інш.

Наогул, трэба сказаць, раскіданыя па старонках зборніка адпаведныя эпітэты і характарыстыкі даюць выразнае ўяўленне аб быкаўскім ідэале мастака як змагара за ісціну, за ідэю, як талента, аплоднага гуманістычным пачаткам і грамадзянскай мужнасцю, як "апостала добра і справядлівасці" (словы аўтара зборніка), В. Быкаў мог бы тут выказаць, як свае ўласныя, словы аўтара славутага "Утрапёнага рэпарцёра": "Той, хто не церпіць праўды, даказвае толькі, што яго схільнасць да літаратурнага занятку нямнога варта. Рашаючая ўласцівасць пісьменніка не стыль, а мужнасць". Уласна кажучы, блізкія да гэтых словы не-не ды і сустракаюцца ў зборніку, калі размова заходзіць аб стылі, аб творчай манеры і іншых падобных рэчах.

Значную частку зборніка "Праўдай адзінай" складаюць публікацыі, звязаныя непасрэдна з поглядам іх аўтара на стан і надзённыя праблемы нашай сучаснай беларускай літаратуры і мастацтва, з яго клопатам аб перспектывах іх развіцця, аб іх заўтрашнім дні. Тут трэба вылучыць перш за ўсё яго па-грамадзянску прыныцыповае, прасякнутае глыбокай зацікаўленасцю ў поспеху справы выступленне з трыбуны апошняга па ліку, VIII з'езда пісьменнікаў Беларусі, артыкулы "Пяром аналітыка", "Нашы надзённыя клопаты", "Некалькі думак перад юбілеем", перадрукаваныя прадмовы да кніг П. Панчанкі, Ул. Караткевіча, Н. Гілевіча, В. Іпатавай, слова пра мастакоў М. Савіцкага і А. Кашкурэвіча, водгук на дакументальную кінастужку С. Алексіевіч і В. Дашука "У вайны не жаночы твар".

"Літаратура, як і ўсё наша мастацтва,— дзеліцца В. Быкаў сваім роздумам у адным з названых артыкулаў, — знаходзіцца ў вельмі рухавым стане, у стане няспыннага дыялектычнага развіцця. Магчыма, праз нейкі час шмат што ў ёй запатрабуе пераацэнкі, некаторых удакладненняў яе вартасцей, але ўжо цяпер зразумелы як характар яе поспехаў, так і прычыны яе пралікаў. Трэба думаць, далей будзе лягчэй. У літаратуру прыйдуць новыя таленты, якія на новую ступень узнімуць яе багатыя і разнастайныя набыткі. Галоўнае, каб нязменным заставаўся яе асноўны завет — вернасць інтарэсам свайго народа, які яе парадзіў і якому яна павінна служыць".

Літаратуразнавец і цікавы чытач знойдзе зборнік значным, карысным і ў тым сэнсе, што В. Быкаў прыадкрывае часам сваю творчую лабараторыю, дзеліцца сваім пісьменніцкім вопытам, прафесійнымі, назіраннямі і "сакрэтамі" (каштоўную па-свойму справу тут робяць аўтары інтэрв'ю і гутарак). На старонках кнігі мы знаходзім нямала звестак і сведчанняў, якія даюць адказ на шэраг істотных пытанняў, у прыватнасці пытанняў аб тым, як і чаму звярнуўся В. Быкаў да тэмы партызанскай барацьбы, наколькі неабходны ў мастацкай творчасці асабіста набыты вопыт і веданне прадмета, як выглядае на сённяшні дзень працэс развіцця нашай літаратурнай мовы, што ўяўляе сабой праблема "пісьменнік і чытач" і г. д.

Але, хачу зазначыць, тэматыка і змест зборніка не абмяжоўваюцца сказаным, не вычэрпваюцца чыста літаратурнымі клопатамі пісьменніка. Яго літаратурна-крытычныя і публіцыстычныя артыкулы, публічныя выступленні на розных форумах і імправізаваныя адказы ў гутарках з інтэрв'юерамі сведчаць таксама аб шырокім грамадскім кругаглядзе пісьменніка, аб вастрыві яго сацыяльнага бачання. Мы бачым, што ў арбіце яго ўвагі — самыя розныя з'явы і пытанні нашага сучаснага грамадскага, эканамічнага і духоўнага жыцця. Прытым, што яшчэ паказальна, у некаторых з гэтых пытанняў ён выяўляе самую сур'ёзную дасведчанасць, жыццёвую мудрасць і дальнабачнасць.

Атрымалася так, што кніга "Праўдай адзінай" выйшла ўслед за чатырохтомным зборам твораў пісьменніка. Яна з'яўляецца, такім чынам, своеасаблівым аўтарскім пасляслоўем, своеасаблівай размовай нашага выдатнага мастака слова з чытачом, размовай шчырай, даверлівай, прынцыповай, прасякнутай гарачай верай у духоўны патэнцыял літаратуры, у тое, што яна "з дзіўнай настойлівасцю пракладае ў чалавечай свядомасці шлях да добра і справядлівасці".

ДАЎТАВЕЧНАСЦЬ

Часопіс "Польмя" за сакавік 1986 г.

Мяне заўсёды радавалі і захаплялі доўгажыхары. Выклікалі заўсёды пачуццё гонару за наш людскі род, за фізічныя і духоўныя магчымасці чалавека. Некалі, пасля размовы ў цягніку з адным даўгавечнікам (занатаваны ў блакноце яго імя і адрас), хацеў нават напісаць верш на гэту тэму. Верш не напісаў, але затое з задавальненнем сустрэў потым — як быццам свае ўласныя — пысінскія радкі: "Старому, мусіць, дзевяноста (да дзевяноста б вам і мне!), ды вельмі, вельмі ўжо дзівосна прымерваць старасць на вайне. Мы з ім, героем Леадуна, спаткаліся — і будзь здароў!" і г. д.

З пачуццём асаблівай пашаны і захаплення глядзеў заўсёды на ўдзельніка чатырох войнаў, аднаго з пачынальнікаў сучаснай беларускай літаратуры, яе сённяшняга старэйшыну Кандрата Крапіву. І тут, мабыць, дае знаць, апрача ўсяго іншага, яшчэ яго знешні выгляд, яго рост і моц, яго волатаўская постаць, якая нагадвае мне тыя векавыя, моцна ўкаранёныя ў родную глебу, саракамятравой вышыні сосны, што растуць месцамі ў магілёўскіх барах і ў Белакежскай пушчы.

Гэтае параўнанне — з медзянымі соснамі-волатамі — упершыню прыйшло ў голаў дзесяць год таму, калі, працуючы на пасадзе сакратара праўлення Саюза пісьменнікаў, я займаўся святкаваннем 80-годдзя нашага выдатнага сатырыка, сустракаўся і гаварыў з ім па тэлефоне, ездзіў з ім на яго родную Уздзеншчыну, калі, словам, меў шчаслівую магчымасць пазнаёміцца бліжэй з Кандратам Кандратавічам асабіста. Тады ж, у час спаткання Кандрата Крапівы з землякамі, з блізкімі яму людзьмі, я зрабіў і яшчэ адно адкрыццё: калі ён усміхаецца, то неяк пераўтвараецца ўвесь, мяняецца з твару, за суровым, нават змрачнаватым выглядам нашага Ювенала раптам прыадкрываюцца добры, па-дзіцячаму непасрэдны позірк, чулая, уражлівая, лёгкая ранімая душа...

Незадоўга да новага, ужо 90-гадовага юбілею пісьменніка, а дакладней — восенню мінулага года, мне выпала зноў сустрэцца з ім. Сустрэча адбылася пры наступных абставінах. Праводзілася чарговае пасяджэнне прэзідыума праўлення СП, на парадку дня стаяла пытанне аб прыёме ў Саюз пісьменнікаў групы паэтаў і празаікаў. Для вырашэння яго патрабуецца, згодна з палажэннем аб прыёме, адпаведны кворум, г. зн. пэўная колькасць членаў прэзідыума. Некаторыя з іх адсутнічалі, у асноўным па стану здароўя. І вось А. Кудраўцу і мне як членам падліковай камісіі было даручана з'ездзіць

на кватэру да Кандрата Крапівы па яго "голас". Голас важкі, што і казаць. Місія выпала ганаровая. Мы былі ўдзячныя выпадку за магчымасць нанесці візіт патрыярху нашай літаратуры, убачыць яго ў хатняй абстаноўцы. Праўда, паколькі ведалі пра стан яго здароўя, было крыху і някавата, нават боязна — так вось папросту, з нейкай там скрынкай для галасавання ўрывацца да жывога класіка. Нехта з нас нават выказаўся ў тым сэнсе, што, можа, маўляў, і не трэба было б турбаваць Кандрата Кандратавіча.

Але ўсё адбылося як нельга лепш, звыш нашых меркаванняў і чаканняў нашых. Кандрат Кандратавіч ветліва сустрэў нас у сваім невялічкім, даволі сціпла абстаўленым пакоі-кабінеце (нічога лішняга, ніякай лішняй раскошы, толькі самае неабходнае). Сказаў аб працы кожнага з нас некалькі добрых слоў. Яшчэ сказаў, што, хоць і не можа нармальна чытаць (вельмі аслаблены зрок), усё ж імкнецца сачыць збольшага за літаратурным працэсам. Зусім не фармальна, а з самай жывой цікавасцю, па-дзелавому паставіўся да галасавання па спісу кандыдатаў у члены Саюза пісьменнікаў. У дачыненні да тых, каго, як ён прызнаўся, не ведае, папрасіў нас сказаць некалькі слоў. Я даў кароткую характарыстыку паэтам, Кудравец — празаікам. Пасля гэтага, уважліва выслушаўшы нас, Кандрат Кандратавіч нахіліўся над бюлетэнем — бласлаўляў новае папайненне пісьменніцкай арганізацыі.

На развітанне мы пацікавіліся справамі і планамі гаспадара.

— Заканчваю праз тыдзень рэдагаванне слоўніка¹.

— Тут, у гэтым пакоі і працуеце?

— Так. Сюды да мяне прыязджаюць супрацоўнікі інстытута з матэрыяламі да слоўніка.

— А як наконт баек, Кандрат Кандратавіч? — запытаўся я. — Ёсць задумы?

— Ёсць, — тут жа, без вагання было сказана ў адказ. — Вось скончу рэдагаванне і вазьмуся за байкі.

Мы з Кудраўцом дружна пераглянуліся. Прыемна было засведчыць такі вольны бадзёры творчы настрой, пачуць такія словы ад чалавека, які сваю аўтабіяграфію пачаў колісь словамі: "Нарадзіўся я яшчэ ў мінулым стагоддзі..."

Вярталіся мы ў Саюз пісьменнікаў пад уражаннем ад сустрэчы, загаварылі па дарозе пра тое, што з асобай і творчасцю Кандрата Крапівы як нельга лепш, можа, стасуюцца тыя фактары, якія неабходны, на думку Хемінгуэя, для таго, каб пісьменнік змог дасягнуць

¹ Другое, дапоўненае і перапрацаванае выданне беларуска-рускага слоўніка.

сапраўднага поспеху, рэалізавацца: талент, самадысцыпліна, сумленнасць, інтэлект, бескарыслінасць і, нарэшце, жыццязстойкасць, даўгавечнасць. У асобе Кандрата Крапівы ўсе гэтыя якасці выступаюць у гарманічным спалучэнні.

А вечарам, дома, захацелася зняць з паліцы томік яго баек, перачытаць іх. І чытанне гэтае, павінен сказаць, атрымоўвалася няпростое, цікавае і павучальнае. На паверку выходзіла, што многія крапівоўскія алегорыі і абагульненні, у прыватнасці тыя, што ствараліся ў сярэдзіне дваццатых гадоў, г. зн. шэсцьдзесят год назад, выдатна "захоўваюцца", ні на ёту не страцілі сваёй ідэйна-мастацкай значнасці, сваёй першароднай сацыяльнай вастрыві. Больш таго — некаторыя з баек выглядаюць так, як быццам толькі што напісаны, як быццам з'яўляюцца водгукам сатырыка на сённяшнія з'явы. Я перачытваў байкі "Каршун і Цецярук", "Угоднікі-маўчальнікі", "Махальнік Іваноў" і ўспамінаў надрукаваны перад гэтым у адной газеце артыкул "Такая каварная ліслінасць", дзе выкрываліся лісліўцы і ўгоднікі з іх характэрнымі рысамі, прошукамі і прыёмамі — добра знаёмымі нам па персанажах баек Крапівы. Я перачытваў байкі "Кормны і Надворны", "Старшыня", "Ганарысты Парсюк" і бачыў, як яны пераклікаюцца ў часе, па літары і духу сваіх з нядаўнім выступленнем аднаго вядомага пісьменніка на старонках "Літгазеты", у прыватнасці з гэтымі вось словамі: "Ах, як гэта добра — цяжкая праца! На ёй не затлусцееш. А то вунь якія жываты адрасцілі сабе некаторыя! Наўрад ці ад цяжкай працы. Хутчэй ад нерастрачаных, але атрыманых калорый". Так і чуеш тут рохканне крапівоўскага Рудога. Я перачытваў байкі "Варона-мітгынгоўшчыца", "Дзед і баба", "Мандат", "Саманадзейны Конь", "Балада пра Яўтуха", я спыняў увагу на тых характарыстыках, якімі надзяліў сваіх персанажаў байкапісец ("Аднак нядрэнна ўмеў брахаць ён, падчас прамоўнаю лічыўся", "Ён забурэў, ён растаўсцеў", "Ты паможаш так каню, як хваробе кашаль", "Ад велічы ўласнай праз год ці праз два аж стала кружыцца ў яго галава. Не бачыў зямлі ён, не бачыў людзей" і г. д.), і не мог не аддаваць належнае сацыяльнай відушчасці сатырыка, не мог вызваліцца ад уражання, што гэтыя творы народжаны сённяшняй злобай дня, што прататыпамі крапівоўскіх персанажаў з'яўляюцца якраз тыя, рознага маштабу, гора-кіраўнікі і "дзеячы", якім сёння гавораць: "Паспрабуйце злезці!"

Паказальны па-свойму факт: любая газета можа сёння з поспехам і карысцю для справы перадрукаваць як быццам сёння створаныя, але "напісаныя ад абурэння" (словы антычнага сатырыка) Кандратам Крапівой шэсцьдзесят гадоў назад, радкі:

"Хто спіць, дык той не грэшыць".
Заслуга ў нас, аднак, не ў тым,
Каб быць маўчальнікам святым
І гнісці ў абывацельскім "раю",
Іначай кажучы, у балоце,
А ў тым, каб з лепшымі ісці ў страю,
Гарэць - змагацца на рабоце.

Так вось у той памятны асенні дзень жывое ўражанне непасрэдна ад самога аўтара з яго невычарпальным творчым здароўем і яго маральна-духоўнай маладосцю пацвярджалася і дапаўнялася найлепшым чынам ідэйна-тэматычнай і маральнай жывучасцю яго баек-даўгавечніц.

УРОК СОРАМУ

Выступленне на радыё ў ліпені 1987 г.

Ёсць выслоўе: сапраўдны паэт у дваццаць пяць гадоў мудры, а ў семдзесят — малады. Пімену Емяльянавічу спаўняецца семдзесят, новыя яго вершы, тыя, што нядаўна друкаваліся ў часопісах і на старонках газеты "Літаратура і мастацтва" і потым увайшлі ў яго кнігу "І вера, і вернасць, і вечнасць", красамоўна сведчаць, што паэт — малады. Сэрцам. Духам. Сваім светаадчуваннем. Сваім успрыняццем таго, што адбываецца навокал. Малады ў сваёй веры, у надзеі і любові сваёй. А, з другога боку, радкі, створаныя паэтам шмат гадоў назад, не менш красамоўна гавораць аб тым, што ў маладосці сваёй творчай ён быў — як грамадзянін і мастак — мудры, праніклівы, духоўна сталы. Гартаючы старонкі кнігі Пімена Панчанкі, пераконваешся, што ён і з'яўляецца якраз адным з тых, хто адчуваў і ўсведамляў неабходнасць перабудовы, хто жыў чаканнем яе, быў яе прадвеснікам, песняром яе. Кажучы сённяшнімі словамі, паэт па праву ўваходзіць у кагорту тых, хто рыхтаваў перабудову — сваім натхнёным, сумленым, прасякнутым болем і трывогай за нашу агульную справу радком. Іменна ў тым, што Пімену Панчанку не было неабходнасці перабудоўвацца, вызначаць сваю пазіцыю ў новай грамадскай абстаноўцы, і заключаецца сакрэт узнікнення такіх яго новых твораў, як "Кабінеты", "Паэма сораму і гневу", "Труба". Аўтар іх не столькі "адгукаўся", не столькі выконваў так званы сацыяльны заказ, колькі выдыхнуў свае творы, проста з душы выліў іх.

Жыццё — з любові, працы і пакут.

Адным чалавечую іх вартасць!

А гнеў і сорам мне душу пякуць,
І гне маё сумленне вінаватасць.

Новы верш, радкі новыя, народжаныя свежым подыхам перамен, новы сацыяльны кантэкст, а словы, як бачым, знаёмыя, даўно ўжо, з самага пачатку ўласцівыя паэту.

Працягваючы думку, хачу падзяліцца яшчэ адным, спадзяюся, цікавым і павучальным для ўсіх нас — для пісьменніка і чытача — назіраннем. У свой час мяне ўразілі наступныя радкі паэта:

Мне сорамна народ агітаваць,
Каб людзі больш і больш штодня рабілі,
Мясілі гліну, валуны драбілі:
Ён ведае і сам, як працаваць...

Уразілі, запомніліся, прыгадваліся не раз — як трапная паэтычная формула нейкай дакладна схопленай мастаком ненармальнасці, нейкага нездаровага змяшчэння ў нашым грамадскім жыцці: адны працуюць, а другія заклікаюць, агітуюць іх працаваць. Тут, як кажуць, ёсць над чым задумацца. І вось сёння, — пасля адпаведных урокаў праўды, у час, калі дабро бярэ верх над злом, — я зноў і зноў прыгадваю празорлівыя радкі, надрукаваныя ўпершыню ў 1965 годзе (верш "Жыццё маё..."). Я чытаю дакумент: "Нашы людзі не хочуць больш мірыцца з тым, каб паміма іх кім бы то ні было вырашаліся пытанні, якія закранаюць іх інтарэсы", што "час, калі кіраванне зводзілася да загадаў, забаронаў, заклікаў, адышоў у мінулае. Цяпер усім ясна, што такімі метадамі працаваць больш нельга" — я спыняюся на гэтых словах і думаю пра радкі паэта, напісаныя дваццаць гадоў таму. Я чытаю артыкул вучонага-эканаміста, выдзяляю яго словы аб тым, "што негуманна бачыць у чалавеку толькі рабочую сілу, крыніцу павелічэння матэрыяльных даброт, трэба яшчэ помніць пра самацэннасць чалавечай асобы", — і зноў прыгадваю з захапленнем своеасаблівы ўрок палітэканоміі, які выразна выказаў Пімен Панчанка ў сваім вершы: "Мне сорамна народ агітаваць, каб людзі больш і больш штодня рабілі..."

ЦІ ПАСПЯШАЎСЯ "ЛІМ"?

Газета "Літаратура і мастацтва" за 14 кастрычніка 1988.

"Курапаты — наш боль" — так называецца артыкул, які змешчаны ў газеце "Звязда" за 30 верасня і ў якім паведамляецца аб выніках работы ўрадавай камісіі, створанай пасля вядомай публікацыі ў "ЛіМе" з мэтай расследавання абставін расстрэлу людзей у лясным

урочышчы Курапаты пад Мінскам. Па факту выяўлення масавых пахаванняў Пракурорам Беларусі Г. С. Тарнаўскім узбуджана крымінальная справа (правільнае, прынцыповае рашэнне!), працуе следчая група Пракуратуры рэспублікі, і на пытанні журналіста адказваюць першы намеснік пракурора У. К. Кандрацьеў, начальнік следчай часткі пракуратуры В. В. Собалеў, галоўны судова-медыцынскі эксперт Міністэрства аховы здароўя Беларусі С. С. Максімаў. У карэспандэнцыі называецца колькасць сведкаў, устаноўленых папярэднім следствам (іх ужо 229!), прыводзяцца паказанні некаторых з іх, паведамляецца пра вынікі даследавання судова-медыцынскай і крыміналістычнай экспертызы... Нібыта нішто не абвяргае, а, наадварот, толькі пацвярджае факты і версію ў цэлым, выкладзеныя ў артыкуле З. Пазыняка і Я. Шмыгалёва "Курапаты — дарога смерці". "Шмат даных,— дзеліцца ўражаннем А. Мяснікоў,— сумных, трагічных — у гэтым дакуменце (маецца на ўвазе "Заклучэнне комплекснай судова-медыцынскай і крыміналістычнай экспертызы". — рэд. "ЛіМа"). І калі знаёмішся з імі, адольвае нейкі нясцерпны боль..." Няцяжка ўявіць той душэўны стан, пра які гаворыць журналіст. Даследаванне касцявых астанкаў — не з "лёгкіх" тэм.

На жаль, не абышлося ў артыкуле і без дысанансу, без спробы смуткаваць з агаворкамі, з аглядкай, стаць, калі перафразавать паэта, на горла ўласным болю і смутку. Пасля таго як карэспандэнт пазнаёміўся з меркаваннем работнікаў пракуратуры наконт заключэння спецыялістаў-археолагаў, што прымалі ўдзел у раскопках, ён паставіў пытанне (цытуем):

"А ці не паспяшалася са сваёй новай публікацыяй "Шумяць над магілай сосны" газета "Літаратура і мастацтва"? У нумары за 16 верасня яна паведаміла аб многіх тайнах следчай справы..."

"Так, паспяшалася," — пагадзіліся ў Пракуратуры Беларусі. У адпаведнасці з артыкулам 141 Крымінальна-працэсуальнага кодэкса Беларусі недапушчальна абнародаванне даных папярэдняга следства. Гэта можа быць зроблена толькі з дазволу следчага ці пракурора і ў тым аб'ёме, у якім яны лічаць магчымым. З такой жа просьбай ні аўтар, ні рэдакцыя ў пракуратуру не звярталіся".

Вось так. З аднаго боку... і з другога боку. З аднаго боку, нельга не пагадзіцца, не прызнаць, не смуткаваць, а з другога... З аднаго боку, неабходнасць вяртання да праўды і справядлівасці, змагання за выкрыццё фактаў сталінскага беззаконня, а з другога — напамінак пра літару закона.

Тут неабходна наступнае тлумачэнне. Пачнём з элементарнага, з тэрмінаў. Паспяшалася ці не паспяшалася газета? Як вядома (пра

гэта пісалася ў рэдакцыйнай прадмове да названай публікацыі), выбарачная эксгумацыя магіл у Курапатах была закончана 15 ліпеня г.г. Потым навуковая справаздача аб раскопках і археалагічных даследаваннях, праведзеных супрацоўнікамі Інстытута гісторыі АН Беларусі З. С. Пазьняком, М. М. Крывальцэвічам і А. В. Іовам, была абмеркавана і зацверджана на пасяджэнні Аддзела археалогіі інстытута (яго поўная назва: Аддзел археалагічных даследаванняў зон новабудоўляў). Каб быць дакладнымі, мы звярнуліся днямі да загадчыка аддзела, доктара гістарычных навук, прафесара Г. В. Штыхава і спыталіся наконт даты і характару абмеркавання справаздачы групы археолагаў — удзельнікаў раскопак. "Навуковая справаздача З. Пазьняка, М. Крывальцэвіча і А. Іова аб археалагічных раскопках (эксгумацыі) пахаванняў ва ўрочышчы Курапаты была разгледжана на пашыраным пасяджэнні аддзела 1 жніўня, пратакол нумар 14,— сказаў Георгій Васільевіч. — Была прынята адпаведная пастанова. У ёй мы далі высокую ацэнку працы нашых супрацоўнікаў — працы няпланавай, нялёгкай, як вы разумееце, не кожны мог удзельнічаць у ёй. У пастанове адзначана, што раскопкі — даследаванні пахаванняў выкананы на высокім навукова-метадычным узроўні, што вывады абгрунтаваны і зафіксаваны належным чынам у адпаведнай дакументацыі. Навуковая верагоднасць справаздачы,— дадаў Г. В. Штыхаў,— не выклікала ніякіх сумненняў. Яе аўтарам была выказана падзяка за выкананне грамадзянскага і прафесійнага абавязку. На пасяджэнні аддзела была таксама выказана прапанова, каб справаздача была надрукавана".

Такім чынам, справаздача аб археалагічных даследаваннях магіл у Курапатах была разгледжана і зацверджана, ва ўстаноўленым парадку, 1 жніўня (і тут жа, нагадаем, перададзена следству пракуратуры). А артыкул "Шумяць над магілаю сосны", напісаны на падставе яе, быў надрукаваны ў газеце 16 верасня, г.зн. толькі праз паўтара месяца. Так што гаварыць пра паспешлівасць наўрад ці ёсць падстава. Нават з фармальнага пункту гледжання. Для нагляднасці можна, дарэчы, параўнаць з тымі тэрмінамі, якія вызначаюцца для правядзення папярэдняга следства артыкулам 140 таго ж Крымінальна-працэсуальнага кодэкса Беларусі. Там сказана: "Папярэдняе следства па крымінальных справах павінна быць закончана не пазней чым у двухмесячны тэрмін... Тэрмін папярэдняга следства, устаноўлены часткай першай гэтага артыкула, можа быць прадоўжаны пракурорам... але не больш чым на два месяцы". Інакш кажучы, следства (раследаванне, даследаванне, разгляд і г. д.) не можа цягнуцца

бясконца. Вырашаць ефектыўна — значыць вырашаць апэратыўна, хутка.

Ну ды гэта фармальны, вонкавы бок справы. Газету ж і аўтара папракаюць у нечым больш істотным, у тым, што яны, маўляў, "паведамлілі аб многіх тайнах следчай справы", "абнародавалі даныя папярэдняга следства". Якія "тайны", якія "даныя"? Як ужо толькі што гаварылася, артыкул "Шумяць над магілай сосны" напісаны самім удзельнікам археалагічных раскопак пахаванняў, і напісаны на аснове матэрыялу, які, як мы бачылі, разгледжаны і прыняты ў Акадэміі навук у якасці навуковай працы, на якую, заўважым, распаўсюджваецца аўтарскае права.

Словам, калі публікацыя рыхтавалася да друку, то ў рэдакцыі не ўзнікла думкі, што аўтар заходзіць за мяжу "закрытай зоны", выдае тайны крымінальнага следства (калі такія ёсць) і што трэба звяртацца па дазвол да следчага ці пракурора.

Нелагічнасць і неправамернасць папроку ў наш адрас пацвярджаецца і наступнай акалічнасцю. Праведзеныя па рашэнні ўрадавай камісіі з 6 па 15 ліпеня даследаванні ў Курапатах не далі, па сутнасці, нічога істотна новага ў параўнанні з вынікамі першых раскопак, зробленых крыху раней і стаўшых тэмай артыкула "Курапаты — дарога смерці". Але ж у адносінах да гэтай публікацыі ніхто не сказаў, што яна не была ўзгоднена з праваахоўнымі органамі, што ў ёй выдадзены нейкія тайны крымінальнага характару і г.д. Наадварот — па фактах, выкладзеных у артыкуле, Пракурорам рэспублікі была ўзбуджана крымінальная справа і для яе расследавання створана следчая група. Выходзіць, на той раз газета не паспяшалася?

І яшчэ адна супярэчнасць бачыцца нам у артыкуле "Курапаты — наш боль". З аднаго боку — неўхваленне таго факта, што газета як быццам спяшаецца, а з другога — прызнанне, што ў дадзеным выпадку нельга без сведак, без грамадскай думкі, без галаснасці. "Пасля публікацыі ў "Известиях", — гаворыць карэспандэнт першы намеснік Пракурора Беларусі У. К. Кандрацёў, — да нас пачалі паступаць пісьмы з-за межаў Беларусі. Думаю, што і пасля выступлення "Звязды" чытачы напішуць нам пра падзеі ў Курапатах".

Мы думаем гэтаксама. Чытачы пішуць нам, напішуць у "Звязду", напішуць у пракуратуру. Бо гэта зусім не тая справа, калі бяспасна ўзважваюцца гіркі на вагах Феміды, калі можна келейна падбіраць артыкул кодэкса ці ацэньваць сітуацыю з пункту гледжання працэсуальных норм. Бо гэта тая справа, імя якой "дзяржаўнае злачынства", "злачынства супраць народа", "масавыя рэпрэсіі" і для

раследавання якой неабходны адкрытыя сведчанні, публічныя выступленні, патрэбен голас народа — у тым ліку і са старонак друку.

Мы таксама не лічым, што трэба спяшацца. Мы таксама за ўсебаковае даследаванне курапацкай трагедыі. Пра што гаварылі ў час гутаркі са старшынёй ўрадавай камісіі Н. М. Мазай ("ЛІМ" за 16 верасня г. г.). У нас таксама ёсць сумненні адносна сцвярджэння аб як быццам зробленай раней эксгумацыі ў Курапатах. Але мы... Тут мы даём слова яшчэ аднаму сведку. "Сёй-той, у тым ліку і асобныя журналісты,— піша ў рэдакцыю пісьменнік, падпалкоўнік юстыцыі ў адстаўцы В. Ф. Хомчанка,— спрабуе кінуць цень на публікацыі ў "ЛіМе", чамусьці сумняваецца наконт таго, што адбывалася; ў Курапатах у канцы трыццатых — пачатку саракавых гадоў. А вось у мяне асабіста ніякіх сумненняў няма. Калі я сам сядзеў ва ўнутранай турме НКУС на Урыцкага, то ўжо тады ў яе сценах чуваць было гэтае слова — Курапаты. Нават час ад часу гучала злавесная пагроза ў адрас зняволеных: "Вось адвясём цябе ў Курапаты". Падобна, што менавіта туды і павезлі Янку Нёманскага, Юрку Лявоннага, Тодара Кляштарнага..."

ЯКІМ БЫЦЬ ПОМНІКУ Ў КУРАПАТАХ

газета "Літаратура і мастацтва" за 3 лютага 1989г.

У мінулым нумары "ЛіМа", а некалькімі днямі раней у іншых рэспубліканскіх газетах, надрукаваны Паведамленне ўрадавай камісіі, створанай рашэннем Савета Міністраў Беларусі ад 14 чэрвеня 1968 г., і пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь "Аб увекавечанні памяці ахвяр масавых рэпрэсій 1937-1941 гадоў у лясным масіве Курапаты". Надрукаваны два ўзаемазвязаныя, палітычна важныя дакументы, якіх мы ўсе чакалі. Усе. Усеагульна. Можна сказаць, усенародна. Якіх чакаў, у тым ліку, і калектыў рэдакцыі "ЛіМа", на старонках якога былі змешчаны стаўшыя амаль сусветна вядомымі публікацыі З. Пазьняка і Я. Шмыгалёва "Курапаты — дарога смерці" і З. Пазьняка "Шумяць над магілаю сосны", чакаў разам са сваімі чытачамі, са сваімі аўтарамі.

Чытачы выказвалі ў сваіх лістах глыбокае задавальненне тым фактам, што, нарэшце, развейваецца змрок неведомасці і таямнічасці над злачынствамі сталіншчыны, ухвалялі рашэнне аб стварэнні ўрадавай камісіі для раследавання абставін гібелі людзей ва ўрочышчы Курапаты, ускладаў вялікія надзеі на камісію.

"Цяжкія нягоды выпалі на наша жыццё, на жыццё сям'і "ворага народа", — пішуць тры сястры, дачкі расстралянага, пэўна, у Курапатах, паэта Тодара Тодаравіча Кляштарнага, — Але варта было іх цяпець і жыць хоць бы дзеля таго, каб дажыць да гэтых дзён — Дзён Праўды і Справядлівасці. Нам, як і тысячам іншых, дасталіся ў спадчыну Курапаты. Гэта — кавалачак нашай шматпакутнай Радзімы, гэта наш боль, наш смутак, наша горкая непазбыўная памяць".

"Я ніколі не пісала да гэтага ў друк, я ніколі не чытала да гэтага газету "Літаратура і мастацтва", — піша нам са Светлагорска дачка аднаго з рэпрэсіраваных у 1937 годзе Ганя Мікалаеўна Манкевіч. — Ды вось прачытала артыкул "Курапаты — дарога смерці", выпісала і чытаю вашу газету і хачу сказаць: павінны быць адноўлены добрыя імёны нашых бацькоў, мы павінны жыць надалей толькі ў свеце праўды, справядлівасці, галаснасці".

Горкую споведзь уяўляе сабой пісьмо жыхара вёскі Вялікая Ліпа Нясвіжскага раёна Уладзіміра Паўлавіча Сасноўскага. Родам ён з другой вёскі, з Малога Быкава Дубровенскага раёна. У дваццацігадовым узросце стаў сведкам арышту бацькі і сямі аднавяскоўцаў (запомніў добра той чорны дзень: 10 жніўня 1938 года). Піша, што двойчы перачытаў артыкул З. Пазьняка і Я. Шмыгалёва і каментарый да яго В. Быкава, што прачытанае прымусіла яго "зноў перажыць у душы трагічны лёс бацькі і аднавяскоўцаў, стаўшых ахвярамі культуры Сталіна".

"Здаецца, я не памылюся, калі скажу, што Беларусь асабліва пацярпела ад сталінскіх беззаконняў, — працягвае Уладзімір Паўлавіч. — І вельмі добра, што была створана і працуе ўрадавая камісія на чале з намеснікам Старшыні Савета Міністраў рэспублікі Мазай Н. М. На камісію ўскладзена вялікая работа — разабрацца, зрабіць сваё заключэнне і ўнесці прапановы аб прыняцці адпаведных мер да тых асоб, якія тварылі жудасныя злачынствы супраць ні ў чым не віноўных, сумленных людзей нашай Радзімы. Знішчаліся самыя таленавітыя людзі краіны: вучоныя, пісьменнікі, работнікі культуры, дзеячы камуністычнай партыі, рэвалюцыянеры, бліжэйшыя саратнікі Леніна, не кажучы ўжо аб простых працаўніках, як мой бацька. Характэрна, што ўсе рэпрэсіраваныя гінулі ў самым росквіце творчых сіл, ва ўзросце да 50 год. А колькі б карыснага для Радзімы маглі б яны здзейсніць сваім талентам і розумам! Хіба гісторыя можа дараваць тым, хто іх знішчаў, хто тварыў беззаконне і гвалт?.. Таму, — піша ў заключэнне У. Сасноўскі,

— пры расследаванні трэба выкарыстаць усе неабходныя сродкі, усе архіўныя даныя, усе сведчанні тых, хто перажыў жахлівыя часы".

Сталы падпісчык і аўтар "LiMa" з гарадскога пасёлка Мір Вячаслаў Антонавіч Хілімонаў, журналіст, ветэран вайны і працы, адгукнуўся на публікацыі З. Пазьняка і на факт стварэння адпаведнай урадавай камісіі двума лістамі. Пагаджаючыся з тым, што "ўсякае злачынства павінна быць пакарана", што "трэба не толькі рэабілітаваць рэпрэсіраваных, але пакараць злачынцаў, бо толькі так будзе дасягнута сапраўдная справядлівасць", В. Хілімонаў выказаў у той жа час пэўны недавер да публікацый: маўляў, наколькі факты, выкладзеныя ў іх, дакладныя, адпавядаюць сапраўднасці. "Курапаты — гэта надзвычай важная справа, — пісаў ён, — і таму не трэба спяшацца, трэба пачакаць вынікаў работы ўрадавай камісіі, вынікаў юрыдычнага строгага і праўдзівага расследавання".

І вось вынікі работы ўрадавай камісіі абнародаваны. Не канчатковыя, папярэднія, бо, як сказана ў Паведамленні: "Урадавая камісія прадоўжыць сваю работу па пошуку архіўных дакументаў і матэрыялаў, што адносяцца да падзей у Курапатах, а таксама сведак з мэтай устанаўлення асоб загінуўшых, канкрэтных матываў пакаранняў смерцю і асоб, якія іх ажыццяўлялі". Але галоўны вывад зроблены і не двухсэнсоўна сфармуляваны: у 1937-1941 гадах у лясным масіве Курапаты органамі НКУС праводзіліся масавыя расстрэлы савецкіх грамадзян.

На хвіліну затоім і перавядзём дыханне. Угледзімся ў гэтыя даты, спынімся на апошнія з іх... Значыць, раней, чым пачалася Вялікая Айчынная, ішла колькі гадоў Вялікая Злачынная. Супраць сваіх людзей, супраць свайго народа... Зазначым гэты феномен — для таго, каб потым усвядоміць, якім павінен быць помнік у Курапатах.

У тых чытацкіх лістах, якія цытаваліся, і ў тых, якія я не называў, настойліва ставяцца пытанні: "Дзе?", "Калі?", "Хто?".

"Дарагая рэдакцыя, — звяртаецца згаданая ўжо Г.Манкевіч, — ці маеца хоць якая магчымасць устанавіць месца гібелі майго бацькі — ці ў Курапатах, ці ў паўночных раёнах?".

Я асабіста ўпэўнены, — піша мінскі інжынер-тэхнолаг Генадзь Аркадзьевіч Прохараў, — што ў архівах КДБ захаваліся ўсе звесткі аб рэпрэсіраваных і расстраляных, у тым ліку і ў Курапатах, і прашу паведаміць мне:

1. Дзень, месяц і месца параджэння майго бацькі.
2. Дзень, месяц, год расстрэлу і месца яго пахавання.
3. Прозвішча і імя нягодніка, па даносе якога мой бацька быў агавораны і арыштаваны.

4. Прозвішча і імя следчага, які прымусіў майго бацьку прызнаць сябе "шпіёнам", "шкоднікам" ці "тэрарыстам", г.зн. "ворагам народа".

Не трэба караць гэтых свалачэй, — працягвае Г. Прохарай. — Іх, пэўна, не так многа ўжо засталася ў жывых. Хай дажываюць свой век. Але вышэйшым актам справядлівасці было б апублікаванне спісаў гэтых людзей і назбайленне іх, цяпер ужо безумойна пенсіянераў, прыстаўкі "персанальны". Быць персанальнымі пенсіянерамі мясцовага, рэспубліканскага ці саюзнага значэння гэтыя людзі не маюць права... Прашу адказаць на мае пытанні".

На гэтыя і падобныя пытанні ўрадавая камісія, на жаль, не змагла даць адказу. Тут нашы чаканні былі яўна перабольшаны. Прыходзіцца прымаць да ведама сумную канстатацыю: "...органы НКУС не складалі дакументаў з указаннем месц расстрэлаў і пахаванняў... Устанавіць асобы загінуўшых, канкрэтныя матывы пакарання смерцю і асоб, якія выконвалі прыгаворы і рашэнні несудовых органаў у 1937-1941 гадах, пакуль не з'яўляецца магчымым".

(Неабходная заўвага. Дзейнасць урадавай камісіі абмяжоўваецца Курапатамі, але чытачы сваімі сведчаннямі пашыраюць геаграфію карных акцый, называюць і іншыя месцы расстрэлаў і пахаванняў нявінных ахвяр. Дадам яшчэ, што некаторыя карэспандэнты прыводзяць цэлыя спісы сваіх аднавяскоўцаў, загінуўшых у гады сталінскіх рэпрэсій. Мартыралог папайняецца.)

Савет Міністраў рэспублікі прыняў прапанову ўрадавай камісіі і прыняў пастанову аб увекавечанні памяці ахвяр масавых рэпрэсій і ўзвядзенні помніка. Уздыхнём з палёгкай. Гістарычная пастанова. Запаветнае, глыбока вынашанае ў нашых сэрцах і розумах рашэнне. Думка пра неабходнасць помніка ахвярам сталінізму выказвалася ў артыкуле "Курапаты — дарога смерці", пра гэта гаварылася на мітынгу ў Курапатах летась, 19 чэрвеня, на ўстаноўчай канферэнцыі па стварэнні "Мартыралога Беларусі" 19 кастрычніка... Так, сапраўды тут ёсць падстава гаварыць аб волі народа, аб "думцы шырокай грамадскасці".

Якім павінен быць помнік тым, каго расстралялі ў Курапатах? Дзе і калі ён будзе ўзведзены?

Я мог бы падзяліцца некаторымі канкрэтнымі меркаваннямі. Але сёння яны, здаецца, будуць заўчасныя — гэта пытанні заўтрашняга дня. Сёння я хацеў бы зазначыць толькі наступнае. Можна сказаць, што сцяжына да месца будучага помніка ўжо фактычна пракладзена. Удзельнікамі мітыngu, які адбыўся ў Курапатах 19 чэрвеня, удзельнікамі мітыngu-рэквіема, які павінен быў адбыцца недалёка ад Курапат, у нейкім сэнсе тут і адбыўся, 30 кастрычніка (даты

нядаўняга, мінулага года). Пракладзена сцяжына, акрэслена пляцоўка. І ў літаральным, і ў маральным сэнсе. Але давайце памяркуем, як выглядаюць у сучасны момант, у святле паведамлення ўрадавай камісіі і пастановы Саўміна Беларусі, у святле таго афіцыйна і юрыдычна прызнанага факта, што ў лясным урочышчы Курапаты не "нехта некага там забіў і закапаў", а некалькі год запар "органами НКУС праводзіліся масавыя расстрэлы савецкіх грамадзян", — як выглядаюць у гэтым святле памятныя ўсім нам спробы забараніць адзін мітынг, забарона другога, мітынгу-рэквіема, дзіўныя імкненні сустракаць у штывыкі, абгаварыць, скампраметаваць высакародныя, чыстыя парыванні ў дачыненні да памяці нявінных ахвяр? Мёртвым не баліць. Мёртвыя сорама не ймуць. Ну а мы, жывыя? Ну а як нам быць — з гэтым болем, з гэтым сорамам? Ён, выходзіць, усё ж розны ў нас, гэты "парог" — болевы, маральны.

Гарвыканкаму даручана распрацаваць сумесна з творчымі саюзамі праектную дакументацыю на ўзвядзенне помніка. Але ж раней, чым брацца за гэтую святую справу, гарадскія ўлады мусяць усвядоміць да канца маральна-палітычны сэнс тых санкцый — цяганіны, забарон, штрафаў, якія яны прымянілі да ініцыятараў ушанавання памяці ахвяр сталінізму. Мёртвыя сорама не ймуць. Але мёртвыя глядзяць нам у вочы, мёртвыя глядзяць нам услед, мёртвыя прыходзяць у нашы сны. І раней чым падумаць пра фінансавыя затраты і матэрыял для помніка, нам усім трэба прайсці належнае ідэйнае і маральнае ачышчэнне. Інакш нявінныя ахвяры могуць помнік і не прыняць...

"ХОЧАЦА ЖЫЦЬ — НЕ КАНЧАЕЦА ДОЛЯ..."

*Прадмова да зборніка Яўгеніі Пфляубаум "Сувоі жыцця"
Выдавецтва "Мастацкая літаратура", 1989 г.*

Яўгенія Пфляубаум... Даўным-даўно, яшчэ ў сярэдзіне дваццатых гадоў, гэтае, не зусім прывычнае для беларускага слыху нямецкае імя рабілася вядомым у маладой паслярэвалюцыйнай нашай паэзіі, у літаратурным жыцці Мінска і рэспублікі. Дачка мінскага чыгуначніка Эргарда Карлавіча Пфляубаума (з ліку немцаў, запрошаных у свой час для працы на Беларуска-літоўскай чыгунцы і натуралізаваўшыхся ў нас) і хатняй гаспадыні, родам з Сенніцы, Алены Кандратаўны Лагун, студэнтка белпедтэхнікума Яўгенія Пфляубаум выступіла ўпершыню ў друку ў 1924 годзе ў шаснаццацігадовым узросце. Друкавалася ў часопісах "Маладняк", "Польмя", "Узвышша", у

газетах "Звязда" і "Савецкая Беларусь". У 1926 годзе разам са сваімі равеснікамі З. Бандарынай і Н. Вішнёўкай выдала зборнік "Вершы". Працягвала вучобу на літаратурна-лінгвістычным аддзяленні педфака БДУ, прымала актыўны ўдзел у літаратурна-грамадскім жыцці: была членам "Маладнякам потым — "Белаппа", уваходзіла ў склад бюро Мінскай філіі "Маладняка" і ў кіраўніцтва рэспубліканскай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў... Так было на заранку, так было напачатку. Так пачыналася біяграфія, творчая і грамадская, Яўгеніі Пфляубаум.

Плылі па небе аблачынкі,
І з іх смяяліся дзяўчынкі.
Смяшлівы быў настрой у неба,
І пырскаў смех з аблічча Феба.
Такі быў золачак вясёлы,
Што ўсё смяялася паўкола...

— прыгадае потым паэтэса з пачуццём шчымівага жалю. І прыгадае, відаць, не толькі сваё дзявочае юнацтва, золак свайго жыцця, але і сваю літаратурную маладосць, свае першыя творчыя парыванні.

Што ж адбылося потым? Чаму імя, якое рабілася вядомым, стала набываць добрую літаратурную славу, раптам знікла, сышло, як тая аблачылка, і да апошняга часу заставалася, па сутнасці, невядомым? Многія з нас, напрыклад, ведалі Яўгенію Эргардаўну Пфляубаум як паэтэсу па адным толькі вершы "Турксіб", які быў змешчаны ў зборніку "Універсітэт паэтычны", выдадзеным у 1971 годзе да 50-гадовага юбілею БДУ імя Леніна.

Чаму? Па якой прычыне? З прычыны якіх абставін?

На гэтыя пытанні трэба хоць коратка адказаць. Інакш не ўсё будзе зразумела, не ўсё будзе зразумела для чытача ў самой кнізе — не ўсе тэмы, матывы, рэаліі.

А галоўна прычына ў тым, што на светлыя аблачынкі, якія плылі па высокім, сінім, весела настроеным небе дваццатых, сталі ўраз набягаць злавесна змрачнаватыя хмаркі трыццатых, што вясклавы золачак, не паспеўшы разгарэцца ў ясны дзень, стаў змяняцца раптам прыцемкам сталіншчыны. Для творчай і навуковай беларускай інтэлігенцыі яна пачалася не ў трыццаць сёмым, а значна раней, на самым пачатку трыццатых. Услед за сваім спадарожнікам па жыцці і літаратуры, за рэпрэсіраваным у 1933 годзе Максімам Лужаніным едзе ў Сібір і Яўгенія Пфляубаум. Вось чаму яна перастае друкавацца, вось чаму ў яе вершак сібірскія матывы, сібірскія назвы (Сіблаг, Марыінск, Кія), сібірскія вецер і снег.

Снег растае на цёплай скроні,
Паруюць кроплі на чале,
А віхар гоніць, гоніць, гоніць
Адны снягі другім услед.
Такой зімой у маладосці,
У дваццаць тры мае гады,
Патрапіла ў Сібір я ў госці
З усенароднае бяды.

Побач з радкамі пра "сіблагаўскія шляхі" знойдзе чытач у кнізе і радкі пра "школьныя кіламетры", пра тое, як маладая, зусім нявопытная настаўніца самааддана вучыць дзяцей у сібірскім гарадку. Гэтыя радкі, вядома, таксама аўтабіяграфічныя (спатрэбіўся, ратаваў ад голаду дыплом выпускніцы педфака БДУ).

Добра помніць Яўгенія Эргардаўна сваё сібірскае жыццё-быццё, сваё першае і апошняе настаўнічанне. Але з асаблівым пачуццём успамінае і расказвае аб тым, як марыла пра зваротную дарогу, як берагла, адкладвала на білет кожную капейку. І калі той доўгачаканы момант нарэшце надышоў, праводзіць прыйшлі вучні, прыйшлі з ліку сіблагаўскіх вязняў Змітрок Астапенка і Змітро Віталін. Каб не гэтыя два Змітракі, надоўга засела б на станцыі ў Марыінску настаўніца: цяжкія праходзілі звычайна не спыняючыся, а калі і прыстойвалі на хвіліну, дык пасажыраў амаль не бралі. Змітро праявіў, што называецца, волю. Ён выцягнуў клункі на перон, упрасіў правадніцу пасадзіць чалавека і — прыгадвае Яўгенія Эргардаўна — доўга стаяў на марозе са знятай з галавы аблавушкай, глядзеў услед...

Потым была Масква, маскоўская паласа ў жыцці паэтэсы (адсюль і адпаведныя вершы). Былі цяжкасці з уладкаваннем, з пошукамі жылля і працы. Нешта знаходзілася. Працавала карэктарам, рэдактарам. У Маскве перажыла і ваенную часіну з яе дзяжурствамі на даху, з холадам і голадам, са скупымі карткамі. Ехала неяк у тралейбусе і прыціскала да грудзей азяблымі рукамі папяровыя скруткі, яны распаўзаліся, падалі, і змрочнага выгляду стары падаў "авоську": "Складзіце як след!" Узяла, спытала: "А як жа аддаць вам сетку?" — "Ніяк, успомніце прафесара Бурдэнку".

Хай змоў душа твая і розум
Спагадзе служыць і дабру...

Ну а потым, пасля вызвалення, пасля вайны, незабыўнае, хваляючае вяртанне на Радзіму, у родны Мінск. Пачыналася новая, мірная, больш-менш. спакойная паласа.

Так складвалася жыццё. Так складвалася кніга. Зрэдку вершы пісаліся і ў Сібіры. Прыходзілі, больш настойліва давалі знаць пра сябе

ў Маскве. У рэдкія хвіліны адпачынку, у мініуты тугі па дому, па маці. Задумваліся, прасіліся бы на паперу — то як успаміны, то як рухі душы — дома, у Мінску. Але аб'ядноўвае іх усе, незалежна ад геаграфіі і часу іх паходжання, накладвае на іх агульны адбітак адна акалічнасць: пісаліся яны, можна сказаць, не для публікавання, не для друку, а ўзнікалі як размова сам-насам, як дыялог са сваім унутраным голасам, са сваёй душой (у кнізе часта трапляецца гэтакія слова: душа), як старонкі паэтычнага дзённіка. Гісторыя літаратуры ведае такі вопыт. Мы маем у дадзеным выпадку справу з нашай беларускай Эмілі Дзікінсан. Да слова сказаць, у амерыканскай і нашай паэтэсы ёсць надзіва сугучныя па сваім маральным і эстэтычным сэнсе радкі. "Літасцю гандлюеш боскай — пазыка пад працэнт, ды не смей зняважыць Геній ярлыком цаны" — гэта ў Э. Дзікінсан. А вось радкі з верша Я. Пфляубаум:

Тваё пісанне не тавар,
Не ў пару творыкам няздар,
Яно, як кажуць, для душы:
Не можаш не пісаць — пішы,
Вось толькі фальшам не грашы.

У звароце гэтым — аўтарскае крэда. І яно вытрымана з пачатку і да канца ў кнізе, названай "Сувой жыцця".

"АЛЬБО ЎЗБРОІЦА НА МОРА КРЫДУ..."

*Выступленне на X з'ездзе Саюза пісьменнікаў Беларусі
Газета "Літаратура і мастацтва" за 18 мая 1990 г.*

Я нядаўна тройчы выйграў заклад. У вядомага драматурга. У вядомага тэатральнага крытыка. І ў вядомага рэжысёра". Гэта значыць у людзей, якія ў той ці іншай меры ведаюць (павінны ведаць) Вільяма Шэкспіра, у прыватнасці яго "Гамлета — прынца дацкага", у прыватнасці маналог апошняга "Быць альбо не быць". У адказ на пытанне, які сэнс прынца дацкі ўкладваў у сваё горкае "быць альбо не быць?", яны ўсе тлумачылі адназначна: жыць альбо не жыць. Вытлумачвалі, словам, так, як і прынята ў нашым штодзённым ужытку. Я ж, перачытваючы нядаўна "Гамлета" ў перакладзе Юркі Гаўрука, адкрыў раптам для сябе, што мы тут крыху вольна абыходзімся з Шэкспірам, што пачатак стаўшага крылатым маналoga трэба разумець шырэй — як пытанне, якое катэгарычна патрабуе рашэння перад новым крокам, якое патрабуе зрабіць выбар...

Пытанне: быць альбо не быць? Што лепей,

*Што разумней: альбо цярпець удары,
Каменні, стрэлы яраснага лёсу,
Альбо ўзброіцца на мора крыўд
І знішчыць іх змаганнем...*

Вечнае, заўсёды надзённае, можна сказаць, пытанне. Для літаратуры. Для грамадства. Для чалавецтва. І раз я ўжо пачаў з класікі, з экскурсу ў класічную спадчыну, звернемся на хвіліну да нашага Купалы. Хаця б да гэтага двухрадکوўя — надзвычай сугучнага з толькі што працытаванымі шэкспіраўскімі радкамі:

А воля мне жалезная патрэбна
За крыўды маёй мілай помстай заплаціць...

Там — "узброіцца на мора крыўд", тут — "воля мне жалезная патрэбна".

Нехта сказаў, што геній заўсёды народны. З гэтым цяжка не пагадзіцца. І як бы мы ні вытлумачвалі паняцце народнасці і ні суадносілі яго ў кожным канкрэтным выпадку з індывідуальна-творчымі асаблівасцямі мастака, застаецца ўсё ж галоўным крытэрыем мера яго суперажывання з жыццём і лёсам народным, мера яго гуманнасці ў адносінах да чалавека як часцінкі народа, мера яго здольнасці акрэсліваць справядлівасць і несправядлівасць, дабро і зло і быць на баку абяздоленых, пакрыўджаных, маючых патрэбу ў спагадзе і дапамозе.

Я прывёў двухрадکوўе з паэмы Купалы "Яна і я". Там ідзе размова аб тым, як адплаціць за "крыўды мілай", як змагацца са злом. А давайце спытаемся, чаму верш "А хто там ідзе?" быў названы "народным гімнам беларусаў"? Ды, відаць, таму, што прагучалі ў ім ідэйна-сутнаснай дамінантай абурэнне і боль за крыўды людскія, народныя — за "мора крыўд". Помніце:

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках у крыві, на нагах у лапцях?
— Спаю крыўду.
А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць на паказ спаю?
— Па свет цэлы.
А хто ж гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?
— Бяда, гора.

Бо менавіта крыўду — як сінонім зла, як знак несправядлівасці, як след сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту — прыкмячае перш за ўсё паэт у вобліку і поступе народным...

Гэтыя радкі прыгадаліся мне, па асацыяцыі, у час нядаўняй выбарчай кампаніі, падчас адной з сустрэч, якая адбывалася ў невялікай школьнай зале, твар у твар з людзьмі, што называецца. Звяртаючыся да кандыдатаў, да патэнцыяльных "слуг народа", людзі (а гэта быў "народ" — рабочыя, служачыя, настаўнікі з мікрараёна "Серабранка") ставілі пытанні, выступалі, спрачаліся з кандыдатамі і адзін з адным. І я ў нейкі момант зазначыў у думках, што ў напаленай атмасферы сустрэчы дамінуе адна эмоцыя — крыўда. Гучалі незадаволенасць, разгубленасць, трывога, боль, асуджанасць. Але пакрывала іх, выступала агульным назоўнікам менавіта яна — крыўда...

Крыўда "на", крыўда "за", крыўда "з-за".

Крыўда — на "власцей прыдержащих", учарашніх і сённяшніх.

Крыўда — за злачынствы сталіншчыны, за архіпелаг ГУЛАГ, за Курапаты і магілёўскія кар'еры.

Крыўда — за рассялянванне, за разрабочванне, за разінтэлігенчванне, за расчалавечванне, словам.

Крыўда — за Чарнобыль.

Крыўда — за экалагічную катастрофу, за брудную ежу, за атручаныя паветра, ваду і глебу.

Крыўда — з-за няпраўды, прапагандысцкай хлусні, недаверу, бяссэнсіцы, бязвер'я...

Вось і прыгадалася мне тады купалаўскае "А хто там ідзе?".

І падумалася, што як быццам на двары другі час, другая эпоха, што і плечы ў нас не такія ўжо худыя, і крыві на руках няма, і ногі нашы не ў лапцях, — а крыўды хапае. І не мора яе ўжо, здаецца, а цэлы акіян.

Быць альбо не быць?

І яшчэ — за што?!

"За што?!" — чуецца нам з безыменных курапацкіх магіл.

"За што?!" — крычым мы разам з героем быкаўскай аповесці "Аблава" Хведарам Роўбам.

"За што?!" — напісана на бледных, прыхопленых радыяцыйнай тварыках дзяцей у гематалагічнай клініцы.

"За што?!" — успывае ў вачах юнака, які з уласцівым маладосці найўным максімалізмам паверыў у перабудову і адраджэнне, у магчымасць гаварыць на роднай мове, а над галавой якога не-не ды і завісае міліцэйская дубінка...

"За што?!", "Чаму?", "Як гэта так?" — гэтыя пытанні гучаць сёння, у наш так званы перабудовачны, так званы пераходны час, і ў жыцці, і ў літаратуры. Менавіта яны, гэтыя пытанні, за якімі крыўды чалавека і крыўда за чалавека, складаюць галоўны нерв новай п'есы

Аляксея Дударова, новай аповесці Віктара Казько, выступленняў Генадзя Бураўкіна і Ніла Гілевіча, новых вершаў Максіма Танка, Пімена Панчанкі, Максіма Лужаніна, Уладзіміра Някляева, Ніны Мацяш, Людмілы Паўлікавай, Сяргея Законнікава, Галіны Каржанеўскай, Сержука Сокалава-Воюша, Васіля Жуковіча, Міколы Янчанкі, Міхася Шэляхава (называю вершы, што змяшчаліся ў апошні час у "ЛіМе")...

Апошнім часам у дыскусіях аб нашай новай, кастрычніцкай і паслякастрычніцкай гісторыі не-не ды і выказваецца думка, што Кастрычніцкая рэвалюцыя — з'ява акцыдэнтная, гістарычна не абумоўленая. Магчыма, для такога сцвярджэння і ёсць пэўныя падставы. Але... давайце ўспомнім Горкага: нідзе так, як у Расіі, не адносіліся дрэнна да чалавека, нідзе так, як у царскай імперыі, так яго, чалавека, не зневажалі. Успомнім тут адпаведныя мастацкія сведчанні Цёткі, Купалы, Коласа, Багдановіча, Гарэцкага...

Народ, беларускі народ!
Ты цёмны, сляпы, быццам крот.
Табою ўсягды пагарджалі,
Цябе не пушчалі з ярма
І душу тваю абакралі, —
У ёй нават мовы няма...

Так што гаручага матэрыялу для рэвалюцыйнага выбуху было больш чым дастаткова, дастаткова было гэтага самага "мора крыўд".

Іншая справа, як рэалізоўваўся — і дадам: рэалізуецца — гуманістычны зарад рэвалюцыі, што атрымалася ў рэальнасці з добрых намераў і высакародных парыванняў. Леў Талстой любіў паўтараць адну ўсходнюю прыказку: "Спалі Каран, службы ідалам, зняслаў Каабу, але не крыўдзі чалавека". Чалавек — не сродак, а мэта, чалавек — мера рэчаў, чалавек — вянец прыроды... Не крыўдзі чалавека! Але крыўдзілі. І яшчэ як крыўдзілі!

І працягваем, як ужо гаварылася, крыўдзіць. І суб'ектыўна і аб'ектыўна. І прама і ўскосна. І маральна і фізічна... Чаго не хапае перабудове, дык гэта перш за ўсё, па-мойму, рашучага і паслядоўнага адмаўлення ўсякай бесчалавечнасці, рашучай і паслядоўнай гуманізацыі ўсіх сфер жыцця (калі гэта гучыць не вельмі наіўна). Мы гаворым пра неабходнасць усталявання грамадскага, прававога грамадства, але часта ўпускаем з поля гледжання адну "дэталю": "фундаментам права з'яўляецца гуманнасць" (Альберт Швейцар).

Мяне бянтэжыць, у прыватнасці, тэндэнцыя разглядаць паранейшаму чалавека не як мэту, а як сродак, не як суб'ект паалітыкі, права, вытворчасці, а як іх аб'ект. Калі вы помніце, мы ў "ЛіМе" не так даўно спрачаліся з нашым лідэрам па пытанні аб тым, "хто

накорміць країну". Маю на ўвазе артыкул пад такой назвай ўрача і юрыста Я.Новікава, нядаўна стаўшага народным дэпутатам рэспублікі. Са спасылкамі на працы Маркса было пераканаўча даказана, што цэнтрам грамадства, цэнтрам грамадскіх адносін павінен быць чалавек, вытворца, а не дзяржава, гэта значыць чыноўнікі, тыя, хто кіруе, кантралюе, вядзе ўлік, размяркоўвае і г. д.

Сёння прыходзіцца прадоўжыць нашу палеміку з першым сакратаром ЦК КПБ. Ён даў для гэтага падставу, выказаўшы крыху дзіўны погляд на тыя працэсы, якія назіраюцца сёння ў грамадска-палітычным жыцці рэспублікі. "Нарастаюць страты ў народнай гаспадарцы, звязаныя з "мітынгавай дэмакратыяй",— гаварыў у сваім дакладзе Пленуму ЦК Я. Я. Сакалоў.— За мінулы год толькі ў прамысловасці і будаўніцтве страчана каля 800 тысяч чалавека-дзён, або на 36 працэнтаў больш, чым за папярэдні год. Рэспубліка недаатрымала прамысловай і будаўнічай прадукцыі на 100 млн. рублёў. Удумайцеся, таварышы, у гэтыя лічбы..."

Я ўдумаўся. Я падумаў: хто і як гэтыя лічбы вызначыў? Гэта — па-першае. Па-другое: выходзіць, каб не мітынгі (а яны ж, да слова, адбываліся, як правіла, у выхадныя дні або пасля працы), каб не дэмакратызацыя, не палітызацыя мас, а інакш кажучы,— каб не перабудова, то... то ўсё было б у парадку. Дзіўная логіка, ці не праўда? Але мяне тут бянтэжыць не сама логіка, не столькі тэкст, колькі падтэкст. А ён, калі я яго правільна зразумеў, зводзіцца да таго, што чалавеку адмаўляецца ў праве быць грамадзянінам і дазваляецца быць толькі працаўніком... Крыўдзяць грамадзяне начальнікі радавых грамадзян!

Чаму рашыў гаварыць пра "мора крыўд", чаму вырашыў выдзеліць менавіта гэту тэму? Відаць, не толькі таму, што задумаўся над урокамі класікаў. Справа, відаць, яшчэ і ў тым, што нядаўна, разбіраючы даўнія запісы, наткнуўся раптам на шматгадовай даўнасці, з часу студэнцтва, занатоўку: "Пражыць бы жыццё так, каб нікога не пакрыўдзіць". Так некалі фармулёваў сваё жыццёвае крэда. Спытаецца, ці атрымалася? Не зусім...

А з другога боку: тое ж самае жыццё не раз ставіла і ставіць сёння перад суровым, жорсткім выбарам:

Быць альбо не быць?..

КОЛЬКІ КАШТУЕ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ГОДНАСЦЬ?

газета "Літаратура і мастацтва" за 21 верасня 1990 г.

— Анатоль Ільіч, вось вы і пакідаеце "ЛІМ"...

— На жаль... Але толькі як галоўны рэдактар, а не як член рэдакцыйнай калегіі, не як аўтар. Ды і мае новыя службовыя абавязкі будуць звязваць мяне, мяркую, з газетай.

— З якім настроем пакідаеце? З якім пачуццём?

— Са змешаным пачуццём.

— Яно і зразумела... Скончыўся цэлы перыяд у вашым жыцці, як, дарэчы, і жыцці газеты, яе калектыву.. Што для вас азначае гэты крок?

— Што датычыць "перыяду", то я мог бы тут прывесці вядомы біблейскі выраз, які ў перафразаваным выглядзе гучыць так: а за адным перыядам пачынаецца новы перыяд. Наконт "кроку"... На першым, арганізацыйным пасяджэнні нашай дэпутацкай камісіі я члены — па прапанове Уладзіміра Кавалёнка — выказаліся за тое, каб я быў адным з яе кіраўнікоў, працаваў у ёй на пастаяннай аснове. Яшчэ адным, унутраным, матывам было маё непрыняцце стаўшага ледзь не парадыйным статутнага палажэння: "Дэпутат ажыццяўляе свае паўнамоцтвы, як правіла, не парываючы з вытворчай або службовай дзейнасцю". Я — за сапраўдны, рэальны, а не паказны, фіктыўны, "ліпавы" Вярхоўны Савет рэспублікі, за сапраўдны, г.зн. рабочы, дзеяздольны, кампетэнтны нацыянальны парламент. Пра гэта я гаварыў у сваёй перадвыбарчай праграме. Такім чынам, давялося ахвяраваць, так бы мовіць, пасадай галоўнага рэдактара. Прытым гэта той выпадак, калі логіка нашых слоў і рашэнняў супадае з логікай падзей, логікай самога жыцця. Кліча, патрабуе свайго палітыка. А яна — тая кабета, з якой жарты дрэнныя... Як ты думаеш, якія паперы, якая літаратура зараз займаюць мой рабочы стол?

— Пэўна, звязаныя з новай працай?

— Па адзін бок — матэрыялы, неабходныя для працы ў камісіі, для яе заканатворчай і кантрольнай дзейнасці. Тут і латвійскі варыянт Закона аб друку (камісію чакае тэрміновая падрыхтоўка рэспубліканскага Закона аб друку і сродках масавай інфармацыі: магчыма, ён будзе называцца інакш), і экзemplяры некаторых нашых новых выданняў з новымі, часам экзатычнымі назвамі ("Свабода", "Парадокс", "Ласковы май" і інш.), і старое Палажэнне аб тэлеграфным агенцтве рэспублікі пры Саўміне Беларусі (БЕЛТА). Па другі бок — тэкст нашай першай Канстытуцыі, прынятай 11 красавіка 1927 г. і

падпісанай старшынёй VIII Усебеларускага з'езда Саветаў А. Чарвяковым і сакратаром з'езда З. Чарнушэвічам, ксеракопіі канстытуцый ЗША і шэрага заходнееўрапейскіх краін, сахараўская канстытуцыя, Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека, Дэкларацыя правоў чалавека і грамадзяніна 1789 г. Справа ў тым, што яшчэ з'яўляюся членам Канстытуцыйнай камісіі, створанай Вярхоўным Саветам, уваходжу ў склад рабочай групы, якую ўзначальвае вядомы ўжо ў рэспубліцы малады парламентарый, кандыдат юрыдычных навук Віктар Ганчар і перад якой стаіць задача ў сціслыя тэрміны падрыхтаваць свой праект Асноўнага Закона рэспублікі. Адсюль і адпаведная "штудыя", патрэба ў вывучэнні міжнароднага канстытуцыйнага вопыту, розных — для асэнсавання і параўнання — канстытуцыйных ідэй, тэкстаў дэкларацый... Дарэчы, стаўшы сёння ў нас ходкім, папулярным тэзіс "Што не забаронена, тое дазволена" быў сфармуляваны ўпершыню дзвесце гадоў таму на.зад у артыкуле 5 Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна 1789 г. Вось як ён гучыць: "Закон мае права забараняць толькі дзеянні, шкодныя для грамадства. Усё, што не забаронена законам, тое дазволена, і ніхто не можа быць прымушаны рабіць тое, што не прадпісана законам..."

— *Актуальна гучыць.*

— Так. Актуальнымі і павучальнымі з'яўляюцца для нас і многія артыкулы канстытуцый заходнееўрапейскіх і Скандынаўскіх краін, у прыватнасці тыя, якія прысвечаны грамадзянскім правам і свабодам, свабодзе думкі, слова, друку, сумлення.

— *Карысна знаёміцца з чужымі канстытуцыямі?*

— На паверку, пры бліжэйшым, што называецца, разглядзе, высвятляецца, што не такія яны ўжо і чужыя. Чытаеш іх і пераконваешся ўвачавідкі, што агульначалавечыя каштоўнасці — гэта не выдумкі "абстрактных гуманістаў", не добрыя пажаданні "пацыфістаў", не утопія, а рэальнасць.

Але, прадоўжу, паколькі мы ўжо загаварылі пра канстытуцыі — пра нашу, будучую, і чужыя, — падзялюся яшчэ адным сваім, глыбока вынашаным меркаваннем. Удакладню, што на маім рабочым стале, пасярод яго, занялі месца і "Статут Вялікага княства Літоўскага 1588", і кнігі "Францыск Скарына. Зборнік дакументаў і матэрыялаў", "Францыск Скарына. Творы", і часопіс з публікацыяй "Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя. Яе мэты і задачы", і "Устаўныя граматы да народаў Беларусі", і "Асновы дзяржаўнасці Беларусі" Доўнар-Запольскага... Як новаспечаны, можа, заканадаўца я лічу — пра гэта гаварылася і на апошнім пасяджэнні рабочай групы, — што ў працэсе стварэння нашага Асноўнага Закона (як, дарэчы, і іншых

жышцёва важных законаў) павінны абавязкова ўлічвацца набыткі нашай нацыянальнай палітыка-прававой думкі, традыцыі нашай векавой заканатворчай культуры. Мае рацыю філосаф С. Падокшын, які ў сваім артыкуле "Тры ўрокі Скарыны", што быў змешчаны ў газеце "Звязда" і ў якім размова ідзе пра шляхі развіцця і ўсталявання на Беларусі ідэі свабоды, канцэпцыі прававой дзяржавы, з захапленнем усклікае: "З такімі ідэямі — хоць на бліжэйшую сесію Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь!"

— *Відаць, вы ўзбройваецеся ідэямі, рыхтуючыся да наступнай і другіх сесій Вярхоўнага Савета. І тут узнікае, Анатоль Ільч, такое пытанне. Калі меркаваць па друку і па размовах, то парламенту рэспублікі дастаецца і "справа", і "злева", і "зверху", і "знізу". На старонках "Советской Белоруссии" разгарнулася аж цэлая дыскусія — на самых відных палосах, з працягам, з заклікам: "Пішыце, майляў, нам хутчэй і больш, дарагія чытачы! Ёсць аб'ект для вашай крытычнай увагі!"*

— Дыскусію распачаў экс-міністр фінансаў, заслужаны эканаміст, як ён падпісаўся, Б. І. Шаціла. "Сколько стоит власть?" — так называецца яго артыкул. Наш учарашні фінансіст нумар адзін па пасадзе і заслужаны эканаміст рэспублікі па званні са стараннем і скрупулёзнасцю, вартымі, здаецца, лепшага прымянення, падлічыў літаральна ўсё: колькі каштуюць альтэрнатыўныя выбары, колькі каштуе тэле- і радыётрансляцыя сесіі, колькі каштуе матэрыяльнае забеспячэнне дэпутацкай дзейнасці... Падлічыў і прыйшоў, здаецца, да высновы, якая неяк не стасуецца са статусам нядаўняга члена ўрада: непатрэбныя нам, не вартыя такіх грошай такія (чытай: дэмакратычныя, на альтэрнатыўнай аснове) выбары, непатрэбныя нам, не вартыя такіх выдаткаў дэмакратычна выбранага Саветы, у прыватнасці Вярхоўнага Савет. Я магу па-свойму зразумець афарбаную ў настальгічныя тоны пазіцыю былога міністра фінансаў. Сапраўды, выбары раней амаль нічога не каштавалі, бо іх, па сутнасці, і не было як такіх (дэпутаты, як вядома, назначаліся). Сесіі збіраліся таксама для праформы, для блізіру, збіраліся ўсяго на якіх-небудзь два-тры дні і аднагалосна "прымалі" падрыхтаваныя апаратам (у тым ліку і Мінфінам) рашэнні і акты, у прыватнасці дружна, без якіх-небудзь прыдзірак і заўваг зацвярджалі чарговы гадавы бюджэт. Адпаведныя былі і выдаткі — на гасцініцу, на буфет, на сувеніры. А тут... Тут нешта іншае, нязвычайнае...

Так, я магу ў нейкім сэнсе зразумець настальгію Баляслава Іосіфавіча. Але ў мяне ўсё ж ёсць да яго пытанні. Першае. Я нешта не памятаю, каб былы міністр фінансаў праяўляў раней, скажам так,

габсекаўскія схільнасці і выступаў публічна за эканомію народнай капейкі. Не, ён моўчкі фінансаваў будаўніцтва і ўтрыманне так званых "охотничьих угодий" і "запаведнікаў", існаванне ўсемагчымых "спец", даволі шчодрое забеспячэнне шматакага, розных рангаў, чыноўніцтва прасторнымі кабінетамі, персанальнымі машынамі і "сталамі заказаў", ён не шкадаваў грошай для будаўніцтва шыкоўных адміністрацыйных будынкаў, для рэалізацыі малакарысных, а то і шкодных меліярацыйных і іншых ведамасных праграм і праектаў, для рэзкага павышэння зарплаты партыйным і савецкім работнікам (не выказаў абурэння ў дадзеным выпадку наш паважаны Баляслаў Іосіфавіч). Ён не шкадаваў асабліва сродкаў, не пратэставаў... Ну, ды хопіць. Тым больш, што ў адным выпадку шаноўны міністр Шаціла быў усё-такі скупендай, праяўляў прафесійную цвёрдасць. Гэта тады, калі заходзіла размова пра выдаткі на нацыянальную культуру: на рэстаўрацыю помнікаў, на развіццё і ўмацаванне тэатра і матэрыяльнай базы рэдакцый і ўстаноў культуры, на стварэнне музеяў, на практычную рэалізацыю Закона аб мовах... Тут Баляслаў Іосіфавіч раскашэльваўся вельмі неахвотна, абмяжоўваўся, як вядома, адным няпоўным працэнтам. Даваў, пэўна, аб сабе знаць наш беларускі синдром, сутнасць якога можна выказаць словамі: нічога не варта яно, усё наша, беларускае, нацыянальнае, а калі і варта, дык хіба што гроша меднага.

Думаю, не памылюся, калі скажу, што гэты синдром праявіўся і ў артыкуле Б. І. Шацілы, у яго спробе ацэньваць у рублях кошт нацыянальнага парламента.

— *Не ўсё рублямі вымяраецца. Калі нават рубель канвертуемы...*

— Вось іменна. Ёсць рэчы, важнейшыя за любыя матэрыяльныя выдаткі, за любую валюту. І маё другое пытанне да аўтара артыкула "Сколько стоит власть?" — контрпытанне: а колькі, паважаны Баляслаў Іосіфавіч, каштуе, на вашу думку, безуладдзе? Беззаконне? Закона-прававы нігілізм? Колькі каштавала і каштуе народу адсутнасць сапраўднага заканадаўчага органа, дзеючага на прафесійна-дзелавым грунце нацыянальнага парламента? І яшчэ: як вы з вашым, такім скептычным стаўленнем да матэрыяльнай падтрымкі па-новаму выбраных Саветаў, Вярхоўнага Савета ў тым ліку, уяўляеце стварэнне прававой дзяржавы, напаўненне рэальным зместам артыкулаў прынятай нядаўна Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі. І далей: нацыянальная годнасць колькі каштуе, па-вашаму? Ці тут, зноў-такі, не так проста з падлікамі-разлікамі? Нават калі звярнуцца да камп'ютэра?..

— І нарэшце, што б вы пажадалі супрацоўнікам "ЛіМа", яго аўтарам і чытачам?

Калі коротка: утрымліваць занятыя пазіцыі і ісці далей. Падрабязней — на чарговым пасяджэнні рэдакцыйнай калегіі...

Гутарыў ВІТАЛЬ ТАРАС

"МЫ АСУДЖАНЫ НА СУВЕРЭНІТЭТ..."

Газета "Літаратура і мастацтва" за 17 мая 1991 г.

— Красавіцкая "амаль рэвалюцыя" завяршылася ўнічыю. І "нізы" захацелі, і "вярхі" змаглі. Усталяваўся гэты кансенсус па-беларуску — трэба бульбу пасадзіць. Разам з някепскім надвор'ем, паводкай квецені і веснавымі навальніцамі пачатак мая нечакана падарыў нам — ці надоўга? — палітычны зацішак. Не трэба спяшацца на чарговы мітынг ці з'езд, можна крыху расслабіцца, паразважаць...

Анатоль Ільіч, у "ЛіМе" вас лічаць не госцем, а, так бы мовіць, "нашым чалавекам" у парламенце. Сустрэкаемся мы даволі часта, абменьваемся ўражаннямі ад падзей, ад убачанага і прачытанага. Абмяркоўваем, дзелімся, раімся... Вось і цяпер, калі сабраліся пагутарыць "для друку", можа, пачнём са звычайнага: як справы? Пра што апошнім часам думаеца? Якія эмоцыі пераважаюць?

— Ёсць і нейкія станоўчыя эмоцыі, сапраўды звязаныя з прыходам новай вясны. Як-ніяк, але "ідзе-гудзе зялёны шум". А з іншага боку... Павінен табе сказаць, Андрэй, на фоне гэтых адвечных і мудрых законаў прыроды асабліва выразна бачацца, гаворачы талстоўскімі словамі, "несуразности жыцці", у прыватнасці, нашага грамадска-палітычнага жыцця. Не будзем філасофстваваць наконт недасканаласці чалавечай прыроды, звернемся да нашай сістэмы, якая дае аб сабе знаць на кожным кроку.

Раніцай, 8 мая, ідучы на працу ў Вярхоўны Савет, убачыў мноства цюльпанаў і з гумарам зарыфмаваў: "Ля Дома ўрада квітнеюць цюльпаны. Дык хто ж мы ўсё-такі, слугі ці паны?" А ўвечары бачу на фасадзе таго ж будынка вялікі, на ўвесь фасад, лозунг, дзе напісана па-руску: "Да здравствуе!.." Стала крыху не па сабе. Няўжо шматпакутны беларускі народ, які ахвяраваў на алтар перамогі каля трох мільёнаў сваіх сыноў і дачок, не заслужыў таго, каб яго павіншавалі з Днём Перамогі на яго роднай мове? Гэта да пытання аб нашых сённяшніх эмоцыях — станоўчых і адмоўных ...

Або такі, іншага плана, прыклад. У якасці амаль што маёвага святочнага віншавання газета падкідвае мне чарговы "зварот" — на

гэты раз сакратароў камітэтаў КПСС гарадоў-герояў Саюза ССР — "да працоўных, савецкіх людзей". Тут бянтэжыць не столькі сам гэты "сакратарска-палітрукоўскі зёт", і нават не ўвесь гэты набор траскучых прапагандысцкіх штампай і крыклівых агітацыйных клішэ. Бянтэжыць грэбаванне рэаліямі сённяшняга дня, зацятае нежаданне лічыцца з логікай развіцця падзей, спекуляцыя на дарагіх для народа паняццях, абыходжанне з чалавекам як з адзінкай, якую можна і трэба "ахапіць", "прыцягнуць", "мабілізаваць". Працяг усё таго ж шматгадовага "прамывання мазгоў", усё той жа вялікай хлусні, якой мы ўжо насёрбаліся дасыта.

— *І працягваем сёрбаць. Прынамсі, кухня, на якой гатуецца тая поліўка, працуе спраўна. Тут, на жаль, дэфіцыту няма...*

— Вось, уключаю радыё... Запісаны прамоўца пералічвае ўмовы, якія забяспечылі нашу перамогу ў Вялікай Айчыннай. Называе ўсё — у духу сталінскіх "фактараў" і "ўдараў" — і "заваёвы Кастрычніка", і "адзінства і дружбу савецкіх людзей", і "вызначальную ролю партыі"... Няма толькі галоўнага, — што перш за ўсё кожны чалавек абараняў ад іншаземнага захопніка свой дом, сваю сям'ю, сваю зямлю, што перамога была здабыта занадта вялікай крывёю і што гэтае свята сапраўды "са слязьмі на вачах", што Вялікай Айчыннай папярэднічала Вялікая Злачынная — вайна са сваім народам і яго арміяй. Тут мы яшчэ недалёка адышлі ад сталінізму, сутнасць якога, як правільна зазначыў аўтар кнігі "Вялікі тэрор" Р. Конквест, складалі не столькі культ асобы, колькі маральны тэрор, фальсіфікацыя, хлусня.

Бянтэжыць, аднак, не толькі схільнасць "обольцаться неправдой". Бянтэжыць махровы антыдэмакратызм — нейкае татальнае непрыняцце чалавека як асобы, як суб'екта права, чалавека як прадстаўніка пэўнай нацыі. Давай прыгадаем, як пачаўся Нагорны Карабах. Пакуль спявалі "Парень весёлы і з Карабаха", усё было добра. А вось як толькі сесія абласнога Савета НК АВ выказала сапраўдную волю часткі армянскага народа, вясёлая песенька спынілася, загучалі іншыя матывы. Нежаданне вырашаць праблему палітычнымі, цывілізаванымі метадамі стала перадумовай трагедыі, якая ўжо набыла, па сутнасці, характар грамадзянскай вайны. Законна выбраны літоўскі парламент прымае рашэнне аб незалежнасці — і з гэтым, аказваецца, зноў можна не лічыцца, вакол гэтага дзяржаўна-прававога акта можна весці недастойныя гульні з прымяненнем сілы, інтрыг, шантажу, можна не паважаць волевыяўленне цэлага народа.

А рэакцыя "ўладу трымаючых" на масавыя выступленні? Я маю на ўвазе перш за ўсё — па часе — забастоўкі шахцёраў.

— Зрэшты, нам можна ўжо і не хадзіць па прыклады за межы рэспублікі. Звернемся да нашых красавіцкіх падзей, калі на авансцэну палітычнага жыцця Беларусі выйшаў "чалавек у спяцоўцы". Мяне, напрыклад, і абурала і смяшыла тая тузаніна, якая ўсчалася вакол таго, народ выйшаў на плошчу ці не народ? Сам ён выйшаў ці яго прывялі нейкія экстрэмісты? Здавалася б, пагадзіліся, — так, народ. Нявысветленым, аднак, засталася пытанне: да якой мяжы з гэтым народам трэба лічыцца... Дарэчы, Анатоль Ільч, трэба было склікаць нечарговую сесію ці не трэба?

— Мяркую, на гэтае пытанне адказаць трэба з пункту гледжання таго, што набыў і што страціў наш парламент, калі адмовіўся яе праводзіць. Я лічыў і цяпер лічу, што сесію неабходна было склікаць (дарэчы, сам прымаў дзеля гэтага пэўныя захады). Падзеі набылі настолькі сур'ёзны размах, што мы, дэпутаты, мусілі так ці інакш рэагаваць на іх. І, трэба сказаць, рэагавалі: удзельнічалі ў мітынгх, сустракаліся з людзьмі, знаёміліся з іх патрабаваннямі, выказвалі свае адносіны на пасяджэннях камісій, у сродках масавай інфармацыі. Але не было галоўнага: мы не ўплывалі на развіццё падзей на тым узроўні, на якім павінны былі ўплываць, — на узроўні прыняцця рашэнняў. Дзеля гэтага і трэба было сабрацца на сесію. Прэзідыум відавочна перавысіў свае паўнамоцтвы, узяўшыся вырашаць за ўвесь Вярхоўны Савет. Так, у адпаведнасці з рэгламентам прэзідыум мае права склікаць сесію, але ён не мае права іх не склікаць пры надзвычайных сітуацыях.

Лічу, што прэзідыум на сустрэчы з прадстаўнікамі стачкамаў павінен быў выслухаць іх патрабаванні, склікаць на дзень-другі сесію, давесці пачутае да дэпутатаў, а ўжо там, на сесіі, у выніку дыскусіі было б прынята рашэнне, што рабіць далей. Магчыма, сесія адразу перарасла б у чарговую, магчыма, быў бы зроблены перапынак на некалькі тыдняў.

— Ведаеце, Анатоль Ільч, я глядзеў тое, у пэўным сэнсе унікальнае, пасяджэнне прэзідыума з удзелам прадстаўнікоў стачкамаў. І ў мяне часам складвалася ўражанне, што некаторыя дэпутаты казалі не зусім тое, што яны на самой справе думаюць, а тое, што трэба казаць. Так бы мовіць, "праводзілі лінію", а не імкнуліся выслухаць, зразумець, асэнсаваць, прыняць адэватныя рашэнні.

— Баюся, што гэта сапраўды так. Тут мне бачыцца, можна сказаць, драма не толькі прэзідыума, але і ўсяго нашага Вярхоўнага Савета, які не хоча (не можа) станавіцца сапраўды — Вярхоўным, сапраўды — Саветам, сапраўды — Рэспублікі. Перамовы з прадстаўнікамі рабочых кантрастна адцянілі гэты парадокс. Што

атрымоўвалася? Рабочыя — а гэта ж нашы выбаршчыкі — не толькі пацвярджалі атрыманы намі летась мандат, але і патрабавалі: будзьце вярхоўнымі заканадаўцамі, служыце не каму-небудзь, а свайму народу, рэалізуйце дадзеную вам уладу па прызначэнні.

— *Забастовачны ўсплёск можна аналізаваць у розных плоскасцях. Я хачу прапанаваць такі аспект: рабочы рух і адраджэнне. Рознанакіраваныя гэта працэсы ці паралельныя? Ўвогуле, якая сувязь існуе паміж імі? Што вы, Анатоль Ільіч, думаеце з гэтай нагоды?*

— Правамерная пастаноўка пытання. Мы з табой, Андрэй, ведаем, што ў размовах пра адраджэнне на старонках нашага "ЛіМа" яшчэ ўчора гучалі галасы пераважна інтэлігента (пісьменніка, навукоўца, мастака, настаўніка, бібліятэкара). Зрэдку падключаліся прадстаўнікі іншых сацыяльных груп — іх думкі, іх паважлівае стаўленне да нацыянальна-культурных праблем былі для нас на вагу золата. Як мы сумна жартавалі, — мабыць, і сапраўды вузкае наша кола, страшна далёкія мы ад народа... Але ўжо тады ўсталёўвалася ўсведамленне, што адраджэнцкія працэсы павінны ісці ўглыб і ўшыркі. Ну сапраўды, ці можна казаць усур'ёз пра дзяржаўнасць мовы, не маючы рэальнай дзяржаўнасці, без далучэння да ідэй палітычнай і эканамічнай незалежнасці Беларусі шырокіх мас?

І вось, як ты кажаш, "ўсплёск". З задавальненнем сведчу, што на плошчы гучала беларуская мова, прамаўляліся словы Купалы, Цёткі, Коласа, Багдановіча; луналі бел-чырвона-белыя сцягі, плакаты заклікалі — "Якому народу ты служыш, народны дэпутат?", "Беларусі — поўны суверэнiтэт!", "Далоў рабства!", "У сваім доме навядзём парадак самі!"; кожнае другое выступленне заканчвалася воклічам "Жыве Беларусь!". У шэрагу імправізаваных, пазбаўленых асаблівага красамоўства, наіўных, але абсалютна шчырых выступленнях гучала надзея, што "беларусы ўстаюць з каленяў", пачынаюць усведамляць сябе народам, гаспадаром сваёй зямлі, вынікаў сваёй працы.

На жаль, гэтая адметнасць красавіцкіх выступленняў працоўных не была належным чынам заўважана ні ў друку, ні ў ацэнках афіцыйных асоб. Між тым ідэя беларускага адраджэння атрымлівала імпульс, новае вымярэнне, з якім ужо нельга не лічыцца.

— *Хутка будзе год, як ВС рэспублікі прыняў Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнiтэце рэспублікі. Як вы лічыце, за мінулы год ці сталі мы хоць крыху суверэннымі, ці прасунуліся наперад абвешчаным шляхам? Што, на ваш погляд, сёння замянае ўва-сабленню Дэкларацыі, напайненню яе рэальным зместам? Пытанне тут да вас яшчэ і як да члена Канстытуцыйнай камісіі...*

— Мы толькі што гаварылі пра новы моцны імпульс, атрыманы на гэты раз "знізу". Думаю, зрабілі больш рэальнай ідэю суверэнiтэту і тых горкія ўрокі, якія атрымала рэспубліка апошнім часам: тут і цяганіна з боку Цэнтра з прыняццем чарнобыльскага заканадаўства, і сумніцельныя эксперыменты саюзнага ўрада з так званым пераходам да так званага рынку... З іншага боку, ідуць працэсы палітычнага сталення народа, узнікаюць новыя палітычныя партыі і рухі. Варта таксама адзначыць, што ў заяве "дзесяць плюс адзін", пад якой стаіць подпіс нашага прэм'ер-міністра, размова ідзе аб Саюзе Суверэнных Дзяржаў. Ёсць і пэўныя спадзяванні на чарговую сесію Вярхоўнага Савета, якая, трэба думаць, на гэты раз будзе прымаць рашэнні, больш адэкватныя жыццю і часу. Нагадаю, што адно з патрабаванняў бастуючых рабочых было: напоўніць рэальным зместам артыкулы Дэкларацыі аб суверэнiтэце (патрабаванне дэпутатаў ад апазіцыі БНФ — надаць Дэкларацыі канстытуцыйны характар).

Калі горка жартаваць, то нам, беларусам, няма ўжо куды дзявацца, мы асуджаны на суверэнiтэт. Як гэта ні сумна, але мы робімся паступова суверэннымі — калі не па сваёй волі, дык у сілу абставін.

На парадку дня IV сесіі, праўда, ледзь не апошнім — дваццаць шостым — пунктам стаіць пытанне "Аб праекце Саюзнай дагавора". Гісторыя гэтага пытання па-свойму сімптаматычная у кантэксце гаворкі пра тое, што замянае (аб'ектыўна і суб'ектыўна) рэальнай суверэнізацыі рэспублікі.

Апублікаваны для, так сказаць, усенароднага абмеркавання ўжо два праекты Саюзнага дагавора. Пад апошнім з іх стаяць і подпісы паўнамоцных прадстаўнікоў нашай рэспублікі. Не раз паведамлялася, у тым ліку і самім прэзідэнтам, што праект разглядаецца ў Вярхоўных Саветах рэспублік. На жаль, сур'ёзнага абмеркавання не было — ні ў камісіях, ні на пленарных пасяджэннях. Спадзяюся, што на майскай сесіі праект Саюзнага дагавора — дакумент, ад якога залежыць дзяржаўна-прававы статус Беларусі, яе палітычная будучыня, — будзе разгледжаны грунтоўна, паартыкульна, з адпаведным усведамленнем адказнасці за лёс рэспублікі.

— *Сесія пачнецца праз некалькі дзён. З ёй звязваюцца пэўныя спадзяванні, хоць, прызнаюся, вельмі і вельмі шмат сумненняў, — калі мець на ўвазе склад нашага Вярхоўнага Савета, У тым, што сесія будзе "чарговая", я не сумняваюся. А вось ці стане яна "надзвычайнай" па важнасці прынятых рашэнняў, — тут лёгка памыліцца, А якое, Анатоль Ільч, ваша адчуванне?*

— Прыкладна такое ж. У палітыцы, як і ў жыцці, ёсць рэчы, якія ты можаш рабіць толькі па ўнутранай патрэбе, па перакананні: скажам, сцвярджаць сваю годнасць і незалежнасць, адстойваць прынцыпы галаснасці, свабоды, дэмакратыі, увасабляць у жыцці ідэі духоўнага і нацыянальнага адраджэння. І тут ужо — або ты "за", або ты "супраць". І менавіта яны, гэтыя "за" і "супраць", будуць высвечвацца на электронным табло залы пасяджэнняў Вярхоўнага Савета і падчас гэтай сесіі...

Гутарку вёў АНДРЭЙ ГАНЧАРОЎ

"ДАКУМЕНТ, ЯКІ МНЕ ДОРАГ..."

*Успамін аб тым, як стваралася Дэкларацыя
"Народная газета" за 27 ліпеня 1991 г.*

Гістарычныя пераломы, "судьбоносныя" падзеі ў жыцці народаў і краін пазначаліся дэкларацыямі. Яны, як вехі, як дарожныя ўказальнікі на шляху чалавецтва, гэтыя дэкларацыі — Дэкларацыя незалежнасці ЗША (1776 г.), якую Маркс назваў "першай дэкларацыяй правоў чалавека"; Дэкларацыя правоў чалавека і грамадзяніна 1789 г., якая таксама абвясціла, што "людзі нараджаюцца і застаюцца свабоднымі і роўнымі ў правах", і сцвярджала, што "крыніцай суверэннай улады з'яўляецца нацыя, ніякія ўстановы, ні адзін індывід не можа валодаць уладай, якая не зыходзіць яўна ад нацыі; Дэкларацыя правоў народаў Расіі, якая ў тым жа духу трактавала прынцыпы роўнасці і суверэннасці народаў былой царскай імперыі, іх права на самавызначэнне; Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека, прынятая Генеральнай Асамблеяй ААН восенню 1948 г. ...

Гістарычны шлях працягваецца. Няма сумнення, што будучыя гісторыкі дададуць да пералічаных дэкларацый адпаведныя палітыка-прававыя акты, якія былі прыняты ўжо ў нашыя дні, летам мінулага года. 12 чэрвеня 1990 года Першы з'езд народных дэпутатаў РСФСР абвясціла Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце Расіі; 16 ліпеня аналагічную Дэкларацыю прымае Вярхоўны Савет Украіны; праз некалькі дзён, 27 ліпеня, Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце Рэспублікі Беларусь прымае на сваёй сесіі дванаццатага склікання Вярхоўны Савет Беларусі.

Такім чынам, сёння спаўняецца гадавіна з дня прыняцця нашай нацыянальнай Дэкларацыі.

Адным з яе аўтараў з'яўляецца народны дэпутат Беларусі, заслужаны работнік культуры рэспублікі Анатоль ВЯРЦІНСКІ. З ім гутарыць наш карэспандэнт.

— *У нас ёсць падстава, Анатоль Ільіч, павіншаваць адзін аднаго? І на нашай беларускай вуліцы свята.*

— Гэта сапраўды так. Віншую таксама.

— Вы былі членам камісіі па падрыхтоўцы праекта Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі, прымалі непасрэдны ўдзел у выпрацоўцы яе тэксту, потым, памятаю, калі Дэкларацыя была прынята, вы з трыбуны сесіі ўнеслі прапанову лічыць 27 ліпеня — дзень абвяшчэння Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі — Днём незалежнасці і адзначаць яго штогод як нацыянальнае свята Беларусі.

— Пры ўсіх тых абставінах, якія азмрочвалі прыняцце Дэкларацыі, я, думаю, меў рацыю ўнесці такую прапанову. Паглядзіце, 12 чэрвеня ў Расіі і 16 ліпеня на Украіне абвешчаны нават нерабочымі днямі. Мы, на жаль, тады на сесіі да канца не дадумалі ідэю свайго Дня незалежнасці.

— *Ён у календары пазначаны, але ... не чырвоным.*

— У тым вось і справа. Але гэта падобна на нас, беларусаў. На нас, з нашым комплексам нацыянальнай і дзяржаўнай непаўнацэннасці.

— *Дзякаваць Богу, што Дэкларацыя была ўсё ж прынята. Магло б быць і інакш. Нягледзячы на натхняючы прыклад нашых братоў і суседзяў.*

— Вось-вось. Вы маеце рацыю. Ды станючы прыклад сваю справу зрабіў. "Мы, беларусы, з братняю Руссю..." Атрымалася так, што сапраўды разам задумаліся, як жыць далей, як далей "шукаць да шчасця дарог" — толькі ўжо не рамантычна-паэтычных, а рэальных, палітычных. Даў свой плён перабудовачна-абнаўленчы настрой. Мяркую, што, калі б пытанне аб Дэкларацыі было пастаўлена не на першай, а на другой ці трэцяй сесіі, яно было б з бляскам правалена. Аргументы? Далёка за імі хадзіць не трэба. Вазьміце літаральна апошні дзённы выступленні нашых партыйных дзеячаў, усемагчымыя заявы, звароты, пастановы ЦК КПБ і іншых партыйных органаў, і вы звернеце ўвагу на адну характэрную асаблівасць: у гэтых выступленнях і дакументах гаворыцца пра ўсё (пра што толькі не гаворыцца!), толькі не пра лёс Беларусі як рэспублікі, як дзяржавы, толькі не пра наш суверэнітэт. Як быццам і не існуе прынятая вышэйшым заканадаўчым органам Дэкларацыя з яе, для прыкладу, першым артыкулам: "Беларусь — суверэнная дзяржава, якая

ўсталявана на аснове ажыццяўлення беларускай нацыяй яе неад'емнага права на самавызначэнне, дзяржаўнасці беларускай мовы, вярсэнства народа ў вызначэнні свайго лёсу. Неад'емныя правы Беларусі як суверэннай дзяржавы рэалізуюцца ў адпаведнасці з агульнапрызнанымі нормама міжнароднага права. Беларусь ахоўвае і абараняе нацыянальную дзяржаўнасць беларускага народа" (выдзелена мной. — А. В.).

— *Выходзіць, застаецца адкрытым пытанне, з якім група вядомых беларускіх пісьменнікаў звярталася летась да ЦК КПБ: "Каму, якому народу служыце?" Мяркуючы на той — ледзь не сказаў: традыцыйнай беларускай — гасціннасці, на той сардэчнасці, з якой прымалі нядаўна ў Мінску Ніну Андрэеву, Бураквявічуса, Рубікса, іншых, ніжэйшага рангу, інтэрфронтаўцаў і "заединчиков", некаторым нашым палітычным кіраўнікам не да родненькай Беларусі, не да яе палітычнага і эканамічнага суверэнітэту.*

— Хаця — дарэчы будзе напамінь — праект Дагавора аб новым Саюзе, пра лёс якога некаторыя нашы звышінтэрнацыяналізаваныя кіраўнікі клапоцяцца днём і ноччу, пачынаецца з наступных слоў: "Дзяржавы, якія падпісалі гэты Дагавор, зыходзячы з абвешчаных імі Дэкларацый аб дзяржаўным суверэнітэце і прызнаючы права нацый на самавызначэнне..." і г. д.

— *Адзначаецца гадавіна, і было б добра, Анатоль Ільіч, каб вы з гэтай нагоды прыгадалі, асвяжылі, што называецца, у памяці абставіны прыняцця Дэкларацыі. З чаго пачыналася?*

— Справа абстаяла так. Адхіліўшыся ад парадку дня (трэці тыдзень ішлі выбары кіраўнікоў камісій), старшынствуючы прапанаваў нечакана сесіі разгледзець пытанне аб падрыхтоўцы Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі. Нехта з маіх суседзяў усклікнуў: "Нарэшце зоймемся сапраўднай справай!" Быў зачытаны і прыняты без асаблівых дэбатаў тэкст наступнай пастановы:

"1. Згадзіцца з прапановай народнага дэпутата Беларусі тав. Дземянца М. І. аб уключэнні ў парадак дня першай сесіі Вярхоўнага Савета Беларусі дванаццатага склікання пытання аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі.

Разгледзець гэтае пытанне як першачарговае па меры яго гатоўнасці.

2. Утварыць камісію Вярхоўнага Савета Беларусі па падрыхтоўцы праекта Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі".

Тут жа была прынята і пастанова аб утварэнні адпаведнай камісіі ў складзе 35 народных дэпутатаў на чале з М. І. Дземянцеем.

Мушу адзначыць, што камісія неўзабаве, на наступным тыдні, прыступіла да працы. Пры даволі актыўным і зацікаўленым удзеле большасці яе членаў.

— *І адразу выявіліся розныя пазіцыі і падыходы, пачаліся спрэчкі?..*

— У пэўнай меры так. Але павінен сказаць, што ў далейш работа камісіі ішла ў даволі мірнай, дзелавой атмасферы, без катэгарычных прэрэчанняў прымаліся нават радыкальныя палажэнні — аб стварэнні ўласнай грашовай сістэмы, аб змене парадку назначэння Пракурора рэспублікі, аб захаванні нацыянальна-гістарычнай сімволікі, аб праве на ўласныя Узброеныя Сілы, унутраныя войскі і органы дзяржаўнай і грамадскай бяспекі...

— *Так было на пасяджэннях камісіі. А калі праект Дэкларацыі быў вынесены на сесію?*

— Ну, я думаю, усе мы помнім, як развіваліся потым падзеі, якія ішлі батаалі, якія былі "схваткі боевыя". "Рэдагаванню" падверглася з розных пунктаў гледжання, перш за ўсё "справа", значная частка тэксту Дэкларацыі — пачынаючы з прэамбулы і канчаючы дванаццатым, заключным артыкулам. Журналісты правільна заўважалі тады, што такіх бурных спрэчак, якія мелі месца пры абмеркаванні Дэкларацыі, яшчэ ні разу не было ў сценах беларускага парламента. Яно і зразумела: да гэтага наш парламент ніколі і не прымаў Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце рэспублікі.

— *Што б там ні казалі, а прыняцце Дэкларацыі трэба аднесці ў актыў сённяшняга Вярхоўнага Савета. У ёй вызначаны носьбіт суверэнітэту і крыніца дзяржаўнай улады ў рэспубліцы, сфармуляваны прынцыпы, якія забяспечваюць палітычныя, эканамічныя і прававыя гарантыі яе самастойнасці. Іншая справа...*

— ...Іншая справа, як ажыццяўляюцца літара і дух Дэкларацыі, як рэалізуецца яе палітыка-прававы патэнцыял? Але тут ужо справа не ў самім законе, а ў адносінах да яго. Недарэмна ж, да слова сказаць, рабочыя, удзельнікі красавіцкіх стачак і мітынгаў, рашуча выказвалі патрабаванне — надаць Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце рэспублікі сілу канстытуцыйных законапалажэнняў.

— *І апошняе, Анатоль Глыч, пытанне, пытанне-тэст. Што дае Дэкларацыя вам асабіста як грамадзяніну, як прадстаўніку пэўнай нацыі?*

— Яна дадае мне аптымізму і годнасці. Гэта дакумент, які мне проста дораг і які, прызнацца, я заўсёды бяру з сабой на пасяджэнні сесій ці той жа Канстытуцыйнай камісіі, што ўлічвае, дарэчы, у сваёй працы палажэнні Дэкларацыі.

ЮНЕСКА — ЯК АДНА З НАДЗЕЙ СВЕТУ

*Выступленне на пленарным пасяджэнні 26-ай сесіі Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКА 21 кастрычніка 1991 г.
Газета "Літаратура і мастацтва" за 6 снежня 1991 г.*

Пан Старшыня, пан Старшыня Выканаўчага савета, пан Генеральны дырэктар, паважаныя дэлегаты, што прыбылі на гэты форум не толькі па волі сваіх краін і ўрадаў, але і па закліку ўласнага сэрца, — з высакароднай місіяй — увасабляць у жыццё высокія прынцыпы і ідэалы ЮНЕСКА! Спадарыні і спадары! Беларускае дэлегацыя, пан Старшыня, ахвотна далучаецца да тых віншаванняў, якія прагучалі ў сувязі з выбраннем Вас на гэты наколькі высокі, настолькі адказны пост, і выказвае Вам свой давер і гатоўнасць актыўна супрацоўнічаць з Вамі.

Мы сардэчна віншваем з уступленнем у ЮНЕСКА прадстаўнікоў Літвы, Латвіі і Эстоніі — краін, з якімі нас звязваюць даўнія добра-суседскія адносіны, векавыя эканамічныя, культурныя, духоўныя сувязі. Цяпер яна, гэтая сувязі, спадзяёмся, атрымаюць новае вымярэнне ў рамках міжнароднага супрацоўніцтва пад эгідай ЮНЕСКА. Дарэчы, нас не могуць, напрыклад, не зацікавіць ініцыятывы, з якімі пазнаёміў нас на гэтай сесіі паважаны прадстаўнік Польшчы прафесар Ежы Клачоўскі, у прыватнасці яго ідэя выдання Атласа сацыярэалігіійнай гісторыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы.

Гаворачы аб уступленні ў ЮНЕСКА Прыбалтыйскіх рэспублік, мы, у гэтай сувязі, звяртаем увагу на той факт, што і другія былыя саюзныя рэспублікі, якія абвясцілі сябе суверэннымі дзяржавамі, маюць намер выступаць у якасці паўнапраўных суб'ектаў міжнароднага інтэлектуальнага і культурнага супрацоўніцтва. ЮНЕСКА павінна быць гатова тут да адпаведных рашэнняў. Тым больш, што гэта будзе спрыяць вырашэнню праблемы яе універсальнасці.

Пан Старшыня, усяго два гады аддзяляюць нас ад папярэдняй сесіі Генеральнай канферэнцыі. Час, аднак, настолькі фарсіраваў свой бег, настолькі ўшчыльніўся, што мы маем права сцвярджаць пра нараджэнне, фактычна, новага свету, які сфарміраваўся за гэтае, па гістарычных мерках, адно імгненне. Свежы, калі не сказаць — ураганны, вецер сацыяльных змен закрунуў і маю рэспубліку. З 19 верасня яна называецца Рэспублікай Беларусь. З гэтага дня над будынкам яе Вяроўнага Савета, які прыняў адпаведныя заканадаўчыя акты, развіваецца іншы, больш адпавядаючы нашай нацыянальна-гістарычнай рэчаіснасці, бел-чырвона-белы сцяг. Ён вось ужо

некалькі дзён, з дня адкрыцця сесіі, развяваецца побач з іншымі нацыянальнымі штандарамі ля будынка нашай Арганізацыі, ён знаходзіцца ў гэтай зале. Рэспубліка ўступіла на новы шлях, уступіла ў новую паласу свайго развіцця — посттаталітарную, пост-індустрыяльную, постчарнобыльскую.

Вызначальнай асаблівасцю працэсаў, якія адбываюцца сёння ў грамадскім жыцці маёй рэспублікі, з'яўляецца тое, што яны носяць двухадзіны характар. Працэс суверэнізацыі, адраджэння дзяржаўнасці супадае з працэсам нацыянальна-культурнага адраджэння народа, адраджэння яго мовы, яго гістарычнай памяці, яго этнасвядомасці, яго менталітэту. Зрэшты, у дачыненні мовы будзе дакладней сказаць, што мяняецца яе грамадзянскі статус. Яна падвяргалася ганенням, асіміляцыі, але не памірала, жыла ў народзе і адыгрывала сваю ролю ў захаванні этнічнай самабытнасці нацыі, яе духоўнай культуры, у стварэнні фальклорных скарбаў, нацыянальнай літаратуры. У сучасны момант беларуская мова аднаўляецца ў сваіх правах як дзяржаўная, як мова, на якой ужо колькі стагоддзяў назад быў створаны адзін з першых у духоўнай гісторыі чалавецтва звод заканадаўчых актаў, славыты шэдэўр прававой думкі — Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года.

Гэта знайшло адлюстраванне ў Дэкларацыі Вярхоўнага Савета рэспублікі аб дзяржаўным суверэнітэце, якая была прынята 27 ліпеня 1990 года і якой 25 жніўня гэтага года нададзены статус канстытуцыйнага закона. У артыкуле 9 Дэкларацыі гаворыцца: "Рэспубліка Беларусь самастойная ў вырашэнні пытанняў культурнага і духоўнага развіцця беларускай нацыі, іншых нацыянальных супольнасцяў рэспублікі, у стварэнні ўласнай сістэмы інфармацыі, адукацыі і выхавання. Рэспубліка Беларусь забяспечвае функцыянаванне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, захаванне нацыянальных традыцый і гістарычнай сімволікі".

Але справа, як мы разумеем, не толькі ў дэкларацыях і вонкавых атрыбутах самастойнасці. І думаю, што на гэтым паніжаным форуме будзе дарэчы сказаць аб змястоўным нападзенні суверэнізацыяў аб яе заканадаўча-прававым забеспячэнні. А больш дакладна — аб рэформе ў галіне культуры і адукацыі. Літаральна ў апошнія месяцы наш парламент, Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь, членам якога я з'яўляюся, прыняў у першым чытанні два важныя заканадаўчыя акты — Закон аб асновах заканадаўства аб культуры і Закон аб адукацыі. (Далей прамоўца спыніўся на асноўных палажэннях названых законаў, праінфармаваў прадстаўнікоў дзяржаў — членаў ЮНЕСКА

аб характары рэформы ў галіне нацыянальнай культуры і адукацыі. — Рэд.)

У гэтай сувязі дадам яшчэ, што ў камісіях Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь падрыхтаваны праекты законаў аб свабодзе друку і іншых сродках масавай інфармацыі, аб свабодзе культурнага развіцця нацыянальных і этнічных груп на тэрыторыі рэспублікі. Канцэптualьныя палажэнні адзначаных законаў і законапраектаў знайшлі адлюстраванне ў тэксце новай Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, праца над якой у асноўным завершана на пачатку гэтага месяца.

Паважаны пан Старшыня, паважаныя дэлегаты, спадарыні і спадары, у нашым роздуме ўслых і ў нашых дыскусіях, прысвечаных" становішчу і лёсу нацыянальных культур, іх месцу ў сусветнай цывілізацыі, не-не ды і прагучыць скептычная нотка: "А ці трэба рабіць акцэнт на паняццях "нацыя", "нацыянальнае"? Ці не ўшчамляюцца гэтым правы чалавека, суверэнітэт асобы, індывідуума?" І тут я хацеў бы спаслацца на аўтарытэт чалавека, які сказаў больш за семдзесят год назад прарочыя словы пра тое, што "свет уступае ў перыяд працяглага няшчасця і вялікіх узрушэнняў, але вялікія каштоўнасці павінны быць пранесены праз усе выпрабаванні". Я маю на ўвазе выдатнага рускага філосафа Мікалая Бярдзьева, які, эмігрыраваўшы пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, шмат разважаў і пісаў тут, у Парыжы, пра лёс Расіі, пра яе нацыянальны дух, яе культуру. Ён, у прыватнасці пісаў, што "чалавек уваходзіць у чалавецтва праз нацыянальную індывідуальнасць, як нацыянальны чалавек, а не адцягнуты чалавек, як рускі, француз, немец ці англічанін". "Чалавек,— пісаў філосаф,— не можа пераскочыць праз цэлую ступень быцця, ад гэтага ён абяднеў бы і апусцеў бы... Можна жадаць братэрства і яднання рускіх, французаў, англічан, немцаў і ўсіх народаў Зямлі, але нельга жадаць, каб з твару Зямлі зніклі выявы нацыянальных воблікаў, нацыянальных духоўных тыпаў і культур. Такая мара пра чалавека і чалавецтва, абстрагаваных ад усяго нацыянальнага, ёсць прага пагашэння цэлага свету каштоўнасцей і багаццяў. Культура ніколі не была і ніколі не будзе адцягнута-чалавечай, яна заўсёды канкрэтна-чалавечая, г. зн. нацыянальная, індывідуальна-народная і толькі ў такой сваёй якасці ўзыходзячая да агульначалавечай... Усё творчае ў культуры носіць на сабе адзнаку нацыянальнага генія".

Мне здаецца, цяжка не пагадзіцца з гэтымі мудрымі, глыбока вынашанымі словамі.

Пан Старшыня, пра які б аспект дзейнасці ЮНЕСКА ні заходзіла размова — пра ахову культурнай і прыроднай спадчыны, пра аду-

кацыю, пра інфармацыю ў галіне правоў чалавека, пра садзеянне дэмакратычным пераўтварэнням у краінах Усходняй Еўропы, пра захаванне акаляючага асяроддзя, не кажучы ўжо пра праграму "ЮНЕСКА — Чарнобыль", пра які б аспект, пра які б кірунак, пра якую б праграму не ішла размова, усё гэта тычыцца нас, беларусаў, Рэспублікі Беларусь. І мы — з нашымі нялёгкімі надзённымі клопатамі, з нашым імкненнем у свой новы заўтрашні дзень, з нашай успрымальнасцю да ўсяго, што робіцца ў свеце, з нашай талерантнасцю,— мы за самае актыўнае, за самае разнастайнае супрацоўніцтва ў рамках ЮНЕСКА. Мы — за ЮНЕСКА. Мы лічым яе адной з надзей свету.

Гарманічнае ўзаемадзеянне ЮНЕСКА з шырокімі, арганізаванымі па прафесійным прынцеце інтэлектуальнымі сіламі ўсіх краін свету набывае асаблівыя сэнс і значэнне ў сучасны момант, калі невымерна ўзрос аўтарытэт кампетэнтных рэкамендацый вучоных, дзеячаў адукацыі і культуры. Унікальнае значэнне ЮНЕСКА ў сістэме ААН заключаецца ў разумным ўзаемадачынненні тэорыі і практыкі, даследаванняў і канкрэтнай дапамогі той або іншай краіне, інтэлектуальнага і навукова-тэхнічнага садзейнічання з яе боку дзяржавам — членам Арганізацыі ў вырашэнні праблем глабальнага, рэгіянальнага і лакальнага характару. Тое, што адукацыя, навука, культура і інфармацыя не існуюць у ізаляваным выглядзе, што яны інтэгрываваны ў палітычныя, сацыяльныя і эканамічныя працэсы і праблемы грамадства, пацвердзілася з усёй відавочнасцю падчас жнівеньскіх падзей у нашай краіне.

Пан Старшыня, вядома, практычная дзейнасць ЮНЕСКА грашыць яшчэ, на жаль, істотнымі недахопамі. Інакш не ставілася б пытанне пра рэформы. Праблем сапраўды шмат. Мы ўсё яшчэ скарачаем "на маршы" мерапрыемствы, якія былі зацверджаны на Генеральнай канферэнцыі, але якія потым аказаліся, на паверку, не такімі ўжо важнымі і неабходнымі, каб без іх нельга было абысціся. Па-ранейшаму большая частка бюджэтных сродкаў Арганізацыі ідзе на персанал і фінансаванне службыў, часам толькі ўскосным чынам звязаных з рэальнай праграмай дзейнасці. Справядлівае і збалансаванае геаграфічнае размеркаванне пастоў так і застаецца нерэалізаванай мэтай.

Пан Старшыня, спадарыні і спадары, адзначаныя недахопы, вядома, не прымяняюць заслуг і вартасцей ЮНЕСКА, каштоўны ўклад якой у наладжванне і развіццё шматбаковага супрацоўніцтва дзяржаў у галінах адукацыі, навукі, культуры і камунікацыі бяспрэчны. Мы вітаем дзейнасць Арганізацыі, накіраваную на

станаўленне і развіццё такіх інтэрнацыянальных механізмаў і інстытутаў, якія забяспечваюць аптымальныя суадносіны нацыянальна-дзяржаўных інтарэсаў з інтарэсамі агульначалавечымі.

Нельга не падтрымаць Генеральнага дырэктара ў яго імкненні садзейнічаць усімі даступнымі ЮНЕСКА сродкамі вырашэнню тых праблем, з якімі сутыкаюцца сёння краіны Усходняй Еўропы, у тым ліку і мая рэспубліка, і пра якія пераканаўча гаварыў нядаўна з гэтай трыбуны прадстаўнік Францыі пан Жаспэн. Гэта і апераджальная падрыхтоўка кадраў, і прызнанне эквівалентнасці дыпламаў, і падключэнне да сусветных сістэм банкаў звестак, і перагрупіроўка шэрага праектаў такім чынам, каб яны ў найбольш поўнай меры адпавядалі вырашэнню новых праблем. Гэта і чарнобыльская катастрофа, якая нядаўна зноў напамніла пра сябе. Характэрна, што ўсе эксперты адзіныя ў меркаванні, што праграма "ЮНЕСКА — Чарнобыль" у выніку яе паспяховай рэалізацыі паслужыць Мадэллю ДЛЯ пошуку вырашэння і многіх іншых глабальных праблем.

На гэтай сесіі наша дэлегацыя сумесна з дэлегацыямі Савецкага Саюза і Украіны ўносіць праект рэзалюцыі нумар 96, якая адносіцца да чарнобыльскай праграмы. І мы спадзяёмся на падтрымку гэтай рэзалюцыі краінамі — членамі Арганізацыі і заклінаем іх стаць яе сааўтарамі.

Пан Старшыня, паважаныя дэлегаты, Фёдар Дастаеўскі, "малая радзіма" якога вёска Дастоева знаходзіцца недалёка ад нашага горада Пінска, сказаў словы, якія, здаецца, маюць самае непасрэднае дачыненне да высакароднай, гуманнай дзейнасці ЮНЕСКА. Ён сказаў: "Красота спасёт мир". Пра неабходнасць хараства для жыцця, для выратавання свету і душы чалавека пісаў у сваіх творах і наш цудоўны паэт Максім Багдановіч, стагоддзе з дня нараджэння якога мы будзем скоро адзначаць, у тым ліку і тут, у штаб-кватэры ЮНЕСКА. Падзелім жа сёння, перад новымі выклікамі часу, веру нашых выдатных папярэднікаў у прыгажосць, у розум, у годнасць чалавека, а гэта значыць — і ў тую справу, дзеля якой мы сабраліся на гэты форум.

ЗНОЎ ВЫПРАБАВАННЕ ЧАСАМ?

Часопіс "Работніца і сялянка" за лістапад 1991 г.

— *Анатоль Ільч, давай адразу скажам чытачам, што мы з табой аднакурснікі, амаль сорок гадоў ведаем адзін аднаго, таму*

дазволім сабе зварот на "ты" і, калі не пярэчыш, можам пры гэтым абыхіцца нават без імя па бацьку.

— Згодзен, хай будзе ўсё, "як раньш было".

— "Як раньш было" найрад ці будзе. Вунь цэлы тыдзень чакала, пакуль намеснік старшыні Камісіі па пытаннях галаснасці, сродкаў масавай інфармацыі і правоў чалавека Вярхоўнага Савета рэспублікі выкраіць гадзіну на гэту размову.

— Сама бачыш, у які час жывём. Толькі што скончылася шостая нечарговая сесія Вярхоўнага Савета, зараз магу павіншаваць чытачоў "Работніцы і сялянкі" і ўсіх жыхароў Беларусі з тым, што мы жывём ужо не ў БССР, а ў Рэспубліцы Беларусь. Так называецца цяпер незалежная наша дзяржава. Звярнула ўвагу, што над Домам урада лунае бел-чырвона-белы сцяг? Спрадвечны знак беларускай дзяржаўнасці. Вяртаецца рэспубліцы гістарычны яе герб і іншая нацыянальная атрыбутыка. Так што жыве Беларусь незалежная!

— Тваё віншаванне "Работніца і сялянка" абавязкова данясе не толькі да жыхароў рэспублікі, а і да многіх беларусаў, нашых падпісчыкаў, якія жывуць за яе межамі і ўважліва сочаць за падзеямі, што адбываюцца на роднай зямлі. Дарэчы, некаторыя ўжо звоняць у рэдакцыю і з трывогай пытаюцца: "Беларусь аб'явіла сябе незалежнай дзяржавай, а ці захаваецца цяпер падпіска на "Работніцу і сялянку"? Ці здолеем мы атрымліваць свой беларускі часопіс, каб зусім не згубіць сувязь з родным краем?" Вось і паспрабуй развясць трывогу землякоў.

— Хто захоча, абавязкова зможа падпісацца на любое выданне, тым болей на "Работніцу і сялянку", якая, наколькі я ведаю, пазначана не толькі ў рэспубліканскім, а і ва ўсесаюзным каталогу. Атрымліваем жа мы часопіс "Америка" са Злучаных Штатаў, "Гутэн таг" з Германіі, англійскія і іншыя выданні. Дык чаму, жывучы па суседству, не абменьвацца сваімі? Мы ж не адмаўляемся ад агульнаэканамічнай, агульнаінфармацыйнай прасторы. Застануцца і векавыя традыцыйныя сувязі. Так што не варта, палохацца.

— Можна, і не варта, але трывога землякоў і мне перадаецца, У самой шмат родзічаў жыве на Украіне, ёсць сваякі ў Расіі, у Латвіі... Значыць, усе яны будуць жыць цяпер за мяжой? Як прывыкнуць да такой думкі?

— Не бядуі, прывыкнем, хаця не адразу, бо гэта ўсё роўца як пераехаць з аднаго кліматычнага пояса ў іншы. А з цягам часу нават цікава будзе наведацца ў госці да сваякоў то ў адну дзяржаву, то ў другую, паглядзець, дзе і як жывуць людзі. Цяпер жа, мне думаецца, галоўнае не ў гэтым.

Беларусь пакуль што не жыла самастойна, незалежна, хаця і значылася суверэннай. Хто ёй толькі не дыктаваў сваю волю! Як каму хацелася, распараджаліся зямлёй, прыроднымі багаццямі, працоўнымі здабыткамі, і ні ў кога галава не балела, што, скажам, зарплату беларусы атрымлівалі ніжэйшую, чым сярэдняя па краіне. Вось і самы свежы факт для роздуму. Можна, ты і сама чытала заяву нашага міністра замежных спраў Пятра Краўчанкі аб тым, як размеркавалі ляскарствы, закупленыя па імпарту. 55 працэнтаў іх дасталася Расіі, 25 працэнтаў — Украіне, 6,9 працэнта — Латвіі, а Беларусі, пятая частка якой засыпана чарнобыльскімі радыенуклідамі, перапала тых лекаў аж 5,8 працэнта...

Дык, можна, хопіць спадзявацца на тое, што нам перападзе? Паспрабуем самі распарадзіцца ўсім, што маем, што будзем мець. Распарадзіцца з выгадай для рэспублікі і яе народа, а не толькі для Саюза. Кіруючыся гэтым, Беларусь і абвясціла поўную юрыдычную, палітычную і эканамічную самастойнасць, а таксама сваю ўласнасць на ўсе прадпрыемствы, арганізацыі і ўстановы саюзнага падпарадкавання, размешчаныя на яе тэрыторыі.

— *Дзіўна было б аспрэчваць гэта рашэнне, бо сама бачыла з экрана тэлевізара, з якой аднадушнасцю дэпутаты галасавалі за яго яшчэ на пятай нечарговай сесіі Вярхоўнага Савета, што адбылася праз некалькі дзён пасля маскоўскага пучку. Але як былому аднакашніку, Толя, не магу не выказаць сваёй, няхай сабе і не дзяржаўнай, занепакоенасці: Беларусь на 80 працэнтаў залежыць ад паставак сыравіны і матэрыялаў, як будзем жыць, калі нам адмовяць у іх? Не маем жа ні энергетычнай, ні паліўнай базы...*

— Так, шмат чаго не маем. Гэта, як ты разумеш, непакоіць і дзяржаўных дзеячаў. Але ці не занадта мы прыніжаем свае магчымасці? Хіба лепшае становішча ў тых рэспубліках, якія ўжо атрымалі незалежнасць або настойліва дамагаюцца яе? Вось глядзі, якія лічбы прывёў у "Народнай газеце" мой калега, народны дэпутат Беларусі Алег Трусаў:

"Агульная плошча Латвіі, Літвы і Эстоніі крыху больш за 174 тысячы квадратных кіламетраў пры насельніцтве каля 8 мільёнаў чалавек. Беларусь жа мае 207 тысяч квадратных кіламетраў і больш як 10 мільёнаў жыхароў. Пры гэтым у мінулым годзе вытворчасць сельскагаспадарчай прадукцыі Прыбалтыйскіх рэспублік склала 8,9 мільярда рублёў (у цэнах 1983 года), Закаўказскіх — 7,4 мільярда, Малдовы — 4,4 мільярда, а Беларусі — 11,9 мільярда..."

Як бачыш, не так ужо мала і маем, калі самім распарадзіцца ўсім як след. Рэкі, азёры, лясы. Свае калійныя ўгнаенні, урадлівасць

палёў, працавітасць людзей — хіба гэта не нацыянальнае наша багацце? Забяспечваем сябе амаль усімі прадуктамі харчавання. Няхай сабе хлебам пакуль не поўнасю, затое бульбаю, мясам, малаком яшчэ і іншыя рэспублікі падтрымліваем. Успомні, як гадоў дзесяць назад ратавалі Расію бульбаю, калі там была засуха. Нават з Паволжа па яе ехалі да нас, і мы, апрача дзяржаўных паставак, з усімі дзяліліся ад шчырай беларускай душы.

Канечне, сыравіна нам патрэбна, але камусьці гэтак жа патрэбны вырабы з яе, якія выпускаюць шматлікія нашы прадпрыемствы. Сваё машына-, трактара-, станкабудаванне, свая опытка і электроніка. А колькі галін лёгкай прамысловасці?

— *Але што рабіць людзям, калі прадпрыемствы стануць з прычыны адсутнасці металу, бавоўны і шмат чаго іншага? Успомні пра эканамічныя санкцыі да Прыбалтыйскіх рэспублік...*

— І нягледзячы на перажытую блакаду і крывавыя падзеі, прыбалты рашуча адмаўляюцца ад падпісання Саюзнага дагавора. Што ж датычыць магчымых санкцый да нас, то іх можам прад'явіць і мы. Не трэба забываць, што па беларускай зямлі праходзяць лініі электраперадач, нафта- і газаправоды, транспартныя артэрыі — не толькі чыгуначныя і аўтамабільныя, а і паветраныя навігацыйныя шляхі. Пакуль што імі карыстаюцца ўсе бясплатна, але гэта пакуль што...

— *Толя, слухаючы цябе, я ўспамінаю наша студэнцкае юнацтва. Хіба можна было ўявіць, што праз трыццаць пяць гадоў пасля заканчэння Белдзяржуніверсітэта мы з табой будзем весці такі дыялог? Мы, аднакурснікі, ужо тады любілі твае вершы, ганарыліся сваім паэтам. Потым з панаваннямі ў руках ехалі ў раённыя газеты з адзіным жаданнем — хутчэй акунуцца ў самастойнае жыццё, самім зарабляць грошы і справаю сваёй службыць народу, з якога выйшлі. Было гэта якраз пасля выкрыцця культуры асобы Сталіна. І тады хацелася шмат перайначыць, каб жыць па справядлівым законах. Прайшло столькі гадоў — і зноў усё спачатку. Толькі ўжо вунь з якім разваротам.*

— Шмат чаго мы не ўяўлялі тады, бо жылі ў вакууме паўпраўды і дэзінфармацыі, а ўсё ў жыцці эквівалентна. Успомні закон барацьбы супрацьлегаласцей, які мы вывучалі на лекцыях па філасофіі, асноўны закон руху. Самае добрае з цягам часу пераходзіць у сваю процілегласць. Нават каханне даволі часта заканчваецца нянавісцю. Вось і многія нашы надзеі не збываліся, вера не пацвярджалася, куміры аказаліся лжывымі. Як ні балюча прызнаваць, але і ўлада наша таксама не вытрымала выпрабавання часам.

— Ах, няма на цябе маёй мамы — яна зусім інакш раскрыла б табе гэты закон, бо зведала яго не на лекцыях. Яе бабуля працавала яшчэ на прыгоне. І нават мы, праўнукі, з расказаў сваіх маці ведаем, як пан падарыў ёй сукню за тое, што забіла ваўка. Пайшла ў лес драць лыка на лапці, і калі воўк кінуўся на яе, засекала тапаром. Націск у гэтым эпізодзе заўсёды ставіўся не на тым, як наша прабабуля забіла ваўка, а на тым, што пан падарыў сукню, якую яна атранала толькі на вялікіх святах. Ні сама, ні дачкі чытаць-пісаць не ўмелі. І толькі ўжо ўнучкам пашчасціла: па дзве зімы пахадзілі ў школу. Зімы, бо з вясны да глыбокай восені гібелі на тых сямі гектарах зямлі, што атрымалі бацькі ў выніку, сталыпінскай рэформы.

І хаця нямала ліха зведалі нашчадкі той нашай прабабулі ў час калектывізацыі, мама гарой стаіць за савецкую ўладу, бо толькі яна дала магчымасць салдацкай удаве вывучыць і вывесці ў людзі трое дзяцей, вунь і ўнучкі набылі ўніверсітэцкую адукацыю. Не нарадуецца, што зарабіла і ўжо дваццаць шосты год атрымлівае пенсію, пра якую не толькі прыгонная бабуля, а і маці нават марыць не маглі.

А ты кажаш, савецкая ўлада не вытрымала выпрабаванняў часам...

— Як сялянскі сын і я стаўлюся да яе неадназначна. Нават у заяве аб выхадзе з КПСС напісаў, што да сацыялістычнай ідэі адношуся прыхільна, ды так сталася, што партыйна-таталітарны рэжым і яе сказіў. Стагнацыя і карупцыя, як іржа, раз'елі кіруючыя структуры партыі. Далей мірыцца з гэтым ужо нельга было. Апошняя кропляй для мяне сталі крываваы падзеі ў Літве, пасля якіх я і напісаў тую заяву. А першую — з просьбай прыняць у рады КПСС — падаваў у 1961-ым.

— Бачыш, і партыйны стаж у нас аднолькавы...

— А зараз перад табой — адзін са стваральнікаў Беларускай сацыял-дэмакратычнай грамады. Чаму лічу, што нам патрэбны такія партыі? Без палітычных структур мы зноў будзем насельніцтвам, працаўнікамі, спажыўцамі, а не дэмакратычнай дзяржавай. Калі хочам стаць краінай свабодных вытворцаў, гаспадароў, уласнікаў, то мусім зразумець, што будзе і раслаенне грамадства. Людзі павінны аб'ядноўвацца, каб мець сваіх прадстаўнікоў ва ўладзе. Магчыма, і сацыялістычны рух яшчэ адновіцца. Усё гэта паслужыць палітычным каркасам новай рэспублікі. І гэта будзе ўжо рэальная цывілізаваная дэмакратыя, а не тая, што захліснула нас сёння. Ты бачыла? Людзі на плошчы ледзь не за горла бяруць адзін аднаго, вырашаючы — быць помніку Леніну ці не?

— А як лічыш ты?

— Лічу, што помнікі не вінаватыя. Але калі мяняецца палітычны лад, то і сімвалы павінны мяняцца. Я неадназначна адношуся да асобы Уладзіміра Ільіна, чытаў яго лісты да маці і ведаю, які гэта быў глыбокі і разумны чалавек. Але ленызм, які мы з табой вывучалі, аджыў сваё. Таму, відаць, трэба іншае месца шукаць і для помніка. Памятаеш запавет Крупскай? Не рабіце з яго іконы! А што нарабілі? Едзеш ад Мінска да Брэста — у кожным раёне па некалькі аднолькавых помнікаў і галоўная вуліца адной і той жа назвы. Нават у Мінску — Ленінскі праспект, вуліца Леніна, плошча Леніна, універсітэт імя У. І. Леніна, бібліятэка імя У. І. Леніна... Прафанацыя, дый годзе. Людзі пачынаюць гэта разумець. Вось такую кашу даводзіцца нам расхлёбваць.

— Але не заварыць бы новую. У цывілізаваных дзяржавах пачынаюць пасмейвацца з новай прафанацыі. Ды ўжо і ў нашым друку з'яўляюцца загаловкі накшталт гэтага: "Красныя прыходзяць — зносяць, белыя прыходзяць — зносяць..." Стаім з працягнутай рукой ледзь не перад усім светам, а транжырым апошняе на перайменаванні гарадоў, вуліц, атрыбутыкі...

Ну скажы, што зменіцца ў нашай дашчэнтэ разбуранай эканоміцы, у паўсядзённым жыцці змардаваных людзей, калі замест літары "і" мы будзем пісаць "е" ў назве сталіцы няхай сабе і новай Рэспублікі Беларусь. Што б казалі на гэта твае бацькі, тым больш калі яны сяляне?

— Сказаць яны мне, на жаль, нічога не могуць — бацькі няма даўно, не стала ўжо і маці. Не магу пабываць нават у роднай вёсачцы Дзямешкава на Лепельшчыне — таксама памерла... Бо была, бачыце, амаль неперспектыўнай, як і сотні іншых. Яны паміралі, а монстры шкоднай вытворчасці раслі. Хто ў нас пытаўся, ці патрэбна іх столькі адной рэспубліцы? Вось і ператварыліся цэлыя гарады і раёны ў зону экалагічных бедстваў. А тут яшчэ чарнобыльская катастрофа ўсім сваім цяжарам абрынулася на Беларусь. І ўсё расхлёбваць нашай новай рэспубліцы. Так што не ведаю, што б казалі пра ўсё гэта мае бацькі мне сённяшняму, шасцідзясяцігадоваму.

— Дык дазволь нам, "Работніцы і сялянцы", павіншаваць цябе з высокім юбілеем! Шчыра, ад сэрца. Шкада, што, акунуўшыся ў дзяржаўныя і грамадскія справы, ты перастаў пісаць вершы. Думаю, вершы — тваё галоўнае... Яны і пасля нас застануцца.

— Што ж, дзякуй за віншаванне. І за шчырасць таксама.

Дыялог вяла АЛЯКСАНДРА ЗАХАРАНКА

СПАТКАННЕ З МАКСІМАМ БАГДАНОВІЧАМ У ПАРЫЖЫ

Газета "Літаратура і мастацтва" за 6 снежня 1991 г.

Бягуць-прабягаюць нашыя нялёгка, трывожныя дні, але ўсё яшчэ свежыя ў памяці ўражанні, звязаныя з удзелам у сесіі Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКА, з наведваннем Парыжа, "паэтамі апетага ад муроў да стрэх", поўнага жыцця, грунтоўна абжытага, утульнага, днём засяроджана заклапочанага справай, вечарам павсяточнаму ўзрушанага, яркага, залітага агнямі, Парыжа, адначасова новага (недарэмна лічыцца заканадаўцам розных мод) і, што называецца, авяянага вякамі, старога, умудронага гістарычным вопытам...

Было ў нашай паездцы, нашым знаёмстве з Парыжам і гэтае самае далучэнне да гісторыі, да мінулага, свайго роду рытуальная, мемарыяльная частка. У свой час задумвалася паэма пра саратніка Кастуся Каліноўскага, аднаго са стваральнікаў і аўтараў "Мужыцкай праўды", адважнага важака касінераў Валерыя Урублеўскага, і вельмі хацелася б наведаць яго магілу. Але ... І вось у першы наш выхадны, у нядзелю, паехалі на могілкі Пер-Лашэз. Могілкі велічэзныя, здаецца, адны з самых вялікіх і старых у Парыжы, але параўнаўча хутка знайшлі магілу. Надмагільны помнік нядрэнна захаваўся. Паклалі кветкі, прачыталі надпіс, памаўчалі... Дарэчы, недалёка ад магілы Урублеўскага пахаваны Арагон і Элюар і геранія майго верша... Эдзіт Піяф... У наступную нядзелю наведалі — гэта ўжо за Парыжам — могілкі Сен-Жэнеўеў (Святой Яўгеніі). Іх называюць рускімі, яны сапраўды з'яўляюцца своеасаблівым пантэонам славурых рускіх — ад Буніна да нядаўна памёршых Някрасава і Таркоўскага. Але на надмагільных камянях мы прачыталі нямала беларускіх прозвішчаў: Ватацы, Ягела, Шайкевіч. На адным помніку прачыталі: "Палачане — палкоўнік Сяргей Сяргеевіч Дзямчынскі, капітан Г. Усціновіч". І да нашых суайчыннікаў, беларусаў па паходжанні, адносілася таксама адна са шматлікіх эпітафій: "Наперадзе толькі невядомасць далёкага паходу, але лепш слаўная гібель, чым ганебная адмова ад барацьбы за свабоду. Гэта сімвал нашай веры".

Ну а потым мы ўшаноўвалі памяць і паэзію Максіма Багдановіча. Я маю на ўвазе хвалюючы, памятны для ўсіх нас вечар, які адбыўся 30 кастрычніка ў штаб-кватэры ЮНЕСКА на Фантэнуа, 7, і быў прысвечаны 100-годдзю з дня нараджэння нашага паэта. Трэба аддаць належнае нашай рэспубліканскай камісіі ЮНЕСКА і супрацоўнікам нашага пастаяннага прадстаўніка пры ёй В.Калбасіну і А.

Лапцёнку: імі было ўсё і своечасова зроблена для таго, каб такая ўрачыстасць у Доме ЮНЕСКА адбылася, і адбылася менавіта падчас сесіі Генеральнай канферэнцыі. Загадзя былі заказаны зала, афіша, запрашальны білет, напярэдадні вечара ў "Журнале Генеральнай канферэнцыі" тройчы друкавалася адпаведная абвестка. Быў зроблены пераклад на французскую мову суправаджальнага тэксту да фільма, прысвечанага старонкам жыцця і творчасці Багдановіча. Усё гэта было зроблена, размеркавалі ролі (хто што з членаў дэлегацыі будзе рабіць), але ў прызначаны час — вечар прызначаўся на 18.30 па парыжскаму часу — усё ж непакоіліся: ці збяруцца людзі, ці не будзе пуставаць зала? Ведалі, што на вялікіх міжнародных форумах так званыя культурныя мерапрыемствы асаблівай папулярнасцю не карыстаюцца, дэлегаты больш ахвотна ходзяць на прыёмы. Але наша трывога на гэты раз была дарэмнай. Прыйшлі амаль цэлымі дэлегацыямі балгары, палякі, украінцы, прыйшлі французы, прыйшлі прадстаўнікі саюзнай (былой.— А. В.) дэлегацыі, прыйшлі мінчане, якія ў якасці праграмных спецыялістаў працуюць у Сакратарыяце ЮНЕСКА, сабраліся таксама запрошаныя намі суайчыннікі, якія жывуць у Францыі, — мастак Барыс Забораў з жонкай, журналісткай Ірынай, былая супрацоўніца музея, у дзявоцтве Алена Баравікова, зараз Элен Мане з прыехаўшай да яе ў госці стрыечнай сястрой Вольгай, жонка і дачка бізнесмена, беларуса па паходжанні Лявона Шыманца. Зала запоўнілася.

Ад імя генеральнага дырэктара ЮНЕСКА Федэрыка Маёра вечар адкрываў кіраўнік аддзела інфармацыі грамадскасці, швейцарац Алэн Маду. Ён нагадаў, што рашэнне аб святкаванні 100-годдзя з дня нараджэння Максіма Багдановіча было аднадушна прынята Выканаўчым камітэтам ЮНЕСКА ў адпаведнасці з "кіруючым прынцыпам святкавання гадавін вялікіх людзей і гістарычных падзей", які быў зацверджаны Генеральнай канферэнцыяй ЮНЕСКА на яе дваццаць чацвёртай сесіі, адзначаў "важнасць падзеі для Дома ЮНЕСКА, што адкрыты для ўзаемаўзбагачальнага культурнага і інтэлектуальнага абмену паміж краінамі і народамі". Потым перадаў слова мне. Павітаўшы прысутных, я папярэдзіў, што хачу выступіць на мове вершаў юбіляра, па-беларуску, і што сінхронны пераклад на французскую зробіць сакратар нашага пастаяннага прадстаўніцтва Алег Лапцёнак, і пачаў сваё выступленне з таго, што працываў для "настройкі" верш Багдановіча "Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы...". Зала адпаведна зрэагавала, настроілася на лірычна-філасофскі лад. Адною з вызначальных асаблівасцей творчай і грамадскай дзейнасці Максіма Багдановіча, сказаў я далей, было тое,

што, будучы паэтам глыбока нацыянальным, будучы гарачым прыхільнікам і песняром нашага адраджэння, паэт у той жа час не аддзяляў маладую беларускую літаратуру ад літаратуры суседніх народаў, літаратуры сусветнай, у прыватнасці французскай, гаварыў пра "скарбніцу светавай культуры". Яго з поўным правам можна аднесці да ліку тых, хто з'яўляецца папярэднікамі (я ўжыў рускае слова "предтеча") і прадказальнікамі ЮНЕСКА з яе высакароднымі, гуманнымі ідэаламі, тых дыскусій, якія ідуць сёння ў яе залах і лейтматывам якіх гучыць, споўнены веры і надзеі, заклік да ўзаемаразумення і духоўнага збліжэння, да творчага і інтэлектуальнага супрацоўніцтва паміж людзьмі і народамі. Радкі верша "Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы..." можна назваць паэтычнай версіяй наступных слоў з прэамбулы Статута ЮНЕСКА: "Узаемнае неразуменне было на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва прычынай падазронасці і недаверу паміж народамі, у выніку чаго іх рознагалосці занадта часта прыводзілі да вайны". У заключэнне я падзяляўся яшчэ адным назіраннем: верш Багдановіча "Пагоня", прысвечаны старажытнаму сімвалу Беларусі, што абвешчаны зараз нацыянальным гербам, з'яўляецца яркім пацверджаннем таго факта, што нацыянальная самасвядомасць і мастацкая творчасць, у больш шырокім сэнсе — культура, узаемазвязаны, што цесна звязаны паміж сабой культура і нацыянальна-дзяржаўны суверэнітэт.

Пасля са сцэны гучалі вершы Максіма Багдановіча. Барыс Сачанка чытаў іх у арыгінале, а французская актрыса Габэй — у перакладзе на французскую мову. Момант гістарычнай справядлівасці: Максім Багдановіч ведаў, любіў, перакладаў французскую паэзію, а яго вершы гучалі па-французску ў сталіцы Францыі, родным горадзе паэтаў, якіх ён перакладаў.

Урачыстасць, прысвечаная 100-годдзю з дня нараджэння Максіма Багдановіча, атрымала, станоўчы рэзананс. Назаўтра яе ўдзельнікі падыходзілі да нас і дзякавалі, гаварылі добрыя словы. Вечару быў прысвечаны чарговы нумар "ЮНЕСКА-прэс", пра яго напісала парыжская газета "Русская мысль". Заметка закончылася словамі: "Хочется надеяться, что в контексте нового времени о Богдановиче еще многое будет написано, сказано. Что будет справедливо и, может быть, в какой-то степени восполнит интерес читателя, от которого он ушел в столь молодом возрасте".

Парыж — Мінск

"КУЛЬТУРА І СПРАВДЛІВАСЦЬ — ЗАЛОГ ДЭМАКРАТЫІ"

"Народная газета" за 18 снежня 1991 г.

У цэнтры Парыжа на тэрыторыі плошчай у 30350 кв. метраў, што знаходзіцца ў 7-ай акрузе горада, паміж пл. Фантэнуа і авеню дэ Сакс, дэ Сегюр, дэ Сюфрэн і дэ Лавендаль, размешчана штаб-кватэра адной са спецыялізаваных устаноў Арганізацыі Аб'яднаных Нацый — ЮНЕСКА. Нагадаем, што гэта абрэвіятура — ад пачатковых літар англійскай назвы і азначае: "Арганізацыя Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры". Статут ЮНЕСКА быў прыняты ў Лондане 16 лістапада 1945 года. Сама Арганізацыя была ўтворана таксама ў лістападзе, і таксама ў Лондане ў 1947 годзе (менавіта таму Англія з'яўляецца па сённяшні дзень дэпазітарыем усіх дакументаў ЮНЕСКА). Статут ЮНЕСКА прымаўся пад свежым уражаннем ад толькі што адгрымеўшай вайны, і ў ім былі сфармуляваны стаўшчыя потым крылатымі, вядомымі сёння ўсяму свету словы: "Думкі пра вайну ўзнікаюць у роздумах людзей, таму ў чалавечай свядомасці трэба ўкараняць ідэю абароны міру".

Рэспубліка Беларусь з'яўляецца членам ЮНЕСКА з 1954 года. Нацыянальная камісія па справах ЮНЕСКА створана ў 1956 годзе. А пастаянны прадстаўнік рэспублікі пры штаб-кватэры Арганізацыі быў прызначаны ў 1962 годзе (сёння гэта афіцыйна называецца: Пастаяннае прадстаўніцтва Рэспублікі Беларусь пры ЮНЕСКА).

Згодна са Статутам ЮНЕСКА яе рабочымі органамі з'яўляюцца: Генеральная канферэнцыя, Выканаўчы савет і Сакратарыят. Генеральная канферэнцыя складаецца з прадстаўнікоў усіх дзяржаў — членаў Арганізацыі (па колькасці не больш за пяць прадстаўнікоў, прызначаемых урадамі краін, — тая ж норма, што і для ўдзелу ў сесіях Генеральнай Асамблеі ААН), збіраецца на чарговыя сесіі раз у два гады і вызначае напрамак і агульную лінію дзейнасці ЮНЕСКА, выносіць рашэнні адносна тых праграм, якія рыхтуюцца ў рабочым парадку Выканаўчым саветам.

З 15 кастрычніка і па 7 лістапада г.г. адбылася чарговая, 26-я па ліку, сесія Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКА. У ёй прымала ўдзел і дэлегацыя Рэспублікі Беларусь. У склад дэлегацыі, якую ўзначальваў член Вярхоўнага Савета, намеснік старшыні Пастаяннай камісіі ВС, заслужаны работнік культуры рэспублікі Анатоль Вярцінскі, уваходзілі акадэмік, член Выканаўчага камітэта ЮНЕСКА Анатоль Лабанок, пастаянны прадстаўнік Рэспублікі Беларусь пры ЮНЕСКА Віктар Калбасін, намеснік старшыні Нацыянальнай камісіі па справах

ЮНЕСКА Ігар Руднік, загадчык рэдакцыі выдавецтва "Мастацкая літаратура" Барыс Сачанка, першы сакратар сакратарыята Камісіі па справах ЮНЕСКА Мікалай Камісараў і другі сакратар нашага Пастаяннага прадстаўніцтва пры ЮНЕСКА Алег Лапцёнак.

Журналіст Алесь Кавалевіч звярнуўся да Анатоля Вярцінскага з просьбай даць інтэрв'ю для "Народнай газеты".

— *Анатоль Ільіч, наколькі ў нашым друку было, на жаль, мала інфармацыі аб чарговай сесіі Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКА, то я прасіў бы сказаць колькі слоў пра самае элементарнае — пра парадак дня сесіі, пра тое, якія пытанні там абмяркоўваліся.*

— Дзейнасць ЮНЕСКА плануецца і ажыццяўляецца ў наступных праграмных галінах: "Адукацыя і будучыня", "Навука ў інтарэсах прагрэсу і акаляючага асяроддзя", "Культура: мінулае, сучаснае і будучае", "Камунікацыя на службе чалавецтва", "Сацыяльныя і гуманітарныя навукі ў свеце, які мяняецца", "Уклад ЮНЕСКА ў перспектывы даследаванні і ў распрацоўку стратэгіі развіцця" і "Уклад ЮНЕСКА ў справу міру, правоў чалавека і ліквідацыі ўсіх форм дыскрымінацыі". гэтымі параметрамі і вызначаліся ў асноўным праца Генеральнай канферэнцыі, змест і характар дыскусій, якія ішлі на пленарных пасяджэннях, у камісіях і камітэтах. Праўда, з той мэтай, каб агульныя спрэчкі былі ўсё ж больш дзелавымі і мэтанакіраванымі, трымаліся пэўнага рэчышча, Генеральная канферэнцыя па ініцыятыве Выканаўчага савета рэкамендавала дэлегацыям засяродзіць увагу ў ходзе дыскусіі на праекце праграмы і бюджэту на 1992-1993 гг., на кірунках падрыхтоўкі праекта праграмы і бюджэту на 1994-1995 гг., на тэмах, якія змяшчаліся ў раздзеле "Пытанні агульнай палітыкі" папярэдняга парадку дня канферэнцыі, а таксама на наступнай тэме: "Роля ЮНЕСКА ў сістэме ААН і ў зменлівым свеце". Пры гэтым рабілася агаворка, што гэтай рэкамендацыяй, натуральна, не ўшчамляецца права дэлегацый на выказванне думак і прапанов па другіх пытаннях.

— *Мяркуючы па сённяшняй палітычнай сітуацыі ў свеце, у Еўропе, у нашай краіне, гэтых самых "другіх пытанняў" таксама хапала? Відаць, парадак дня мяняўся ў ходзе сесіі?*

— Так. Жыццё ўносіла свае карэктывы, асобныя дэлегацыі і групы дзяржаў — новыя пункты. Так, напрыклад, у экстраным парадку была разгледжана заява генеральнага дырэктара Маёра ў сувязі са становішчам у Югаславіі і потым была прынята адозва да ўрада Югаславіі і ваюючых бакоў з заклікам захаваць архітэктурныя і культурныя помнікі Дуброўніка, вырашаць канфліктную сітуацыю цывілізаваным, палітычным шляхам. Не было запланавана папярэд-

няй павесткай дня і правядзенне 6 лістапада ў офісе генеральнага дырэктара з удзелам яго намеснікаў мэтавай нарады, прысвечанай выкананню праграмы "ЮНЕСКА — Чарнобыль". Гэтая імправізаваная, у добрым сэнсе слова, нарада была праведзена па ініцыятыве трох пастаянных прадстаўніцтваў пры ЮНЕСКА — беларускага, украінскага і саюзнага, на ёй прысутнічалі толькі зацікаўленыя людзі, і ў нас была магчымасць у дзелавой абстаноўцы і ў духу ўзаемаразумення абмеркаваць балючую для нас праблему, грунтоўна разгледзець даклад каардынатора праграмы Б. Асфеўра і прыняць адпаведнае рашэнне. Так што ініцыятыва, як бачым, не каралася, а, наадварот, заахвочвалася і давала добры плён.

Уносіліся таксама новыя пытанні ў парадак дня сесіі. Так, у сувязі з апошнімі падзеямі, якія прадэманстравалі пагрозу каштоўнасцям сусветнай культурнай спадчыны, групай краін (Аўстралія, Аўстрыя, Венгрыя, Германія, Італія, Польшча і інш.) быў унесены праект рэзалюцыі "Аб умацненні дзейнасці ЮНЕСКА ў мэтах аховы сусветнай культурнай спадчыны". Сенегал у самым канцы сесіі ўнёс праект рэзалюцыі аб стварэнні "Мемарыяла Горэ-Альмадзі" (востраў Горэ быў у XVI-XVIII стагоддзях сімвалам першага ў свеце масавага генацыду, якім з'яўляўся гандаль чорнымі рабамі).

— Скажыце, калі ласка, якое месца займалі, у якой меры знаходзілі адлюстраванне на міжнародным форуме тыя падзеі, якія адбыліся і працягваюць адбывацца ў нашай краіне?

— Пытанне, мабыць, лепш ставіць шырэй: не толькі ў нашай краіне, у рэспубліках былога Савецкага Саюза, а ва ўсім усходне-еўрапейскім рэгіёне... Як і трэба было чакаць, тыя радыкальныя змены, якія адбыліся ў апошні час у краінах былой "сацыялістычнай садружнасці", у нашай краіне, займалі вялікае месца ў рабоце сесіі, вызначалі часам і змест, і танальнасць, і сістэму аргументацыі многіх выступленняў. Пра гэтыя сацыяльна-палітычныя змены, якія адзін прамоўца ахарактарызаваў як "эпоху пераходу ад цывілізацыі вайны да цывілізацыі міру і духоўнага супрацоўніцтва", гаварылі прадстаўнікі Албаніі, Анголы і Балгарыі, кіраўнікі дэлегацыі толькі што прынятых у ЮНЕСКА Прыбалтыйскіх рэспублік, намеснік міністра замежных спраў суверэннай Украіны, гаварыў і я ў сваім выступленні на пленарным пасяджэнні... Асаблівасці і перспектывы пераўтварэнняў, што маюць месца ў краінах Усходняй і Цэнтральнай Еўропы, аналізавалі ў сваіх выступленнях прэзідэнт Францыі Мітэран, міністр замежных спраў Італіі, кіраўнікі дэлегацыі Скандынаўскіх краін... Адзначалася, што пазбаўленне ад таталітарызму, ад ідэалагічнай канфрантацыі спрыяе, безумоўна, усталяванню новага светапарадку,

новай агульначалавечай салідарнасці, у прыватнасці новым узаемадачыненням паміж Усходам і Захадам, Поўначчу і Поўднем. У якасці ўдарнага прамаўлялася, інтэрпрэтавалася ў розных кантэкстах і сувязях паняцце "дэмакратыя". "Дэмакратыя — гэта павага думкі іншых, гэта прызнанне самабытнасці ўсіх", — гаварыў Мітэран (ён выступіў адразу пасля адкрыцця сесіі) і падкрэсліў далей, што "свабода, дэмакратыя неаддзельныя ад развіцця, што нельга будаваць дэмакратыю на няроўнасці і нястачы". Гэтая выснова вар'іравалася потым у выступленнях многіх іншых прамоўцаў. Пра "дэмакратыю як звод правіл палітычнай гульні", "дэмакратыю як мадэль і як практыку" гаварыў генеральны дырэктар ЮНЕСКА Федэрыка Маёр. Новая дэмакратыя, працягваў ён, неаддзельная ад новай рэчаіснасці, ад новай маралі. Калі яна, дэмакратыя, для ўсіх, тады можна гаварыць аб сапраўдных свабодзе, адказнасці і салідарнасці...

— *Анатоль Ільіч, калі мець на ўвазе спецыфіку дзейнасці ЮНЕСКА, пра якую вы казалі на пачатку размовы, то паняцце "дэмакратыя", пэўна, звязалася і з такімі паняццямі, як "культура", "асвета", "духоўнасць"?*

— Вы маеце рацыю. Менавіта так, у такім плане і ставілася пытанне, сцвярджалася ў шэрагу выступленняў, што дэмакратыя і культура арганічна ўзаемазвязаны, што, цытую, "культура не толькі і не столькі вынік дэмакратыі, колькі яе перадумова, яе крыніца і гарант". Падкрэслівалася, што дэмакратычныя інстытуты не могуць быць трывалымі без свабоднага доступу да ведаў, да здабыткаў культуры і мастацтва, без свабоднага распаўсюджвання ідэй і інфармацыі як на міжнародным, так і нацыянальным узроўні. Яшчэ гаварылася пра "культуру дэмакратыі", "культуру развіцця", "культуру дачыненняў да акаляючага асяроддзя, да прыроднай спадчыны".

— *Скажыце хаця б каротка пра ўклад нашай беларускай дэлегацыі ў работу канферэнцыі. Ну і яшчэ пра тое, як яна сябе адчувала ў новай якасці — у якасці прадстаўніка суверэннай Рэспублікі Беларусь.*

— Пачну з другой часткі пытання. І адкажу адназначна: мы адчувалі сябе намнога лепш, чым раней, калі беларуская дэлегацыя была такой толькі намінальна, а на справе была прыдаткам дэлегацыі ўсесаюзнай. На гэты раз мы адчувалі сябе так, што Беларусь сапраўды займае "свой пасаад між народамі" (заўважу, што змяніліся і да нас, нас пачынаюць прымаць усур'ёз). Наконт нашай працы на сесіі. Працы хапала. Члены дэлегацыі В. Калбасін, М. Камісараў, А. Лабанок, А. Лапцёнак, І. Руднік, Б. Сачанка і я ўдзельнічалі ва ўсіх дыскусіях, дзе абмяркоўваліся прынцыпова важныя пытанні, дзе за-

краналіся або маглі быць закрануты інтарэсы рэспублікі, выступілі па некалькі разоў, прымалі актыўны ўдзел у выбарах і балаціраваліся самі (як краіна, маецца на ўвазе). Выказвалі ў сваіх выступленнях і каментарыях канкрэтныя прапановы. Так, напрыклад, член дэлегацыі А. Лабанок, выступаючы па праграме "Кіраванне акаляючым асяроддзем і прыроднымі рэсурсамі", унёс прапанову аб стварэнні на базе Інстытута радыебіялогіі АН Беларусі сумесна з ЮНЕСКА і іншымі міжнароднымі арганізацыямі Цэнтра па радыебіялогіі і радыезэкалогіі, які мог бы стаць навуковай базай для дзейнасці чарнобыльскай экалагічнай сеткі. Другі наш прадстаўнік А. Лапцёнак быў выбраны — ад усходнееўрапейскай групы краін — намеснікам старшыні Камісіі па адміністрацыйных пытаннях і выступіў у камісіі па ўсіх асноўных пытаннях парадку дня: геаграфічнае размеркаванне персаналу; шкала ўзносаў дзяржаў — членаў Арганізацыі; збалансаванае выкарыстанне шасці рабочых моў Генеральнай канферэнцыі; валютныя карэкціроўкі; стан фонду медыцынскага страхавання і г.д.

Мушу зазначыць, што на сесіі былі прыняты практычна ўсе праекты рэзалюцый, сааўтарамі якіх была Рэспубліка Беларусь, — па праграме "ЮНЕСКА — Чарнобыль", па падтрымцы міжнародным супольніцтвам дэмакратычных пераўтварэнняў у краінах Усходняй Еўропы (у тым ліку і ў нашай рэспубліцы, маецца на ўвазе), па вывучэнні і захаванні славянскіх культур.

Былі ў дэлегацыі і іншыя, апрача пасяджэнняў, справы. Мы правялі ў Доме ЮНЕСКА вечар, прысвечаны 100-годдзю з дня нараджэння М. Багдановіча. У французскім парламенце ў мяне адбылася гутарка з намеснікам старшыні Камісіі па замежных справах Андрэ Бэлонам...

Несумненна, што наш новы нацыянальна-дзяржаўны статус стварае спрыяльныя ўмовы і дае новыя магчымасці для ўдзелу рэспублікі ў дзейнасці міжнародных арганізацый, стымулюе працэс станаўлення прамых двухбаковых адносін, перш за ўсё, вядома, з краінамі, дзе знаходзяцца гэтыя арганізацыі. На жаль, няўплата рэспублікай свайго ўзносу ў бюджэт ЮНЕСКА за 1991 год можа паставіць пад пагрозу наш удзел у дзейнасці гэтай унікальнай, адзінай у сваім родзе ўстанова ААН. Як непацельшыкі, мы ўжо не змагі прэтэндаваць, напрыклад, на выбранне ў кіруючы орган важнай Канвенцыі па сусветнай культурнай і прыроднай спадчыне, што, да слова, можа ўскладніць унясенне ў адпаведны рэстр такіх нашых помнікаў, як Мірскі замак, Белавежскі і Бярэзінскі запаведнікі.

— *І усё ж, калі падагульняць, удзел дэлегацыі Рэспублікі Беларусь у 26-ай сесіі Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКА быў*

карысны для нас, для тых рэформаў, якія адбываюцца і якія яшчэ нас чакаюць?

— Безумоўна. Мы мелі магчымасць назіраць і асэнсоўваць той неацэнны сусветны вопыт, які дасягнуты ва ўсіх галінах кампетэнцыі ЮНЕСКА і які можа быць з поспехам выкарыстаны для будаўніцтва цывілізаваных, прававых і гуманітарных інстытутаў і структур у нашай рэспубліцы.

— *І апошняе пытанне, Анатоль Ільіч: вы жылі некалькі тыдняў у Парыжы...*

— Разумею. Але Парыж — гэта іншая, гэта асобная тэма. Скажу толькі, што заўважаецца на першы, павярхоўны погляд: парыжане, французы неяк па-свойму, па-гальску ўмеюць жыць, уладкоўваць сваё жыццё, умеюць працаваць і адпачываць, умеюць радавацца жыццю (гэта, у прыватнасці, праяўляецца ў іх клапатлівых, любоўных адносінах да сваіх маленькіх грамадзян, да дзяцей). У Парыжы я зразумеў, чаму менавіта французу, Шардэну дэ Тэйяру, належаць словы: "Фашызм — гэта страта густу да жыцця". У парыжаніна якраз гэты густ і адзначаеш...

ЧАС ЗБІРАЦЬ КАМЯНІ

Каментарый да двух лістоў — "ліста шчасця" і "ліста няшчасця" Газета "Звязда" за 12 лютага 1992 г.

*Час забіваць, і час урачаваць;
час разбураць, і час будаваць...
Час раскідваць камяні,
і час збіраць камяні; ч
ас абдымаць,
і час ухіляцца ад абдымкаў...
Час раздзіраць, і час шываць;
час маўчаць, і час гаварыць.
З "Кнігі Еклезіяста, ці Прапаведніка".*

Гэтыя лісты я атрымаў амаль адначасова, недзе адразу пасля таго, як скончыўся патак навагодніх і калядных паштовак (час святкаваць і віншаваць, і час вяртацца да штодзённага жыцця). Адно прыйшло на хатні адрас, другое — на адрас Вярхоўнага Савета, Камісіі па пытаннях галаснасці і правоў чалавека. Адно ананімнае і кінутае ў адну з паштовых скрынак Мінска, другое — падпісанае поўным імем (імя, імя па бацьку і прозвішча) і апушчанае ў адну з

паштовых скрынак далёкага Турсунзадэ (Гаджыкістан). Адно, "пакінутае", абяцала лёгкае шчасце, нагадвала пра існаванне таямнічага і рэальнага свету, пра (цытую) "чудеса паралельнага мира"; другое, наадварот, сведчыла аб тым, як цяжка даюцца чаалавеку яго лёс, яго шчасце, гаварыла пра наш рэальны свет, наш суровы сённяшні дзень...

Ну, ды не буду больш інтрыгаваць чытача — лепш прывяду абодва лісты. Без перакладу на беларускую. Без якіх-небудзь скарачэнняў ці правак (адзін забараняе мяняць тэкст, другі не мае патрэбы ў якім-небудзь рэдагаванні).

Ліст першы. Называецца "Пісьмо шчасця". Вось яно, гэтае пісьмо:

"Само пісьмо знаходзіцца в Ревелице (Голландія). Оно обошло вокруг света 444. раза и пришло к нам. С получением письма к Вам придут счастье, удача, но с одним условием. Письмо надо отправить тому, кто в нем нуждается, тому, кому Вы желаете счастья. Послать надо 20 писем в течение 100 часов. После письма придет неожиданность, даже если вы не верите в чудеса паралельнаго мира. Жизнь письма началась в 1854 г. В Россию оно пришло в начале XX века. В 1907 г. его получила бедная крестьянка Хрупова, через 4 дня она откопала в своем огороде клад. Впоследствии она вышла замуж за князя Голицына. Сейчас ее дочь-миллионерша живет в Америке. В 1937 г. письмо пришло маршалу Тухачевскому. Он сжег его. Через 4 дня его арестовали, а затем расстреляли его же сослуживцы. В 1921 г. Джеймс Клосс получил и решил размножить. Через 4 дня он выиграл 1 млн.долларов в рулетку. Его сослуживец порвал письмо и попал в армию, ему ампутировали обе руки. В 1964 г. Хрущеву на даче подбросили это письмо. Он его выбросил. Через 4 дня его свергли друзья по партии. В 1985 г. певица Пугачёва отправила 20 писем. Через 4 дня она получила приглашение американской фирмы и через 4 дня получила на свой счет 2 млн. долларов. Таких примеров много. Ни в косм случае не рвите письмо. Итог: 20 писем за 100 часов. Результат через 4 дня после отправки открытым или в конверте. Главное — чтобы оно нашло своего адресата. Текст не менять".

Ліст другі. Па аналогіі з першым і ў адпаведнасці са зместам і танальнасцю яго можна назваць "пісьмом несчастья". Вось гэты ліст:
"Уважаемый АНАТОЛИЙ ИЛЬЧИ!"

Вот только что мне пришлось отложить в сторону листок — письмо, которое мне очень хотелось написать на родном языке — белорусском. И хотя я свободно читаю белорусские журналы, книги, знаю и разговорную речь, а вот, оказывается, легко и грамотно

излагать свои мысли на родном языке уже не могу. А дети мои совсем не знают родного языка, хотя они, как и я сама, — чистокровные белорусы.

Начну все по порядку. Обращаюсь я к Вам как к заместителю председателя Комиссии по вопросам гласности и прав человека, как к народному депутату Беларуси. Я давно хотела написать это письмо, потому что убеждена: я являюсь типичным примером того, как можно нарушать права человека в узаконенном порядке.

Так вот, сейчас я живу с семьей в городе Турсунзаде, в Таджикистане. Но попала я сюда не по доброй воле, а по распределению в 1973 году после окончания Полоцкого педучилища. Из нашего выпуска нас выслали сюда семь человек. Да, я не оговорила, именно выслали, именно ссылка, иначе как еще его можно назвать? Ведь здесь, в Таджикистане, нас распределили в самые отдаленные кишлаки, куда местные русские учителя просто отказывались ехать. И мы, не зная ни слова по-таджикски, должны были обучать русскому языку учеников, которые, естественно, не знали ни слова по-русски. Разве, это не похоже на издевательство? Ни о каких льготах для молодых специалистов здесь и речи не могло быть. С жильем устраивались, кто как мог. Я, например, жила в пустом классе; даже кровати не было, ведь здесь, в кишлаках, до сих пор не признают мебели. Но по молодости нас тогда это скорее забавляло, чем угнетало. Это сейчас у меня волосы на голове встают дыбом, когда все вспоминаю.

Но мне еще повезло. Вслед за мной сюда приехал, после службы, мой парень — белорус, мы поженились, переехали в город. Сразу в Белоруссию уехать не могли, так как я к тому времени уже училась на заочном отделении Таджикского государственного университета и жалко было его бросать. А потом все пошло по инерции: родилась старшая дочь, получили квартиру, закончила университет, родилась младшая дочь. С отъездом никак не получалось. Но еще была надежда на обмен квартиры. А потом — перестройка, обострение межнациональных отношений...

Мы здесь живем уже 19-й год. Хотя каждое лето проводим всей семьей у родителей в Белоруссии. А родители стареют, скоро без нас им не обойтись. Теперь же мы оказались не просто далеко от них, но даже в другом государстве. По какому, спрашивается, праву нас лишили Родины, родителей, родного языка? И даже белорусского гражданства мы не можем получить. Узбеки, таджики, которые живут в Беларуси, будут вашими гражданами, а мы, "коренные" белорусы, — нет. Чем же мы теперь отличаемся от пресловутых диссидентов?

Правда, для высылки тех находили хоть формальные причины. А моя "вина" состоит лишь в том, что я добросовестно поехала отработать по распределению.

Теперь же получается, что и здесь мы подвергаемся дискриминации (фактов предостаточно), и наша родная Беларусь, которая не известно за что нас изгнала, не собирается брать на себя ответственность за нашу дальнейшую судьбу.

Разве это не нарушение прав человека? Как Вы считаете, уважаемый Анатолий Ильич?

Я все-таки очень горжусь, что Беларусь стала независимой, что вернули ей Государственный флаг и другие исторические символы и ценности. Но разве не человек и его, человеческая, судьба являются главной ценностью любого цивилизованного общества? Так верните же тогда Беларуси и ее граждан. Неужели не нужны республике педагог с высшим образованием и строитель со средним специальным? А ведь получается, что мы сейчас для Родины представляем гораздо меньший интерес, чем буква "е" или "и" в названии ее столицы.

Горько и обидно, и, увы, нет сил почти в 40 лет начинать все сначала, то есть с комнаты в общежитии, с общей кухни, да еще с двумя взрослеющими дочерьми... В молодости мы это пережили довольно просто, но повторную пытку бытом в нашем возрасте уже не пережить.

І ўсё ж паспрабую закончыць свой ліст на роднай мове, хаця лічу, што беларуская мова больш падыходзіць для складання вершаў і песень. Мне вельмі хочацца спадзявацца, што я не дарэмна звяртаюся да Вас, што Вы ўсё зразумеете і зможаце неяк дапамагчы такім сем'ям, як наша, ну хаця б тым, што звернеце ўвагу грамадскасці на існуючую праблему.

З павагай да Вас

*Бабчонак Леанора Пятроўна,
Таджыкская ССР, г. Турсунзадэ".*

Вось такі ён — "ліст няшчасця". Ліст-сведчанне. Ліст-дакумент. Ліст — абвінаваўчы акт. Абвінавачанне перш за ўсё ў адрас тых, хто прымушаў чалавека адной нацыянальнасці вучыць у абавязковым парадку рускай мове чалавека другой нацыянальнасці (выдаючы гэта за "дружбу народаў", "братнюю дапамогу" і г. д.), хто ставіў мэтай змешванне, скрыжоўванне, пераплаўку нацый (назваючы гэты "плавільны кацёл" "новай гістарычнай супольнасцю — савецкім народам"), хто імкнуўся зрабіць з нармальных людзей, з гема сапіенс "Саўкоў", маргіналаў, гома савецікус (назваючы плён сваёй селекцыі "савецкімі патрыётамі" і "пралетарскімі інтэрнацыяналістамі").

"...Я являюсь типичным примером того, как можно нарушать права человека в узаконенном порядке... Горько и обидно..." Ліст-споведзь. Ліст-пратэст. Ліст — крык аб дапамозе.

Сапраўды, "час забіваць, і час урачаваць, час разбураць, і час будаваць, час маўчаць, і час гаварыць".

Шмат гадоў наша суайчынніца, беларуская настаўніца Леанора Пятроўна Бабчонак, цярпліва маўчала і, нарэшце, калі змяніўся час, калі надыйшоў момант ісціны і гістарычнай справядлівасці,— загаварыла. І загаварыла, як бачым, не пра ўдачліва-лёгкае, "доларавае" шчасце. Не, у адрозненне ад спявачкі Алы Пугачовай (гл. "пісьмо счасця"), якую фартуна ў асобе багатай фірмы, калі верыць "пісьму", ашчаслівіла двума мільёнамі, настаўніца Леанора Бабчонак змушана думаць пра нешта іншае, хоча і чакае іншага шчасця — каб ёй вярнулі грамадзянскую і нацыянальную годнасць, каб ёй вярнулі яе Радзіму, далі ёй права гаварыць і пісаць на роднай мове, жыць побач з састарэлымі бацькамі, каб, нарэшце, вярнулі.... яе з яе сям'ёй Рэспубліцы Беларусь у якасці паўнапраўных грамадзян.

Цяжка ў чым-небудзь не пагадзіцца з Л.Бабчонак (за выключэннем асобных нюансаў накішталт найўнага сцвярджэння, што "беларуская мова больш падыходзіць для складання вершаў і песень"), цяжка не ўспрыняць і не зразумець яе пачуцці і аргументы. І ўжо ж, вядома, яна мае абсалютную рацыю, лічачы, што Рэспубліка Беларусь павінна ўспомніць і паклапаціцца пра такіх, як яна і да яе падобных па сваім лёсе.

Як паклапаціцца? Якія рэальныя захады прыняць?

Пра гэта павінны падумаць неадкладна і з усёй дзяржаўнай адказнасцю і Вяроўны Савет, і ўрад рэспублікі.

Зрэшты, пачалі ўжо думаць, такая праца пачалася ўжо, лёд, як кажуць, крануўся. Маю на ўвазе тут перш за ўсё той факт, што ў кастрычніку мінулага года прыняты Закон "Аб грамадзянстве Рэспублікі Беларусь". Закон гаворыць: "Грамадзянства Рэспублікі Беларусь — неад'емны атрыбут дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь, які вызначае прыналежнасць асобы да дзяржавы, абумоўлівае сукупнасць яе правоў і абавязкаў і іх абарону з боку Рэспублікі Беларусь (выдзелена мной.— А. В.)... Дзяржава абараняе правы і законныя інтарэсы грамадзян Рэспублікі Беларусь на сваёй тэрыторыі і за яе межамі". У пастанове Вяроўнага Савета пра ўвядзенне ў дзеянне Закона вызначаны катэгорыі асоб, якія па розных прычынах (аб'ектыўных) выехалі за межы рэспублікі, але прызнаюцца пастаянна пражываючымі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь. Мяркую, што да адной з такіх катэгорый трэба аднесці і

выпускнікоў Полацкага педвучылішча (як і выпускнікоў іншых вучылішчаў і інстытутаў), накіраваных па так званым размеркаванні ("высланых", як піша Л. Бабчонак) на працу за межы рэспублікі.

Гэтымі днямі адбылося пасяджэнне Камісіі Прэзідыума Вярхоўнага Савета па пытаннях грамадзянства, на якім было разгледжана Палажэнне аб парадку разгляду хадаўніцтваў па пытаннях грамадзянства Рэспублікі Беларусь.

Усё гэта, безумоўна, добра. Пра ўсё гэта я паведаміў у сваім адказе Леаноры Пятроўне. Але...

У дадатак і для ажыццяўлення гэтых юрыдычна-прававых рашэнняў патрэбны і іншыя, на ўрадавым узроўні, захады — як прынцыповага, так і практычнага плана. Патрэбны адпаведныя, належным чынам распрацаваныя праграмы. І тут мае рацыю доктар геаграфічных навук, прафесар Спартак Польскі, які ў сваім цікавым, грунтоўным артыкуле "Брэйкдаўн" па-беларуску?", змешчаным у "ЛіМе" за 24 студзеня, выказвае шкадаванне, што ў нас на сённяшні дзень няма больш-менш задавальняючага абгрунтавання самога паняцця "нацыянальнае адраджэнне" і ў сувязі з гэтым няма канцэпцыі дзяржаўнай нацыянальнай палітыкі. (Праўда, мне тут хацелася б усё ж прыгадаць грунтоўныя даследаванні гісторыка Л. М. Лыча, надрукаваныя ў тым жа "ЛіМе".) С. Польскі лічыць, што "было б разумна стварыць пры Савеце Міністраў рэспублікі Камітэт па нацыянальных праблемах ці хоць інстытут упаўнаважаных па справах нацыянальнасцей". Згодны з гэтай прапановай. Тым больш гатовы падтрымаць яе, што яшчэ на першай сесіі Вярхоўнага Савета дванаццатага склікання (май 1990 года), падчас фарміравання ўрада, я ставіў пытанне аб стварэнні пасады міністра па справах нацыі (дарэчы, і аб увядзенні пасады... міністра па вайсковых справах). Праўда, размова ідзе, здаецца, аб розных крыху рэчах. "Па справах нацыянальнасцей" і "па справах нацыі"— гэта не адно і тое ж, відаць.

Што я маю на ўвазе пад апошнім? Каардынацыйна-кіруючы дзяржаўны орган (міністэрства, камітэт) з адпаведнымі аддзеламі (дэпартаментамі), у кампетэнцыю якіх уваходзілі б справы беларускай дыяспары, дэмаграфічныя і міграцыйныя працэсы, планаванне сям'і (матэрыяльная і маральная падтрымка сям'і маладой), ахова генэфонду і іншыя аспекты выжывання і развіцця нацыі. Думаю, што толькі пры ўмове існавання такога ведамства, а калі шырэй — толькі пры ўмове такой, адпаведным чынам пастаўленай дзяржаўнай палітыкі нашы добрыя пажаданні і намеры будуць атрымоўваць практычнае вымярэнне, рэальна ўвасабляцца ў жыцці.

Між тым пры бліжэйшым і больш глыбокім разглядзе праблемы высвятляецца, што нам трэба пазбаўляцца ад некаторых ілюзій і больш цвяроза глядзець на рэчы, што на шляху нашага нацыянальна-дзяржаўнага станаўлення нас чакае шмат цяжкасцей і перашкод, ухабаў і камянёў (у тым ліку і падводных). Менавіта на гэта нам паказваюць, пра гэта нам пераканаўча гавораць аўтары такіх нядаўніх публікацый на старонках "ЛіМа", як "Гісторыя Беларусі ў кантэксце інфармацыйнай тэорыі этнасу", "Усебеларускі ўздым яшчэ наперадзе", "Трэба паверыць у свой нацыянальны геній, у здольнасць пастаяць за сябе" і "Пошукі аптымістычнага зыходу"— гутаркі маладога супрацоўніка газеты Юрася Залоскі адпаведна з этнолагам Паўлам Цсрашковічам і гісторыкам Аляксеем Каўкай, з Нілам Гілевічам і Васілём Быкавым... Сапраўды, работы непачаты край! І работы, якая вымагае сёння і будзе вымагаць заўтра сілы волі і духу, цяярпення і дзяржаўнай мудрасці.

І ў заключэнне я хацеў бы звярнуць увагу на адзін прынцыпова важны момант, які мае пэўнае дачыненне да прадмета майго каментарыя і які натхняе на працу, абнадзейвае. Знаёмячыся з лістом Леаноры Бабчонак, мы не маглі не адчуць яго ўнутраны змест, яго асноўны духоўны стрыжань, які сведчыць: пры ўсім тым, пры ўсіх выпрабаваннях і нягодах у глыбіні душы яго аўтара захавалася і жыве нацыянальна-патрыятычнае пачуццё, пачуццё Радзімы, Бацькаўшчыны. Гэта, у сваю чаргу, лішні раз сведчыць, што "самастаяннае чалавека, зарука велічы яго" неаддзельныя ад самастойнасці, самабытнасці нацыянальнай, што меў рацыю вялікі Дастаеўскі, гаворачы: "...без гэтай веры ў сябе не ўстаяў бы, напрыклад, на працягу вякоў беларускі народ і не выратаваў бы сябе ніколі. Выходзіць, што не трэба замахвацца на самастойнасць жыцця нацыянальнага, а, наадварот, усімі сіламі пашыраць гэтае жыццё і як мага больш стаяць за яго самабытнасць".

Замахваліся. Забівалі. Разбуралі. Час разбураць, і час будаваць, час збіраць камяні...

НЕ БУДЗЕМ ПАЛОХАЦЬ ДЗЯЦЕЙ

Газета "Звязда" за 7 сакавіка 1992 г.

Нядаўна я быў сведкам маляўнічай сцэнкай: пяцігадовы Янка забаўляў у застоллі дарослых тым, што натхнёна расказваў ім прыдуманыя тут жа розныя дэтэктыўна-фантастычныя гісторыі ("гісторыі ў серыях", як ён казаў) пра... дэпутатаў і Вярхоўны Савет. Што толькі не

выдумляла дзіцячая фантазія, замешаная на ўражаннях ад такіх фільмаў, як "Супермен", "Кінг-Конг", "Камісар Катані", "Тэрмінатар", "Забіць дракона"! Асаблівы камізм надавала "гісторыям у серыях" тое, што хлопчык складаў іх па прынцыпе, па якім ствараюцца літоўскія анекдоты з адным і тым жа папулярным персанажам: "І тут падышоў Кіндзюліс". Які б сюжэт ні браў Янка для сваёй чарговай "серыі", ён заканчваў яе, як правіла, словамі: "Тады прыйшоў дэпутат" (або: "Яны прыляцелі ў Вярхоўны Савет").

Калі хлопчык, прытаміўшыся, замоўк і пераклучыў цалкам сваю ўвагу на торт, я спытаўся ў яго, ці не збіраецца ён стаць дэпутатам, калі вырасце. "Не-е!" — катэгарычна пакруціў ён галавой. "Чаму — не?" — пацікавіўся я. "Таму што... Таму што дэпутаты толькі сядзяць, задаюць пытанні і дрэнна рашаюць законы" — такі быў адказ (менавіта такі, паверце, перадаю яго даслоўна).

Былі, як кажуць, і смех, і грэх. Смех — бо ёсць вялікая доля праўды ў выслоўі: вуснамі дзіцяці гаворыць ісціна. Грэх — бо, здаецца, не зусім педагагічна, не зусім патрыятычна выходзіць дзяцей у духу негатыўных адносін да нацыянальна-дзяржаўных сімвалаў (у цывілізаваных краінах парламент з'яўляецца адным з нацыянальных сімвалаў). Ну ды гэта між іншым...

Я не спытаўся ў Янкавых бацькоў, адкуль у хлопчыка такая схільнасць да дэпутацкай тэматыкі і такая недзіцячая дасведчанасць адносна дзейнасці Вярхоўнага Савета. Было і без таго ясна — адкуль. Крытыкуюць яго, бедалагу, сёння з усіх бакоў і ўсе, каму толькі хочацца ("кому не лень"). Крытыкуюць за што трэба і за што не трэба, за справу і без справы. З разуменнем, дзе яго віна, а дзе бяда, дзе прычыны, а дзе вынік, і без такога разумення...

Цэлым артыкулам на гэту тэму "разразіўся" заслужаны юрыст рэспублікі, доктар юрыдычных навук, прафесар БДУ А. Галаўко (надрукаваны на пачатку лютага ў газеце "Звязда"). Не артыкулам — абвінаваўчым актам. Хаця аўтар і дэкларуе клопат пра стварэнне прафесіянальнага парламента, нават падкрэслівае, што "без прафесіянальнага парламента нам не выжыць" (гэтыя словы вынесены ў заглавак), прафесіянальнай, кампетэнтнай, канструктыўнай рэзумы ў яго, на жаль, не атрымалася. Узялі верх так званы абвінаваўчы ўхіл, пракурорска-выкрывальны пафас. Прытым заслужаны юрыст перабірае-разбірае не толькі рэальныя і ўяўныя хібы нашага Вярхоўнага Савета, але, відаць для большай пераканаўчасці і большага ўздзеяння на нашых дзяцей, дадае яшчэ і замежны негатыўны вопыт — дакладней, вопыт успрыняцця свайго парламента англійскімі школьнікамі. "Мы не павінны... слепа пераймаць зарубешны вопыт,—

перасцерагае прафесар А. Галаўко. — Не так даўно стала здабыткам сусветнай грамадскасці пісьмо англійскага школьніка Джэйма Эрмітэджа, які разам са сваімі аднакласнікамі наведаў парламент. Яго здзівіла тое, што з 600 парламентарыяў у зале прысутнічала ўсяго каля 50. Паводзілі яны сябе проста страшна..." (далей, як чытач, напэўна, помніць, ідзе апісанне жахлівых паводзін членаў брытанскага парламента; і я тут падумаў, ці не ўзяць назад свае словы аб тым, што ў цывілізаваных краінах парламент з'яўляецца адным з нацыянальных сімвалаў?).

Тут можна было б і завяршыць мне сваё эсэ на тэму "Дарослыя дзядзькі, не палохайце дзяцей парламентам, не ўцягвайце іх у свае палітычныя гульні!" і паставіць кропку. Але, як казалі мая маці, той можа, каму дае Божа. Не даў Божа на гэты раз. Пры перачытванні артыкула А. Галаўко я раптам спатыкнуўся на абзац, які ідзе адразу за распавядам англійскага школьніка і лагічна з апошнім не звязаны. "Ці варта пад уплывам нацыяналістычных і іншых эмоцый асобных грамадзян рабіць Суцэльныя змяненні і перайменаванні населеных пунктаў, вуліц, дзяржаў? — пытаецца заслужаны юрыст Рэспублікі Беларусь. — Мне здаецца, што ў такіх сітуацыях трэба лічыцца з рэальнымі гістарычнымі падзеямі, асабліва ж — з думкамі людзей і матэрыяльнымі затратамі". "Кэль пасаж!" — як кажуць французы. Нічога сабе логіка, нічога сабе пункцік погляду! Да ўсіх іншых хібаў і грахоў нашага заканадаўчага органа юрыст А. Галаўко прыплюсоўвае яшчэ (хоць і асцярожна) і... нацыяналізм. Яму, па ўсёй бачнасці, не падабаюцца гэтыя новыя найменні: Садружнасць Незалежных Дзяржаў, Рэспубліка Беларусь, плошча Незалежнасці, праспект Скарынін...

Дарэчы, доктар юрыдычных навук тут не адзінокі. Доктар гістарычных навук, небезвядомы А. Залескі прыслаў у Вярхоўны Савет і разаслаў ва ўсе рэспубліканскія газеты "Адкрытае пісьмо членам Вярхоўнага Савета", дзе гнеўна дапытваецца, "чаму некаторыя народныя дэпутаты адмоўна ставяцца да многіх сацыяльна-палітычных з'яў, звязаных з савецкім грамадскім ладам? Чаму так неўзлюблілі савецкую ўладу, сталі няўдзячнымі сынамі і дочкамі сваёй сацыялістычнай Бацькаўшчыны?.. Чаму Вярхоўны Савет навязаў беларускаму народу сацыяльна чужую дзяржаўную сімваліку эксплуатацыйна-татарскіх грамадстваў?.. Чаму парламентарыям Савецкай Беларусі не спадабаліся серп і молат — сімвал працоўнага саюза рабочых і сялян? Чаму ім не спадабаліся чырвоны сцяг — сімвал рэвалюцыйнай барацьбы працоўных усяго свету за сваё вызваленне і пяціканцовая чырвоная зорка?.."

Плакальшчыкі па нашым светлым мінулым з яго атрыбутыкай і сімволікай, здаецца, завяршылі карціну. Здаецца, пастаўлены ўжо ўсе кропкі над "і" і пастаўлена ўжо апошняя кропка ў абвінаваўчым акце ў адрас нашага Вярхоўнага Савета. "Суду ўсё ясна!"

Не, не "ўсе" і не "ўсё". Адною "кропкі" я не бачу, прытым вельмі істотнай, можа быць, важнейшай, чым некаторыя астатнія. Як гэта ні дзіўна, але ва ўсіх непахвальных эпітэтах, якія раздаюцца ў адрас парламента злева і справа, у сродках масавай інфармацыі і на плошчах і вуліцах (і на кухнях нашых збыднелых), чамусьці абыходзіцца, прапускаецца наступнае вызначэнне: "дэнацыяналізаваны, пазбаўлены нацыянальна-патрыятычнай ідэі". Такі, як у значнай меры тое насельніцтва (свядома пазбягаю слова "народ", не хачу свой народ крыўдзіць), якое гэты Вярхоўны Савет выбірала (без асаблівага выбару, вядома). Вось дзе перш за ўсё сабака закапаны. Так, ён, гэты Савет, не зусім дэмакратычна выбраны, ён у значнай колькасці наменклатурна-партакратычны па сваім паходжанні, ён у пэўным сэнсе непрафесіянальны (хаця парламентарыямі, як вядома, не нараджаюцца і не нараджаюць іх у гатовым выглядзе ў той ці іншай навучальнай установе), ён такі і гэтакі, але асноўная яго бяда. — і гэта асабліва добра відаць, калі параўноўваць яго з аналагічнымі па свайму сацыяльнаму і персанальнаму саставу Вярхоўнымі Саветамі, скажам, Расійскай Федэрацыі, Украіны, Малдовы,— заключаецца ў тым, што ён у значнай частцы сваёй (яна, праўда, зменшылася пасля вядомых падзей) не ўсведамляе, каму, якому народу ён закліканы служыць, палітычным увасабленнем і калектыўным розумам якой нацыі павінен быць. Ён — прадукт свайго часу, прадукт адпаведнай шматгадовай ідэалагічнай селекцыі і звязанай з ёй дэградацыі нацыянальнай свядомасці беларуса — занадта "інтэрнацыяналізаваны" для такога ўсведамлення.

І перш за ўсё па гэтай прычыне, а не таму, што ён нібыта непрафесіянальны, недзеяздольны, інертны і г. д., ён галасаваў супраць непажаданых для яго большасці кандыдатаў у кіраўнікі камісій, галасаваў супраць нашай дзяржаўнасці, нашай новай (хаця і авяснай вякамі) нацыянальна-дзяржаўнай сімволікі. (Праўда, будзем справядлівымі, адпаведныя рашэнні ўсё-такі прыняты, і тое, і другое адноўлена ў сваіх правах.) Менавіта па гэтай, а не па нейкай іншай, зноў-такі, прычыне адмоўна галасавала дэпутацкая большасць супраць памятнага пункта 15 Пастановы "Аб падатках з прадпрыемстваў, аб'яднанняў і арганізацый", у якім гаварылася: "Сума прыбытку выдавецтваў і друкарняў, атрыманая ад выдання кніг і брашур на беларускай мове, падаткам на прыбытак не абкладаецца" (гэта ў

сувязі з тым. галасаваннем частка нас, дэпутатаў, пакідала ў знак пратэсту залу на чале з тагачасным першым намеснікам Старшыні Вярхоўнага Савета Станіславам Шушкевічам). Менавіта па гэтай жа прычыне частка Вярхоўнага Савета тармозіць рэалізацыю Закона аб мовах, з упартасцю, вартай лепшага прымянення, блакіруе прыняцце Пастановы "Аб беларускай мове ў дзяржаўных сродках масавай інфармацыі" (двойчы не прыняты на сесіі праект пастановы падваргаецца зараз абструкцыі з боку некаторых членаў прэзідыума). Менавіта па гэтай жа прычыне, з такой, да смешнага, непаслядоўнасцю, нерашучасцю (чыста па-беларуску, як я казаў ужо на сесіі) вырашалася і ўсё яшчэ вырашаецца пытанне аб утварэнні і назве вайсковага міністэрства, аб прызначэнні яго міністра... Ну ды, відаць, дастаткова прыкладаў. Думаю, што ад ярлыкоў, ад анамнезу мы змаглі перайсці да дыягназу.

І тым не менш...

Старажытны філосаф заклікаў нас не праклінаць, не плакаць і не смяяцца, а разумець. Дык вось, давайце будзем цвяроза глядзець на рэчы, будзем памятаць, што палітыка — мастацтва магчымага, майстэрства кампрамісаў, што не толькі валюнтарызм, але і ідэалізм у палітыцы небяспечныя (згодна з прынцыпам "не нашкодзь!"). Давайце не будзем нагнатаць нянавісць і варожасць (іх сёння хапае і без таго), застрашваць адзін аднаго і палохаць дзяцей. Не будзем прыпадабняцца да тых двух рознапляменных дзікуноў, якія сустрэліся на прыцемненай лясной сцяжынцы і, не жадаючы саступіць з яе, мірна размінуцца, пачынаюць застрашваць адзін аднаго ўсімі наяўнымі ў іх сродкамі — рагацінай, немым крыкам, мімікай... Мы ж, здаецца, пасля ўсіх урокаў, спроб і памылак зразумелі (ці павінны былі б зразумець), дамовіліся (ці павінны былі б дамовіцца), што ў нас адзінае выйсце, адзіны шлях — будаваць цывілізаванае, прававое, дэмакратычнае грамадства, грамадства, заснаванае на павазе чалавечай асобы і вяршэнстве закона (апошнія словы складаюць адзін з дзесяці прынцыпаў хельсінкскага Заключнага акта, пад якім гэтымі днямі паставіў свой подпіс і Старшыня нашага Вярхоўнага Савета).

Прыгадваецца ў гэтай сувязі мудрая развага Васіля Быкава, выказаная ім нядаўна ў гутарцы з карэспандэнтам газеты "Літаратура і мастацтва". "Эканамічны крызіс хутчэй за ўсё задоўжыцца, — гаворыць Васіль Уладзіміравіч, — але да гэтага трэба быць гатовым. І разумець, што такі стан рэчаў не залежыць ад чыёйсьці волі альбо недагляду. Нават ад таго не залежыць, што ў нас кепскі ўрад ці Вярхоўны Савет занадта лянiвы: тут дзейнічаюць гістарычныя прычыны. Будзе яшчэ шмат тупікоў і пастак. Калі нацыя мае

палітычную волю да незалежнасці, дык яна, канешне, з іх выберацца. Іншая справа, калі гэтая воля аслаблена, і на пачатку дарогі карціць вярнуцца назад — тады, можа, і не варта было на гэты шлях ступаць..."

Невясёлы роздум. Палітычная воля нашага народа да незалежнасці, да суверэнітэту, безумоўна, аслаблена. "Баіцца быць беларус беларусам". Выцісканне з сябе раба — працэс пакутлівы і працяглы ў часе. Што гэта так — можна меркаваць і па Вярхоўным Савеце, і па дэпутацкім корпусе іншых узроўняў. Але мяне асабіста непакоіць не столькі тое, што палітычная воля нацыі яшчэ слабая (калі ж ёй было набыць моц?), колькі той трывожны факт, што гэтай волі пагражае небяспека, што ёй процістаіць другая, варожая ёй воля.

Мітынг, які праводзіўся 23 лютага ў парку Горкага па ініцыятыве так званых ДСПС і ПКБ і фармальна прысвячаўся традыцыйнаму свята — Дню Узброеных Сіл, быў не столькі святочным, колькі ваяўнічым, скіраваным палітычна супраць суверэнітэту рэспублікі, супраць усяго беларускага. І ў афармленні, і ў прамовах дэманстрацыйна, з выклікам ігнараваліся дзяржаўная (беларуская) мова, назва рэспублікі, яе дзяржаўныя сімвалы (апошнія ганьбіліся на ўсю моц: не нашыя, маўляў, сімвалы). Мітынг насіў па сутнасці антынацыянальны, антыдзяржаўны, антыканстытуцыйны характар. Але тым не менш вядучы, небезвядомы правадыр "прыхільнікаў камуністычнага шляху" В. Чыкін расхаджваў па імправізаваным памосце з выглядам цыркавога барца, які калі яшчэ і не паклаў, то вось-вось пакладзе на лопаткі ўсіх сваіх ідэйных ворагаў. Другі факт. На першай паласе "Віцебскага рабочага" гэтымі днямі была змешчана аб'ява "Да народных дэпутатаў усіх узроўняў Віцебскай вобласці", і згодна з ёй 3 сакавіка ў Палацы культуры і тэхнікі прафсаюзаў адбыўся абласны дэпутацкі сход, першым на якім стаяла пытанне: "Аб скліканні 3'езда народных дэпутатаў СССР" (?!). На сходзе было таксама разгледжана пытанне "аб мяркуемым рэспубліканскім рэфэрэндуме" і прынята адпаведная, на свой лад і са сваім прыцэлам, фармулёўка. Паказальна, што ў гэты ж дзень і ў газеце "Вячэрні Мінск" з'явіўся пераказ рэзалюцыі ДСПС аб правядзенні ўсенароднага рэфэрэндуму (Чыкін, аказваецца, таксама за рэфэрэндум).

Такія справы. І калі пра іх загаварыў гэтымі днямі са мной адзін мой выбаршчык і спытаўся пра мас адносіны да рэфэрэндуму, то я сказаў, што мне больш падабаецца прадуманая дзелавая ініцыятыва Беларускага згуртавання вайскоўцаў. Наконт стварэння антыкрызіснага камітэта. Наконт таго, каб мы былі пільнымі і гатовымі маральна

і арганізацыйна на выпадак надзвычайнай абстаноўкі, пагрозы нашай дзяржаўнасці.

Ну а што датычыць рэферэндуму, то мне ўяўляецца больш цывілізаваны і адначасова больш просты, без хаджэння ў народ і нездаровага ажыятажу, шлях. Гэта — прыняцце сённяшнім Вярхоўным Саветам новай Канстытуцыі (яе тэкст у першым чытанні ўжо разглядаўся), дзе ёсць і раздзел "Выбарчая сістэма", прыняцце новага Закона аб выбарах і прызначэнне на падставе гэтага закона новых выбараў. Адбудуцца новыя выбары (дай Бог, каб абставіны паспрыялі іх паспяховаму правядзенню), сфарміруецца новы. Вярхоўны Савет (варыянты: Вярхоўная Рада, Сойм, Нацыянальны сход), і яго папярэднік, у складзе якога, як высветліцца пазней, было многа добрых, цікавых, разумных людзей, здольных, сумленных, прынцыповых палітыкаў і на рахунку якога, як высветліцца, было нямала добрых спраў, важных, а то і гістарычных рашэнняў, — яго папярэднік, Вярхоўны Савет дванаццатага склікання, з палёгкай складзе свае паўнамоцтвы... Годна, ціха, без ляманту аб "разгоне", "ропуску", "самаропуску". Большасць маіх выбаршчыкаў прымаюць такую аргументацыю, падзяляюць маю пазіцыю. У іх ёсць яшчэ толькі сумненне, ці пойдучь людзі на новыя выбары. У суседніх з маёй акругах тройчы праводзіліся летась выбары, балаціраваліся вядомыя ў горадзе людзі, рабочыя важакі — і ўсё марна. Урок, які нельга забываць і з якога нельга не рабіць вывады надалей...

Ну і ў заключэнне некалькі слоў аб тым, як уяўляецца прафесару А. Галаўко рэформа Вярхоўнага Савета з мэтай яго прафесіяналізацыі, якім уяўляецца яму заўтрашні парламент. На жаль, вельмі спрошчана. Крытэрыў у заслужанага юрыста тут адзін: "Трэба змагацца за эканомію кожнай капейкі". А раз так, то (цытую) "трэба рэзка скараціць дэпутацкі корпус", "няма патрэбы мець такую колькасць камісій", "трэбаскараціць колькасць рэферэнтаў у камісіях", словам, "варта скараціць расходы на ўтрыманне Вярхоўнага Савета і яго органаў". Пытанне, значыць, ставіцца так: чым дзешавейшы парламент — тым ён больш прафесіянальны, чым больш танная ўлада — тым больш яна эфектыўная... Але ж гэта неяк не стасуецца з парадай самога прафесара "настойліва вучыць дэпутатаў патрабаванням законаў і навукі ў кіраванні грамадствам, дзяржавай з улікам сусветнага вопыту". Возьмем, напрыклад, вопыт ЗША. Трапіўшы на агульнанацыянальную сцэну ў 1976 годзе, — расказваецца ў адным з апошніх нумароў часопіса "Амерыка", — сенатар Дэнфарт, як любы нававыбраны сенатар, павінен быў падабраць сабе супрацоўнікаў, якія памаглі б яму разабрацца ў пытаннях дзяржаўнай палі-

тыкі, умела прадстаўляць інтарэсы Місуры і перамагчы на наступных выбарах. Кожнаму сенатару адпускаяцца ад 800 000 да паўтара мільёна долараў у год (у залежнасці ад насельніцтва штата) для аплаты расходаў па ўтрыманні офіса на Капіталійскім узгорку. У штаце сенатара 18 чалавек, якімі кіруе начальнік яго канцылярыі...". І далей: "У Місуры Дэнфарт адкрыў чатыры офісы ў розных гарадах штата, каб падтрымліваць сувязь з выбаршчыкамі.

— Гэта мае вочы і вушы, — гаворыць сенатар.

У кожным офісе працуе па два чалавекі, якія займаюцца мясцовымі скаргамі і праблемамі". І гэтак далей.

Дарэчы, у ЗША прынята, што хлопчыкі і дзяўчынкі наймаюцца ў якасці падручных і кур'ераў да сенатараў і кангрэсменаў. Зарабляюць нейкія грошы, а заадно прыглядваюцца, прылучаюцца з малых гадоў да грамадскай дзейнасці (некаторыя, магчыма, знаходзяць тут сваё прызвание). Ва ўсякім выпадку, гэтых хлопчыкаў і дзяўчынак парламентам ужо не напалохаеш...

I ЖЫЦЬ БУДЗЕ ВЕЧНА!

Часопіс "Беларусь" за чэрвень 1992 г.

Добра помню тое адчуванне, якое зведаў пасля пахавання маці, пасля таго, як аглянуўся на свежанасыпаны магільны курганоў пасля таго, як аглянуўся, пакідаючы вёску, на заснежаную страху бацькоўскай хаткі. Гаркотнае, распачнае адчуванне: сюды, у родную вёску, я ўжо не буду ніколі вяртацца, няма сэнсу, няма для чаго. Адчуванне, якое вылілася ў гэтых вось радках:

Мы жывём, каб вяртацца

час ад часу туды,

дзе мінула юнацтва,

дзе дзяцінства сляды...

Мы жывём, каб вяртацца.

А куды тады вернешся ты?

З кім так будзеш вітацца,

як тады, да бяды?

Але прыйшла новая вясна, прыйшлі Вялікдзень, а за ім Радуніца — памятны з дзяцінства дзень памінавання памёршых, і пацягнула душу ў тую вёсачку, у той лясок, да матчынай магільны. І тое гаркотнае, распачнае адчуванне стала саступаць месца другому, больш светламу, больш духоўнаму. З'явіўся прасвет, з'явілася надзея — у прыватнасці, на тое, што не ўсё памірае, не ўсё засыпаем лёгкай, як пух (словы тра-

дыцыйнага спадзявання), зямлёй, застаецца нешта неўміручае, нешта вечнае. Прачытаў толькі што: "Ёсць два жыцці — адно часовае, другое вечнае. Ёсць таму і два нараджэнні — адно вызначае пачатак часовага жыцця, другое — уводзіць у жыццё вечнае. Гэтае другое нараджэнне ёсць смерць". Гэта — версія веруючага хрысціяніна. А раней знайшоў вытлумачэнне ў наступным няскончаным вершы мудрага Пушкіна:

Два чувства дивных близки нам —
В них обретае сердце пищу —
Любовь к отеческим фобам,
Любовь к родному пепелищу.
Животворящая святыня!
Земля без них была б мертва...

Не-не ды і прыгадваю гэтыя радкі, задумваюся над іх глыбокім зместам і кожны раз звязваю яго з тым, што можна назваць, з меншай ці большай доляй дакладнасці, нашымі, кожнага з нас як біялагічных істот, як людзей і грамадзян, дачыненнямі з Радзімай. Яны, як вядома, няпростыя, гэтыя дачыненні, гэтыя адносіны. Шырокі дыяпазон адчуванняў і пачуццяў, звязаных арганічна з імі — ад інстынктыўных рухаў да рухаў душы, да ўсведамлення свайго патрыятычнага, свайго грамадзянскага абавязку. Гэтага не разумеюць — ці, можа, робяць выгляд, што не разумеюць, — усякага роду "інтэрнацыяналісты". Гэтага, не разумеюць — не хочуць ці не могуць, па сваёй манкурцкай, па сваёй мутанцкай сутнасці, зразумець — тыя, хто сёння называе свядомых беларусаў, прыхільнікаў нацыянальнага адраджэння "нацыянал-радыкаламі" (а то і "нацыянал-фашыстамі"), "нацыяналістамі" і г. д.

Ну ды час не той, слава Богу. Збываецца — у пэўным сэнсе збылася — векавая мара беларуса: быць беларусам, быць паўнацэнным чалавекам, чалавекам-грамадзянінам, быць нацыяй (а не толькі "тутэйшымі", не толькі насельнікамі пэўнага краю), быць дзяржавай. Так-так, дзяржавай, Рэспублікай Беларусь! Нас прызналі ў гэтай якасці больш як 80 краін свету, многія з іх устанавілі ўжо дыпламатычныя адносіны з намі, нашыя кіраўнікі, наш міністр замежных спраў сустракаюцца і вядуць на роўных перамовы з кіраўнікамі і міністрамі замежных спраў краін, якія знаходзяцца ў самых розных рэгіёнах, на ўсіх кантынентах свету. З учарашняга бутафорскага члена ААН мы становімся — сталі! — сапраўдным, паўнапраўным членам міжнароднага супольніцтва...

Сяму-таму гэта не падабаецца, сёй-той не можа гэта ўспрыняць і прызнаць як рэальнасць. Гэтыя "дабрадзеі" — у купалаўскім сэнсе

слова — як быццам бы пагадзіліся ўжо, што беларус мае права гаварыць па-беларуску і тварыць сваю, беларускую культуру, але вось з тым, што беларуская мова мае права і павінна быць дзяржаўнай, што Беларусь стала па праву незалежнай, суверэннай дзяржавай,— з гэтым некаторыя "дабрадзеі" не могуць ніяк змірыцца. Яны не разумеюць — ці, зноў-такі, робяць выгляд, што не разумеюць,— што адно неаддзельнае ад другога, адно абумоўліваецца другім. Горкі вопыт паказвае, што народ — у дадзеным выпадку наш, беларускі народ — не можа нармальна жыццядзейнічаць і развівацца, рэалізоўвацца, рэалізоўваць свой духоўны патэнцыял, шанаваць сваю мову і культуру, сваю культурную і гістарычную спадчыну, не маючы сваёй дзяржаўнасці, не будучы адначасова і дзяржавай. Гэта — па-першае. Па-другое. Як пісаў. М. В. Доўнар-Запольскі ў сваёй працы "Асновы дзяржаўнасці Беларусі", "народ, каторы праз колькі сот гадоў самага цяжкага гістарычнага жыцця, нягледзячы на вострую нацыянальную барацьбу і на ўціск урада найдужэйшага на сьвеце гаспадарства, ня ўтраціў свае нацыянальнае самабытнасці,— народ меўшы праз некалькі стагоддзяў сваю гаспадарачыённую (дзяржаўную.— А.В.) незалежнасць,— народ, каторы мае створаную вякамі культуру і літаратуру, свае яркія асобненасці этнаграфіі і языка,— такі народ мае і цяпер усе правы на гаспадарсцьвенную незалежнасць".

... Пішу гэтыя нататкі якраз у той момант, калі ў Францыі знаходзіцца і вядзе перамовы наша дэлегацыя на чале са Старшынёй Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь С. Шушкевічам. Па асацыяцыі прыгадваю, што ў першым раздзеле новай французскай Канстытуцыі прыводзіцца прызнаны ў якасці дзяржаўнага дэвіз "Свабода, Роўнасць, Брацтва". Ці не трэба было б, думаю, і нам у нашай новай Канстытуцыі прывесці таксама свой, прайшоўшы выпрабаванне часам, характэрны для нас з нашым лёсам і нашай гісторыяй дэвіз "Жыве Беларусь!". І яшчэ прыгадваю, як падчас святкавання скарынінскага юбілею адзін з замежных гасцей — вясёлы, тэмпераментны, дасціпны чалавек — у адказ на дэвіз весела дадаў: "І жыць будзе!".

Жыла, жыве і жыць будзе наша маці — Беларусь! І мы разам з ёй, яе дзеці!..

НОВАЯ КАНСТЫТУЦЫЯ — ДЛЯ НОВАЙ БЕЛАРУСІ

Газета "Культура" за 23 лістапада 1992г.

Адживае свой век старая Канстытуцыя. Тая самая, што пакорліва капіравала ўсесаюзную "брэжнеўскую" і, такім чынам, была заклікана абслугоўваць "грамадства развітога сацыялізму" на чале з КПСС.

Распрацаваны і абнародаваны ў друку праект новага Асноўнага Закона Рэспублікі Беларусь. Ён нядаўна абмяркоўваўся на бягучай сесіі Вярхоўнага Савета. Здаецца, зусім недалёкі той час, калі будзе прыняты новы Асноўны Закон Рэспублікі Беларусь — закон жыцця кожнага яе грамадзяніна. На пытанні нашага карэспандэнта аб тым, як ідзе справа з прыняццем новай Канстытуцыі, якія, у прыватнасці гарантыі яна дасць для захавання і далейшага развіцця нашай нацыянальнай культуры, адказвае народны дэпутат Рэспублікі Беларусь, член Канстытуцыйнай камісіі Анатоль ВЯРЦІНСКІ.

— Спачатку крыху даведачнай інфармацыі. Нагадаю, што пытанне аб стварэнні новай Канстытуцыі паўстала ўжо на першай сесіі Вярхоўнага Савета дванаццатага склікання, 20 ліпеня 1990 года — у адпаведнасці з артыкулам 109 дзеючай Канстытуцыі — была ўтворана адпаведная камісія, у склад якой увайшлі народныя дэпутаты, а таксама вучоныя-правазнаўцы. Камісія, можна сказаць, адразу ўзялася за справу. Немалаважная акалічнасць: з улікам наяўнасці розназараджаных сіл у Вярхоўным Савеце і з мэтай больш рацыянальнай арганізацыі працы камісіі ў яе рамках былі сфарміраваны дзве падкамісіі (групы), адну з якіх узначаліў намеснік Старшыні Вярхоўнага Савета Васіль Шаладонаў, а другую — народны дэпутат, кандыдат юрыдычных навук Віктар Ганчар. Групы збіраліся і працавалі аўтаномна, прысутнічаў пэўны элемент спаборнасці, што, калі я не памыляюся, станоўча адбілася на працы, на выпрацоўцы як асобных артыкулаў і палажэнняў новай Канстытуцыі, так і ўсяго яе праекта ў цэлым. У лютым 91-га года — працягваю даведку — па ініцыятыве Канстытуцыйнай камісіі і Інстытута права і дзяржаўнага будаўніцтва АН рэспублікі ў Мінску адбылася навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная канстытуцыйнай рэформе. У канферэнцыі прынялі ўдзел шмат спецыялістаў у розных галінах права, было выказана нямала каштоўных меркаванняў і прапаноў. Яны былі разгледжаны на чарговым пасяджэнні камісіі. А ў лістападзе 91-га праект новай Канстытуцыі быў абмеркаваны на 8-ай сесіі Вярхоўнага Савета ў першым чытанні і ў асноўным ухвалены. Было вырашана таксама апублікаваць праект у сродках масавай інфармацыі для

народнага абмеркавання, што і было зроблена. Абмеркаванне, як вядома, насіла даволі актыўны характар і дало свой плён. Прывяду ў якасці прыкладу адну толькі лічбу: было ўдакладнена каля 100 артыкулаў са 171. Гэта дало магчымасць Канстытуцыйнай камісіі перайсці да чарговага этапу ў сваёй працы і апублікаваць у друку ўдасканалены варыянт праекта Асноўнага Закона (жнівень г. г.). Менавіта гэты варыянт быў пададзены на разгляд 10-ай сесіі Вярхоўнага Савета, якая ідзе зараз...

— *Праект Канстытуцыі на сесіі абмяркоўваўся, але, як я зразумела, ніякага рэзюмэ рашэння не было прынята?*

— Я да гэтага якраз і падыходжу. Чаму я так падрабязна спыніўся на працы Канстытуцыйнай камісіі? Справа ў тым, што і на сесіі, і ў друку гучаць галасы: не трэба спяшацца, трэба пачакаць. Знаёмая песня, ці не праўда? Усё чуеш ці чытаеш: не трэба спяшацца з увядзеннем у дзеянне артыкулаў Закона аб мовах, не трэба спяшацца з рэабілітацыйнай правапісу і тапанімікі, не трэба спяшацца з гімнам і г. д. І вось гэтая звышасцярожнасць са страхоўкай (ці са страхам) папалам дае сябе знаць у дачыненні да новай Канстытуцыі. "Не трэба спяшацца". А пра якую спешку можна гаварыць, калі Канстытуцыйная камісія працуе ўжо, як я гаварыў, трэці год і яе на-працоўкі выкарыстоўваюць не без поспеху ў іншых краінах СНД (скажам, у тым жа Туркменістане).

Вы пытаецеся, якое рашэнне прынята на сесіі па праекту Канстытуцыі? Другога чытання ў строгім сэнсе гэтага слова, г. зн. паартыкулярнага абмеркавання праекта, не адбылося. Дыскусія мела часам, як я гаварыў у сваім выступленні, канфрантацыйны характар. (Маўляў, які грамадскі лад збіраемся будаваць? Дзе сацыяльныя гарантыі для працоўных? Чаму толькі беларуская мова інстытуіруецца ў якасці дзяржаўнай? Давай двухмоўе! Навошта нам наогул спяшацца з гэтай новай Канстытуцыяй? І гэтак далей.) Некаторыя прамоўцы ставілі пытанне аб тым, каб асобныя палажэнні новага Асноўнага Закона вынесці на рэферэндум, маўляў, трэба параіцца з народам. І гэта вельмі ўжо нагадвала спробу зацягнуць, затармазіць прыняцце новай Канстытуцыі. Што, вядома, тоіць у сабе сур'ёзныя палітычныя наступствы. Ажыццяўленне рэформаў, усталяванне ў маладой беларускай дзяржаве законнасці і правапарадку, пераадоленне крызісных з'яў залежыць ад ажыццяўлення канстытуцыйнай рэформы. Новаму нашаму дому патрэбен трывалы прававы фундамент!

— *Дык калі ж гэты фундамент стане рэальнасцю? Ці ёсць надзея, што грамадзяне Рэспублікі Беларусь будуць мець неўзабаве новы Асноўны Закон?*

— Надзея ёсць. Абраны новы старшыня Канстытуцыйнай камісіі, ім стаў, як вы ведаеце, Станіслаў Шушкевіч. Абноўлены склад камісіі (частка адсялася па розных прычынах, прыйшлі новыя людзі). На апошнім пасяджэнні камісіі быў грунтоўна разгледжаны праект пастановы, якая павінна быць прынята на бягучай сесіі і ад якой у значнай меры будзе залежаць лёс і асноўны змест новай Канстытуцыі, а таксама абмеркаваны "Парадак завяршэння работы над праектам новай Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь". Мяркуецца, што разгляд і прыняцце новай Канстытуцыі адбудуцца ў наступныя тэрміны: паартыкульны разгляд — не пазней сакавіка 1993 года, прыняцце — не пазней ліпеня 1993 года. Так што пачакайце да вясны...

— Ну што ж, гэта ўжо рэальная перспектыва. І можна ўжо ў такім разе звярнуцца да тэксту нашай будучай Канстытуцыі. Газету "Культура" хвалюе лёс беларускай культуры. Скажыце, калі ласка, ці адведзена гэтай сферы належнае месца ў новай Канстытуцыі? Ці будзе яна, на ваш погляд, захавальнікам культурных і духоўных скарбаў народа, гарантам іх памнажэння і развіцця? І яшчэ — ці адпавядаюць, з вашага пункту гледжання, палажэнні праекта Канстытуцыі, прысвечаныя культуры, сусветным узорам?

— Пачну з адказу на апошняе пытанне. Магу сказаць адназначна: адпавядаюць. Раней чым сфармуляваць той або іншы артыкул, мы ў Канстытуцыйнай камісіі старанна вывучалі аналагічныя артыкулы і раздзелы шэрага еўрапейскіх канстытуцый (шведскай, французскай, італьянскай), зноў і зноў вярталіся да такіх міжнародных прававых дакументаў, як Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека, Пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах, Еўрапейская хартыя правоў чалавека... Ды справа, вядома, не толькі ў тым, "як там у іх", не толькі ў сусветным вопыце. Справа яшчэ ў тым, як мы самі ўсведамляем сваю адказнасць за будучыню культуры, адукацыі, навукі, друкаванага слова ў суверэннай Рэспубліцы Беларусь і як, у якіх юрыдычных фармулёўках закладваем гэтую адказнасць у тэксце новай Канстытуцыі. У артыкуле 15 першага раздзела ("Асновы канстытуцыйнага ладу") запісана: "Дзяржава адказная за захаванне гісторыка-культурнай спадчыны, свабоднае развіццё культур усіх нацыянальных супольнасцей, якія пражываюць у Рэспубліцы, заахочвае навуковую і мастацкую творчасць і распаўсюджванне яе вынікаў, садзейнічае развіццю міжнародных сувязей у галіне навукі, культуры, выхавання і адукацыі". Артыкулы 50-52 наступнага раздзела гавораць аб праве грамадзяніна на адукацыю, на ўдзел у культурным жыцці, на паважлівае стаўленне да яго традыцый. Зазначаецца: "Свабода мастацкай, навуковай і тэхнічнай творчасці, карыстанне культурнымі

каштоўнасцямі гарантуюцца". У гэтым жа раздзеле ёсць яшчэ артыкул, які "абавязвае захоўваць гістарычныя помнікі і іншыя культурныя каштоўнасці". Мне як грамадзяніну, літаратару і як прадстаўніку Камісіі ВС па пытаннях галаснасці, сродкаў масавай інфармацыі і правоў чалавека асабліва прыемна адзначыць, што ў новай Канстытуцыі вызначаецца правая аснова свабоды слова, інфармацыі і друку — неабходнай умовы існавання адкрытага, дэмакратычнага грамадства, нармальнага функцыяніравання ўсіх яго інстытутаў. Маю на ўвазе артыкулы 34-36 праекта Асноўнага Закона.

— *Вы цалкам задаволены праектам новага Асноўнага Закона? Ці не?*

— Не, вядома. У ім ёсць прабелы і недахопы, ён не даведзены яшчэ да "кандыцыі" З пункту гледжання таго, наколькі выразна акрэслены механізм выбараў і ўтварэння прадстаўнічых органаў, прынцып падзелу уладаў, асновы мясцовага самакіравання і г. д. Адкрытымі застаюцца пакуль што пытанні, як будзе называцца наш вышэйшы заканадаўчы орган, ці патрэбна ўвядзенне пасады прэзідэнта, а калі патрэбна, то якім павінен быць гэты прэзідэнт — кіраўніком дзяржавы ці кіраўніком выканаўчай улады. Тым не менш я лічу, што праект Канстытуцыі трэба больш энергічна, больш мэтанакіравана дапрацоўваць і прымаць. Новай Беларусі патрэбен, як паветра, новы вышэйшы нарматыўны акт, новы Асноўны Закон.

СЦЮЖА СУРОВАЙ ПРАЎДЫ

Часопіс "Беларусь" за май 1993г.

Толькі што прачытаў у навагоднім нумары часопіса "Польмя" новую аповесць Васіля Быкава з лаканічнай, выразнай, характэрнай для стылістыкі пісьменніка назвай: "Сцюжа". Дачытаў, потым угледзеў яшчэ раз у заключную, фінальную сцэну з яе страшнаватай недаказанасцю. Радкі на белай паперы — цёмныя сляды на снезе. Чалавека і сабакі... "Азевіч ступіў колькі крокаў у напрамку да лесу, і Ваўкалака таксама нетаропка пайшоў па яго слядах. Крыкнуць Азевіч не мог, што тут было рабіць? Уцякаць, ратавацца ці ісці з гэтым у лес? З наганам напегатове ён памалу патупаў да ўзлесся, штораз азіраючыся. Ззаду за ім, не падбягаючы блізка, то бег, то прыпыняўся Ваўкалака. Чагосці чакаў ад чалавека..." (Мы можам здагадацца, чаго чакаў сабака ад чалавека, бо ведаем: яго назвалі Ваўкалакам за тое, што ён пакаштаваў свежай чалавечай крыві і ў яго нейкія асаблівыя адносіны менавіта да мужчын.)

Амаль фізічна адчуваеш гэтую "Сцюжу"— сцюжу вайны, сцюжу трагедыі, сцюжу няўцешнасці. Крыху адышоўшы ад уражання, звяртаеш увагу на дату, дакладней, на дзве даты, напісання аповесці: 1969, 1991 гг.

Інакш кажучы, аповесць была пачата шмат гадоў назад, а дапісвалася ўжо ў нашы дні. І, здаецца, няцяжка здагадацца, чаму, пачатая, была перакладзена ў шуфляду стала, чаму, па якой прычыне. Прыйшла тэма, узнікла задума, акрэсліваўся ў агульных рысах галоўны персанаж, але не мог Васіль Уладзіміравіч, з яго нязменнай, яго безумоўнай вернасцю праўдзе жыцця і часу, гаварыць без фальшу, без слоўных хітрыкаў, што называецца, адкрытым тэкстам у шэсцьдзят дзевятым тое, што ён хацеў сказаць, што ён мусіў сказаць згодна са сваёй задумкай,— сказаць праўду пра калектывізацыю, пра дыктатуру пралетарыяту, пра партыйную лінію, пра класавую пільнасць і класавую барацьбу, пра барацьбу з беларускімі нацдэмамі і нацыяналістамі... На мастакоўскім шляху, шляху праўдзівага асэнсавання мінулага гэтыя тэмы ўсё яшчэ ляжалі накшталт "свяшчэнных кароў"— добра дагледжаных, укармлених, недатыкальных. Пачатая аповесць цярпліва чакала свайго часу і, як бачым, дачакалася, яе цярпенне ўзнагароджана. "Сцюжа" з'яўляецца, бузумоўна, адным з самых значных твораў свабоднай, посттаталітарнай, посткамуністычнай беларускай літаратуры — літаратуры новай, свабоднай, суверэннай Рэспублікі Беларусь.

Гэта добра, гэта знамянальна, што свабода і незалежнасць дзяржавы ўсталёўваюцца ў нас разам з іншымі правамі і свабодамі, у тым ліку са свабодай слова, са свабодай гаварыць праўду — якой бы горкай ці непажаданай для каго-небудзь яна ні была.

Аповесць "Сцюжа" па ўсіх амаль параметрах тыпова быкаўская, з'яўляецца арганічным працягам яго ранейшай творчасці. І ў той жа час твор уяўляе сабой якасна новы крок наперад у спасціжэнні праўды часу. Відавочна даюць пра сябе знаць адсутнасць цензурнага прыгнёту, ідэалагічна разняволенасць. Параўнаем, для прыкладу, "Сцюжу" з яе папярэдніцай і яе сястрой па духу аповесцю "Аблава", надрукаванай у 1988 годзе. І тут, і там размова ідзе пра гэтую самую калектывізацыю, пра тое, як адбіралі ў селяніна толькі што дадзеную яму зямлю, як "рассяляньвалі" яго, як знішчалі маральна і фізічна "сеятеля і хранітеля" зямлі беларускай. Але ў аповесці "Аблава" яшчэ не ўсе рэчы называюцца іх імёнамі, яшчэ не да канца высвятляюцца пытанні, што сапраўды адбывалася, хто вінаваты. Пратэст Хведара Роўбы, пакутніка-"лішэнца", носіць, памятаеце, пераважна характар пацераў-зваротаў: "Божа літасцівы, чаму ж я такі нешчаслівы?..

Жывуць людзі, спакойна ходзяць па гэтай зямельцы, і, мусіць, ніхто не ведае, як без яе. А я...". Альбо: "Божа мой, божа, чаму мне выпала гэтка доля? Хто ў мяне ўкраў шчасце і цяпер палое за маім жыццём?.." Падобныя пытанні гучаць і з вуснаў герояў "Сцюжы". Ды тут ужо гучаць і адказы. "Але чаму так?— пытаецца спакутаваны маральна і фізічна, гатовы развітацца са сваім "бязрадасным для яго жыццём" герой аповесці Ягор Азевіч.— Ці ён калі ленаваўся, шкадаваў сябе, ці рабіў што не так? Ён гатовы быў вылузнуцца са скуры, каб зрабіць усё выдатна, як тое патрабавалася ад бальшавіка. Але што выходзіла з тае яго рупнасці, на чыю яна ішла карысць? Чужая воля правіла свой д'ябальскі баль на людскіх касцях, і што на тым балі залежала асабіста ад Ягора Азевіча? Дужа мала, калі не сказаць нічога. Ён жыве па чужым сумленні, па чужых звычаях, чужых законах. Жыццё і людзі распараджаліся ім, як хацелі..." Да такой вось горкай высновы прыходзіць у сваёй самасповедзі герой аповесці. Цяпер яму ўжо няма чаго сказаць у адказ на словы бацькі, старога селяніна: "Калі наша, сялянская, праўда скончылася, дык ніякая не пачнецца. Тады ўсяму канец. Кранты!"

У свой час, на пачатку творчай біяграфіі Васіля Быкава, некаторыя крытыкі папракалі яго за тое, што яго героі з'яўляюцца не столькі героямі, колькі ахвярамі лёсу. У апошніх сваіх творах, асабліва ў "Сцюжы", пісьменнік сапраўды паказвае "маленькага" (сінонім: "простага савецкага") чалавека як ахвяру. Але як ахвяру не нейкага абстрактнага лёсу, а пэўных сацыяльна-палітычных сіл, пэўнай ідэалогіі, пэўнай маралі ("перадавой маралі новага часу").

І яшчэ вось аб чым падумалася пры чытанні новай аповесці Васіля Быкава. Мяняюцца часы, мяняюцца радыкальна, адбылася, па сутнасці, змена эпох, мяняюцца палітычныя лідэры і дзяржаўныя кіраўнікі, змяніўся статус Беларусі як дзяржавы, а Васіля Быкава ўсё крытыкуюць і кляймаць. На сённяшні дзень — аўтары выданняў накітавалі "Мы і время". І крытыкуюць, кляймаць і выкрываюць усё па тым жа рахунку — маўляў, "не о тех фактах пишет", "не ту правду изображает", "надо изображать правду единственную и неделимую", "не способствует воспитанию у народа любви и уважения к армии", "оскорбляет лучшие патриотические чувства наших людей" (цытаты з артыкулаў трыццаці — дваццацігадовай даўнасці, але вельмі сугучныя з тым, што пішуць сёння ў адрас Васіля Быкава названья і падобныя да іх газеткі).

Міжволі падумаеш, у чым жа справа? У чым сакрэт такой жывучасці і такой непрымірымасці непрыяцеляў быкаўскага праўдзівага слова?

Ці, можа, ніякага асаблівага сакрэту тут няма? Можа, куфэрак проста адчыняецца?

Бадай што так. Мы маем справу з цяжкахворым грамадствам. І адна з асноўных прычын нашых хвароб заключаецца ў тым, што некалькі дзесяцігоддзяў мы жылі, гаворачы словамі вядомага гісторыка Роберта Конквеста, ва ўмовах "татальнай фальсіфікацыі ўсяго грамадскага жыцця, працяглага перыяду ўсёабдымнай хлусні". "Самае страшнае ў сталінізме, — гаворыць гісторык, — не ўсхваленне дыктатара, а тэрор і фальсіфікацыя, што з'яўляецца сутнасцю яго палітыкі".

Ну а выхаваным на хлусні, на фальсіфікацыі, на міфах цяжка пачаць жыць па праўдзе і праўдай, прымаць праўду — як такую, як адлюстраванне рэчаіснасці і як эстэтычную катэгорыю. Адсюль і іх перманентнае непрыняцце творчасці Васіля Быкава.

Ды ён працягвае ісці аднойчы выбраным шляхам, працягвае рабіць сваю справу — на карысць роднай літаратуры, роднага народа. Пра гэта сведчаць, у прыватнасці, яго новая аповесць "Сцюжа", яго новая кніга публіцыстыкі "На крыжах", праўдзівыя радкі якіх кладуцца, як цагліны, у падмурак новага беларускага дому, дому, дзе чалавек будзе мэтай і самамэтай, а не "матэрыялам", "сродкам для ажыццяўлення тых вялікіх і не надта разумных, часам надуманых, а то і бязглуздых планаў" ("Сцюжа").

НАША ЗЯМЛЯ, НАШЫ ПРАВЫ

*Выступленне на Сусветнай канферэнцыі па правах чалавека
(Вена) 22 чэрвеня 1993 г.*

Як вядома, адной з важнейшых задач падрыхтоўкі гэтай канферэнцыі было вызначэнне такіх нацыянальных фактараў і інстытутаў, якія б дазвалялі эфектыўна абараняць правы чалавека, спрыялі ўключэнню адпаведных міжнародных нормаў у нацыянальнае права.

Хацеў бы, у гэтай сувязі, сказаць наступнае. Вярхоўны Савет, вышэйшы заканадаўчы орган суверэннай Беларусі, прадпрыняў за апошнія тры гады шэраг значных крокаў у накірунку да палітычнага і юрыдычнага забеспячэння правоў чалавека. Ратыфікаваны Факультатывы пратакол да Пакта аб грамадзянскіх і палітычных правах, а таксама Канвенцыя аб правах дзіцяці. У адпаведнасці з ёй потым быў распрацаваны і нядаўна прыняты ў першым чытанні Закон аб правах дзіцяці. Несумненна, што самае прамое дачыненне да грамадзянска-прававога статуса асобы, да аховы яе правоў маюць прынятыя на апошніх сесіях Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь такія прававыя

акты, як законы аб грамадзянстве, аб грамадскіх аб'яднаннях, аб адукацыі, аб свабодзе веравызнання і рэлігійных арганізацыях, аб нацыянальных меншасцях, аб парадку выезду і ўезду. Інакш кажучы, ствараюцца падставы для таго, каб наша нацыянальнае заканадаўства адпавядала агульнапрызнаным пактам аб правах чалавека, нашым міжнародным абавязацельствам у галіне гуманітарнага права, каб юныя грамадзяне Беларусі раслі і выхоўваліся ў духу свабоды, годнасці, цяжкіх, справядлівасці і сааідарнасці.

Але мы былі б няшчырымі, калі б не сказалі тут, што цяжкасці, якія перажывае рэспубліка ў сваім пераходзе ад татаітарнай сістэмы да сістэмы дэмакратычнай, не адбіваліся на дабрабыце народа, у прыватнасці на становішчы такіх найбольш прыступных катэгорыях насельніцтва, як жанчыны і дзеці, не закраналі іх правы. Азмрочвае жыццё многіх сем'яў, згубна адбіваецца на фізічным і псіхічным здароўі часткі нашых дзяцей уплыў іанізуючай радыяцыі — выніку сумна вядомай катастрофы на Чарнобыльскай атамнай станцыі. І, карыстаючыся выпадкам, я хацеў бы ад імя сваёй дэлегацыі і ад сябе асабіста выказаць падзяку прадстаўнікам усіх тых краін, якія прыйшлі нам на дапамогу і ўсяляк спрыяюць нам у аздараўленні дзяцей, стаўшых у той ці іншай ступені ахвярамі радыеактыўных ападкаў. Вось сапраўды той выпадак, калі, цытую артыкул 6 Канвенцыі аб правах дзіцяці: "Дзяржавы-ўдзельніцы забяспечваюць у максімальна магчымай ступені выжыванне і здаровае развіццё дзіцяці". Прытым адны дзяржавы дапамагаюць vyrатаванню дзяцей другой краіны.

Не магу не сказаць у заключэнне наступнае.

Я сёння прагнуўся вельмі рана. І не ад шуму вуліцы, а ад унутранага штуршка, ад трывожнага імпульсу памяці аб тым, што менавіта вось у такую, як сёння, светлую летнюю раніцу, раніцу 22 чэрвеня 1941 года, нас, дзяцей-беларусаў, разбудзіла страшная вестка пра вайну — пра тую вайну, якая адправіла ў небыццё кожнага чацвёртага беларуса. Мы з'яўляемся нацыяй, якая на сваім горкім вопыце зведала, што гэта такое — вайна, агрэсія, насілле, знявага элементарнай чалавечай годнасці і асноўнага неад'емнага права чалавека — права на жыццё, на бяспечнае існаванне. Думаю, што нагадаць гэтую трагічную дату — 22 чэрвеня 1941 года дае мне падставу не толькі перажытае асабіста мной і маім народам, але і той гістарычна вядомы факт, што менавіта ахвяры і руіны другой сусветнай вайны прымусілі чалавецтва стварыць Арганізацыю Аб'яднаных Нацый, якая абвясціла галоўнай мэтай "пазбавіць будучыя пакаленні

ад бядотаў вайны" і "зноў усталяваць веру ў асноўныя правы чалавека" і пад высокай эгідай якой праходзіць наша канферэнцыя.

БЫЎ ЦІ НЕ БЫЎ ПУТЧ? або: БУДЗЕМ ПЛЬНЫМІ НА ДОСВІТКУ

Газета "Звязда" за 26 жніўня 1993 г.

11-19 жніўня 1993 года

ПЯРЭДАДЗЕНЬ ДРУГОЙ ГАДАВІНЫ КРАМЛЁўСКАГА ПУТЧУ

(НАТАТКІ ЯК НЕАБХОДНЫ НАПАМІНАК ДЛЯ "ЗАБЫЎЧЫВЫХ")

Дык быў ці не быў путч?

Адразу адказваю адназначна: быў!

Для тых, хто па нейкай прычыне "праспаў", асабліва для тых, у каго сапраўды кароткая памяць ці хто імітуе бяспамяцтва, рашуча напамінаю: быў путч, была спроба антыканстытуцыйнага дзяржаўнага перавароту — хай сабе і з адценнем "дварцовага". Была спроба, хай сабе і няўкладная, але ад таго не менш небяспечная, — цытую тагачасную ацэнку, — "задушыць дэмакратычныя працэсы ў краіне, уцягнуць шматпакутны народ у хаос грамадзянскай вайны". "Краіна і рэспубліка, — цытую афіцыйны дакумент, Пастанову Вярхоўнага Савета Беларусі ад 25 жніўня 1991 года, — перажылі ў апошнія дні складаны палітычны перыяд. Увёўшы ў зман насельніцтва дзяржавы лжывай інфармацыяй аб немагчымасці па стану здароўя выканання Гарбачовым М.С. абавязкаў прэзідэнта СССР, так званы Дзяржаўны камітэт па надзвычайнаму становішчу (ГКЧП) ажыццявіў спробу захопу ўлады. Блакіравалася дзейнасць органаў дзяржаўнай, улады і кіравання, у асобных мясцовасцях было ўведзена надзвычайнае становішча, рад рэгіёнаў кантраляваўся войскамі. На працягу некалькіх дзён пад пагрозай знаходзіліся заваяваныя ў перыяд перабудовы дэмакратычныя пераўтварэнні, правы і свабоды грамадзян".

Быў путч, была злачынная змова з мэтай захапіць уладу і спыніць хаду гісторыі на адной шостаі зямнога шара. І былі, натуральна, канкрэтныя выканаўцы планаў змоўшчыкаў, іх памагатыя. Што — у дачыненні да нашай рэспублікі — пераканаўча, з фактамі ў руках паказала ў сваім справаздачным дакладзе Часовая камісія Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь па ацэнцы дзеянняў членаў ГКЧП і

падтрымаўшых іх грамадска-палітычных утварэнняў, органаў дзяржаўнай улады, службовых асоб і грамадзян, камісія, якая была створана толькі што працытаванай пастановай Вярхоўнага Савета ў складзе 7 народных дэпутатаў на чале з Ігарам Пырхам. (Лёс вынікаў дзейнасці гэтай камісіі, яе даклада — асобная тэма.)

Здавалася б, дастаткова. Але, улічваючы праявы значанага вышэй бяспамяцтва, рэальнага і прытворнага, а таксама той факт, што пэўныя, пэўнай афарбоўкі (блізкай да чырвона-карычневай) сілы ўсяляк стараюцца сказаць гістарычную перспектыву, паставіць факты з ног на галаву, даказаць, шукаючы "врагов трудового народа", віноўнікаў развалу Саюза, што такімі віноўнікамі з'яўляюцца не хто-небудзь, а аўтары белавежскіх пагадненняў,— улічваючы ўсё гэта, хачу вярнуцца сам і вярнуць чытачоў газеты да тых, двухгадовай даўнасці, падзей, але толькі ўжо ў латвійскім варыянце.

Справа ў тым, што тыя падзеі засталі мяне ў літфондаўскім ДOME творчасці імя Райніса, які знаходзіўся (зараз, на жаль, такога ўжо няма) на рыжскім узмор'і, у курортнай Юрмале. І вось разам з насельнікамі Дома, яго супрацоўнікамі, разам з юрмальцамі і рыжанами я меў магчымасць на свае вочы бачыць, што таілася на самой справе за дэмагагічнай рыторыкай гэкачэпістаў, за іх заклікамі да "всех истинных патриотов... сделать единственно правильный выбор и деятельно участвовать в восстановлении вековой дружбы в единой семье народов и возрождении Отечества". Латвія трапіла ў лік тых "мясцовасцей" (слоўца якое!), дзе ўводзілася надзвычайнае становішча, і тут гэкачэпісты выразна праявілі сябе, паказалі свой сапраўдны твар, сваю сутнасць. Адна рыжская газета ў нумары за 23 жніўня пісала пад рубрыкай "Хто ёсць хто": "Барыс Карлавіч Пуга застрэліўся ў Маскве. У Рызе яго былыя таварышы па партыі, былыя сакратары ЦК КПЛ і сённяшнія дэпутаты Вярхоўнага Савета Латвійскай Рэспублікі, аказаліся па розныя бакі ад гэтага выстралу. Сёння другія забараняюць першых. Магло б быць і наадварот. Намі кіруюць людзі, у венах якіх цячэ кроў 1937 года. Рукі дрыжаць пачаргова: то ў адных, то ў другіх. У гэтыя рукі нельга ўкладваць зброю... Барыс Карлавіч Пуга застрэліўся ў Маскве. "Куля" даляцела да Рыгі".

Куля даляцела і ў метафарычным, і ў літаральным сэнсе.

18—19 жніўня 1991 года

**ЛАТВІЯ, ЮРМАЛА.
"ГАРБАЧОВА СКІНУЛІ"**

(ЗАПІС ПА ПАМ'ЯЦІ І ПА ДЗЁННІКАВЫХ ЗАНАТОЎКАХ)

Узмор'е жыло сваім адвечным ціхамірным жыццём (падумалася: быць каля мора нібы быць каля самой вечнасці). Лагодна свяціла жнівеньскае сонца. Ціха набягалі, пляскаліся каля пясчанага берага хвалі. Гэтак жа ціха шумелі на дзюнах сосны. Пяцігадовы ўнук Янка будаваў з вільготнага пяску палац, будаваў і ўсё прыгадваў расказаную напярэдадні па Латвійскім тэлебачанні біблейскую прытчу пра тое, якім павінен быць, з чаго павінен будавацца дом, каб стаяць трывала, не падавацца стыхіі, — ён павінен будавацца з міру, лагоды, даверу. Я радаваўся мудрасці хлопчыка і ў той жа час зазначаў, абагульняючы, у думках: дрэнна ўсё ж, калі дом будуюцца з пяску, ды яшчэ на пяску. Ну ды нічога, як і ў дзень ад'езду ад прыціхлага па-ранішняму Мінскага вакзала, нішто, здаецца, не прадвяшчала ліхалецця. Праўда, калі вечарам стаў гартаць сабраныя за колькі дзён газеты — пераконваўся: палітычнае жыццё не такое ціхамірнае, як летняе ўзмор'е... Артыкул аб зверскім забойстве на мытным пасту ў Мядзінінкаі бліз беларуска-літоўскай мяжы; паведамленне пра выключэнне з партыі А. М. Якаўлева; інфармацыя аб драматычных падзеях у Югаславіі; водгук на істэрычна-клікунскае "Слово к народу" з яго злавесна-двухсэнсоўнымі заклікамі "очнуться, опомниться, встать!"; словы акадэміка Сахарава аб "палітычнай лысенкаўшчыне"; выказванні пісьменнікаў-эмігрантаў аб тым, што "гэты лад разбэшчваў чалавечыя душы больш, чым можна было меркаваць", што "быць узорным савецкім грамадзянінам — гэта значыць быць заўсёды паслухмяным любому папиханню, заўсёды задаволеным любым глупствам"; і нарэшце — інфармацыя аб маючым адбыцца заўтра, 19 жніўня, падпісанні новага Саюза нага дагавора... Якім будзе яно, гэтае падпісанне? Што яно дасць, у прыватнасці, нам, Беларусі? Хто яго падпіша, а хто — не?..

Такія круціліся пытанні. Ну ды: пераначуем — болей пачуем.

Сапраўды, пачулі болей. Даведаўся пра тое, што адбылося ноччу, самым нечаканым і будзённым часам, спускаючыся ў ліфце на сняданне. Пакаёўка, пажылая латышка Айна Андрэўна павіталася і сказала: "Гарбачова скінулі". — "Як скінулі? Хто скінуў?" — "Янаеў". Вярнуўся ў пакой, уключыў тэлевізар (радыё ў пакоі не было). Гучала

музыка Чайкоўскага, артысты балета выконвалі чарговы піруэт. Прыйшоў у галаву неяк сам сабой жарт: "Янаеў з Нінай Андрэвай у якасці маленькіх лебедзяў... Нішто сабе лебедзі, га?.." Увогуле ж было не да жартаў. Што будзе з краінай? Што будзе з Беларуссю, якая нядаўна адсвяткавала першую гадавіну з дня абвяшчэння Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце? Што нас чакае? Што рабіць? Што тут ад кожнага з нас залежыць? У тым ліку і ад цябе — як грамадзяніна, як народнага дэпутата? Адразу вяртацца ў Мінск ці паспрабаваць папярэдне патэлефанаваць, атрымаць неабходную інфармацыю, параіцца? Тут жа сталі фармавацца і пытанні іншага роду: пытанні-развагі, пытанні-аргументы, пытанні-адказы: "А што яны зрабяць з Ельцыным? А што яны могуць зрабіць з рэспублікамі, абвясціўшымі сябе незалежнымі, — з тымі ж Латвіяй, Літвой, Эстоніяй? З Украінай? Ды і ў нас, на Беларусі, ёсць сілы, якія выступаць супраць, якія так проста не здадуцца, не капітулююць. Падобна, што гэтыя наваўленыя "советские руководители" спазніліся са сваім пераваротам, падобна, што нічога ў іх не выйдзе... Пабіўся аб заклад з некаторымі калегамі-літаратарамі, якія жылі ў Доме творчасці, што больш двух-трох дзён змоўшчыкі не пратрымаюцца. Гэтае перакананне канчаткова ўмацавалася пасля іх прэс-канферэнцыі, праведзенай па ТБ. Самазваны, выконваючы абавязкі прэзідэнта смаркаўся ў насоўку, і на памяць прыйшло моцнае, сакавітае беларускае слова: смаркачы... (з дзённіка слова не выкінеш).

19—21 жніўня 1991 года

**ЛАТВІЯ ЯК АДНА З "МЯСЦОВАСЦЕЙ".
ПАСТАНОВЫ ГКЧП У ДЗЕЯННІ**

*(ЗАЛЮ ПА ДЗЁННІКАВЫХ ЗАНАТОЎКАХ І СПАСЫЛКАХ НА
ЛАТВІЙСКУЮ ПРЭСУ ТЫХ ДЗЁН)*

Як я ўжо казаў, Латвія — у адрозненне ад Беларусі — аказалася таксама ў полі асаблівай увагі ГКЧП і на яе тэрыторыі было ўведзена надзвычайнае становішча. Ад імя ГКЧП кіраваць тут путчам было даручана камандуючаму Прыбалтыйскай вайскавай акругай генерал-палкоўніку Кузьміну. "Правда" ў нумары за 21 жніўня з глыбокім задавальненнем паведамляла: "19 и 20 августа в Риге в общем сохранилась и сохраняется спокойная обстановка. Мосты через Даугаву охраняются военными, проводится выборочный досмотр автомашин на въезде в город и выезде из него. Над городом

барражируют вертолеты". А ТАСС, у сваю чаргу, дадала: "Принятые руководством страны меры по предотвращению развала СССР и выходу из кризиса являются конституционными и крайне необходимыми, отмечается в принятом заявлении Бюро ЦК Компартии Латвии" (аб ролі апошняй ў пугчы будзе размова ніжэй).

Што гэта былі за "прынятыя меры"? Хроніка перавароту (адна газета назвала яе вобразна "Хронікай аўтаматнай чаргі") выглядала так: "чорныя берэты", армейскія падраздзяленні і падраздзяленні КДБ захопліваюць будынак тэлецэнтра, спыняецца трансляцыя перадач, ёсць ранення сярод тэлежурналістаў; захоплены Міністэрства ўнутраных спраў і ўпраўленне ўнутраных спраў горада Рыгі, невядомы лёс міністра Вазніса, на якога палююць аманаўцы; "чорныя берэты" на бронетранспарцёрах разам з салдатамі ў дэсантнай форме ўрываюцца, страляючы, на Домскую плошчу і захопліваюць Дом радые; нягледзячы на тое, што ім не аказана ніякага супраціўлення, збіваюць нагамі і прыкладамі радыёжурналістаў; прыкладна ў той жа час захопліваюцца Рыжская цэнтральная тэлефонная і тэлеграфная станцыі, і ў іх памяшканнях дзяжураць дэсантнікі, спынена міжнародная сувязь як з рэспублікамі, так і з гарадамі Саюза (у тым ліку і Мінскам, факт, які мы не адразу ўсвядомілі, усё спрабуючы то з Юрмалы, то з Рыгі пазваніць па тэлефоне ці паслаць тэлеграму); адзінай крыніцай інфармацыі пра тое, што адбываецца ў краіне, і пра рэакцыю ў свеце з'яўляюцца праграмы Спс, якія прымаюцца ў Рызе па каналу спадарожнікавай сувязі, ды яшчэ заходнія радыёстанцыі; разгромлена штаб-кватэра Народнага фронту і збіты дзяжурчышы там супрацоўнік інфармацыйнага цэнтра НФА; падчас сутыкнення з бронетранспарцёрам на мосце Сала загінуў шафёр аўтамашыны Станіслаў Скродзерыс, пры падобных абставінах на тым жа мосце цяжка паранена васемнаццацігадовая Дзіяна Плуча, якая знаходзілася за рулём аўтамабіля... Не замарудзіла прыйсці і вестка, якая тычылася непасрэдна і нас, жыхароў і супрацоўнікаў Дома творчасці імя Райніса: забіты некалькімі стрэламі прама ў галаву і грудзі вадзіцель мікрааўтобуса Дома творчасці трыццацігадовы Райманд Салмінш і цяжка ранены яго напарнік Яніс Верпакоўскі. Па аўтобусу стралялі на вуліцы Рыгі з бронетранспарцёра. Некаторыя з нас ведалі шафёра асабіста, не раз ездзілі з ім у Рыгу. Назаўтра збіралі грошы на пахаванне, на дапамогу сям'і забітага...

Так што, як бачым, пугч быў, і была праліта кроў, і былі ахвяры. Гэта я да ведама тых, хто, з нейчай падачы, стаў раптам называць спробу перавароту то "фарсам", то "вадзілем", то "гульнёй у алавыя салдацікі". Мала, бачыце, было крыві, вось каб больш, каб ручаі, каб

рэкі. Сапраўды, сістэма "разбэсціла нашы душы больш, чым можна было меркаваць"...

19—23 жніўня 1991 года

КІРАЎНІЦТВА І НАРОД ЛАТВІІ ДАЮЦЬ АДПОР УЗУРПАТАРАМ

(ЗАПІС ПА ТЫХ ЖА КРЫНІЦАХ)

У адрозненне ад кіраўнікоў, дзяржаўных і партыйных, шэрага былых саюзных рэспублік (у тым ліку, вядома, і часткі кіраўнікоў Беларусі), якія выказваліся ці вельмі асцярожна, ці двухсэнсоўна (на ўсякі выпадак) або заклікалі захоўваць спакой, парадак і дысцыпліну ды яшчэ чамусьці націскалі на неабходнасць "чэсна і сумленна працаваць на сваіх рабочых месцах", "збіраць і берагчы вырашчаны ўраджай", "захоўваць арганізаванасць і дакладны працоўны рытм", — у адрозненне ад такіх кіраўнікоў (пра тых, хто адкрыта падтрымаў ГКЧП, я ўжо не кажу) вышэйшыя службовыя асобы Латвіі, яе палітычныя і грамадскія лідэры занялі ў дачыненні да пучыстаў адназначна пэўную, смелую пазіцыю. Вярхоўны Савет рэспублікі тут жа прымае рашэнне, дзе катэгарычна асуджае пераварот і заяўляе аб тым, што, "калі не будуць вызвалены ўсе акупаваныя аб'екты, народ Латвіі пачне ўсеагульную забастоўку". У сваім выступленні на міжнароднай міжпарламенцкай канферэнцыі "Балтыйскія дзяржавы і новая Еўропа", якая праходзіла ў гэты час у Рызе, Старшыня Вярхоўнага Савета А. Гарбуноў называе самазванае "савецкае кіраўніцтва" "хунтай ваенных злачынцаў", "узурпатарамі законнай улады". А ў звароце да вайскоўцаў А. Гарбуноў і Старшыня Савета Міністраў рэспублікі І. Годманіс рашуча падкрэслівае: "Групе высокапастаўленых авантурыстаў, якія ўцягнулі вас у сваю брудную гульню, не ўдасца зліквідаваць заваёвы дэмакратыі. З кожнай гадзінай пучысты набліжаюцца да краху". Савет Міністраў прымае спецыяльную Пастанову "Аб задачах у сувязі з узнікшай сітуацыяй", дзе гаворыцца: "Не павінны выконвацца ніякія загады і ўказанні незаконных органаў і ўпаўнаважаных імі асоб. Любое актыўнае супрацоўніцтва з незаконнымі фарміраваннямі і асобамі, якія гвалтоўнымі сродкамі спрабуюць узурпіраваць дзяржаўную ўладу, будзе разглядацца як дзяржаўнае злачыства".

Тут жа апераўна прымаюцца лёсавызначальныя для рэспублікі рашэнні. 21 жніўня, апоўдні, парламент прымае канстытуцыйны Закон "Аб дзяржаўным статусе Латвійскай Рэспублікі", назаўтра, 22

жніўня,— Пастанову "Аб антыканстытуцыйнай дзейнасці Кампартыі Латвіі ў Латвійскай Рэспубліцы" (г. зн. КПЛ, якая актыўна падтрымала пуч, аб'яўляецца па-за законам). Некалькі пастаноў і распараджэнняў аддае, па гарачых слядах, Савет Міністраў. У пастанове № 211 ад 22 жніўня гаворыцца: "Устанавіць, што павінны быць неадкладна вызвалены ад займаемай пасады ўсе кіраўнікі органаў кіравання, устаноў і дзяржаўных прадпрыемстваў, якія заявілі аб падтрымцы арганізатараў і выканаўцаў ваеннага перавароту ці актыўна супрацоўнічалі з імі". Нацыянальныя чырвона-бел-чырвоныя сцягі ўзвіліся над будынкам былога КПЛ, над Домам радыё і Домам друку...

Без перабольшання можна сказаць, што кіраўнікі рэспублікі не былі адзінокамі ў тыя жнівеньскія дні. Наадварот, да іх голасу даверліва прыслухоўваліся, з імі былі заадно грамадзяне рэспублікі. Яны прынялі ўдзел у акцыі "Палаючы балтыйскі шлях" (у адзін і той жа час, у 20.15, па ўсёй Латвіі запальваліся кастры, агні, свечкі), яны добраахвотна ахоўвалі Вярхоўны Савет і Савет Міністраў, яны ішлі на Домскую плошчу, да помніка Свабоды, яны выказвалі салідарна свае трывогу, гнеў і абурэнне, клялі ганьбай ініцыятараў і выканаўцаў пучу.

Зазначу тут — вельмі важны момант, — што разам з карэннымі латышамі на Домскую плошчу, да Вярхоўнага Савета выходзілі і іншыя па сваёй нацыянальнай прыналежнасці жыхары Рыгі і бліжэйшых гарадкоў і вёсак — беларусы, рускія, украінцы, яўрэі. Розныя акцэнтны гучалі на плошчы і вуліцах, але ўсе грамадзяне былі ва ўладзе аднаго парыву — даць адпор пучыстам. Менавіта тут дэманстраваліся сапраўдны інтэрнацыяналізм, рознанацыянальная чалавечая еднасць і ўзаемаразуменне, тут, а не там, дзе ў гэтыя дні спрабавалі правіць свой злачынны баль розныя псеўдаінтэрфронтаўцы на чале з рубіксамі і алкснісамі. Прыгадваю, што слова "хунта" я пачуў ўпершыню 19 жніўня ад кіяскёра Дома творчасці Марыі Георгіеўны, беларускі, родам з-пад Стоўбцаў (на жаль, не запісаў яе прозвішча). На рыжскім тэлеграфе яго работніца, руская, мяркуючы па вымаўленні, жанчына ціха папярэдзіла мяне, што станцыя кантралюецца аманаўцамі і "нейкімі іншымі, пераадзетымі людзьмі", але тым не менш узяла тэкст тэлеграмы і паабяцала, што, як толькі надарыцца магчымасць, пастараецца адправіць яе (не хацела нават браць грошы ў якасці авансу).

Дарэчы, након гэтага самага Рубікса, імя якога ўжо ўвайшло (ці, можа, лепш: уліпла) у гісторыю, пасля вядомага выказвання, разам з імёнамі Кадафі і Садама Хусейна (горача падтрымалі пуч) і лёс якога горка аплакваюць нашы беларускія камінтэрн-фронтаўцы. Ім трэба

было б ведаць — калі яны, канешне, не ведаюць, — што былы першы сакратар КПЛ пасаджаны за краты на законных падставах, за справу, як кажучь. Агульнавядома, што Альфрэд Рубікс з'яўляўся адным з тых, хто ўносіў, так бы мовіць, свой персанаальны ўклад у ідэалагічную (а, магчыма, і практычную) падрыхтоўку путчу і хто ўспрыняў яго, кажучы словамі адной латвійскай газеты, як "момант сапраўднага шчасця". На прэс-канферэнцыі, арганізаванай кіраўніцтвам КПЛ 19 жніўня (аператыўна працавалі!), Рубікс заявіў, што ён задаволены, што ён рады і што гатовы прапанаваць кандыдатуры сваіх прадстаўнікоў у склад мясцовага ГКЧП. Потым, калі быў захоплены Дом радыё і глушыліся іншыя перадавачыкі, у эфір выйшла радыёстанцыя КПЛ "Садружнасць" і стала заклікаць падпарадкавацца ўказам ГКЧП. Слова браў асабіста А. Рубікс і пагражаў "нацыяналістычна настроеным экстрэмістам", што ў выпадку непаслушэнства "будзе адпраўляць непакорных на ўборку ўраджаю ў Расію" (?!). Галоўны камуніст Латвіі дзейнічаў, што называецца, закатаўшы рукавы. Я мог на ўласныя вочы бачыць, як апоўдні 20 жніўня над Рыжскім вакзалам раскідваліся з ваеннага верталёта лістоўкі, якія заклікалі падтрымаць ГКЧП і пад тэкстам якіх чорным па белым значылася: "ЦК Кампартыі Латвіі".

Так што нічога дзіўнага не было ў тым факце, што нават руская секцыя АСДРП, выступаючы 19 жніўня з асуджэннем путчыстаў, падкрэсліла: "Тыя апіраюцца толькі на КДБ, армейскі генералітэт, АМАН, алкснісаў, рубіксаў, бураквявічусаў і да т. п."

19—23 жніўня 1991 года

ЛАТВІЙСКІЯ СРОДКІ МАСАВАЙ ІНФАРМАЦЫІ НЕ СПАСАВАЛІ І НАЗЫВАЛІ РЭЧЫ СВАІМІ ІМЁНАМІ

*(ЗАПІС СА СПАСЫЛКАМІ НА КАНКРЭТНЫЯ ВЫДАННІ І
ПУБЛІКАЦЫІ)*

Так, менавіта ў такіх словах можна характарызаваць сітуацыю, ацэньваць тую ролю, якую адыгрывалі ў дні путчу латвійскія радыё, тэлебачанне, газеты. Нягледзячы на тое, што Дом друку знаходзіўся ў падпарадкаванні выдавецтва ЦК КПЛ і ля яго праходной дзяжурцылі з аўтаматамі (галаснасць паводле Рубікса!), ніводная з тых газет, якія можна было набыць у юрмальскіх кіёсках, не надрукавала ніводнага дакумента ГКЧП. Наадварот... Штотыднёвік "Юрмала" выйшаў тут жа з "шапкай" на ўсю першую паласу: "Не подчинимся!" (размова ідзе ў

дадзеным выпадку пра рускамоўную прэсу, якая, да слова сказаць, выгадна адрозніваецца ад аналагічнай нашай, ну ды гэта асобная тэма). Другая і трэцяя палосы былі прысвечаны вытрымкам з адпаведных пастаноў Вярхоўнага Савета і Савета Міністраў і "хроніцы перавароту". На апошняй старонцы пад аршынным, зноў-такі, загалоўкам "Як нам дзейнічаць" друкавалася інструкцыя наконт таго, якімі метадамі і сродкамі грамадзяне рэспублікі могуць аказваць непасільнае супраціўленне ва ўмовах надзвычайнага становішча. Побач змяшчалася спачуванне з нагоды забойства аманайцамі шафёра Райманда Салміньша.

Верныя свайму прафесійнаму і грамадзянскаму абавязку, газеты "Диена" ("Дзень"), "Ригас Балсс" ("Голас Рыгі"), "СМ" ("Советская молодежь") змяшчалі на першых палосах, на самым бачным месцы рашэнні парламента і ўрада, звароты і выступленні кіраўнікоў і грамадскіх дзеячаў рэспублікі, шырока інфармавалі пра дзейнасць выканаўцаў загадаў хунты, у прыватнасці аманайцаў, пра ахвяр надзвычайнага становішча, пра настрой і адносіны да пугчы людзей з вуліцы і свае адносіны да яго. Друкаваліся таксама матэрыялы радыёперахвату, звесткі аб сітуацыі ў суседніх рэспубліках, у Маскве і Ленінградзе. Праўда, нічога не было чуваць толькі з Мінска, і гэта трымала ў трывожным няведанні і самых розных здагадках (тэлефонная сувязь, як я ўжо казаў, была заблакіраванай Названья вышэй і іншыя газеты заклікалі прыняць удзел у патрыятычнай акцыі "Палаючы Балтыйскі шлях", давалі ацэнку дзейнасці калабарантаў, тых, хто ў той ці іншай форме падтрымліваў ГКЧП. Вось некаторыя з публікацый: "Трэба заклікаць да адказнасці!", "Зраднікі народа павінны быць пакараны!", "Змоўшчыкаў пад суд!" і г.д. Нумары аўтарытэтнай газеты "Дисна" можна было набываць непасрэдна на Домскай плошчы і ў іншых месцах цэнтра Рыгі. Прытым два спецыяльных выпускі, прысвечаныя апошнім навінам, распаўсюджваліся бясплатна.

Не абышлася, вядома, і без выключэння. Выданне КПЛ газета "Советская Латвия" надрукавала пастановы ГКЧП. І яе рэдактар потым сарамліва апраўдваўся: "А што вы хочаце, мы газета партыйная, і мы павінны былі друкаваць усе гэтыя афіцыйныя матэрыялы ГКЧП. Як мы маглі ад гэтага адкруціцца? Ну а ў астатнім, вы можаце бачыць самі: ніякіх каментарыяў, ніякай сваёй пазіцыі".

19—23 жніўня 1993 года

ДРУГАЯ ГАДАВІНА ПУТЧУ. "РАЗВАЛІЛІ ЦІ РАЗВАЛІЎСЯ?"

(НАТАТКІ ЯК ПЕРАСЦЯРОГА, ЯК ПАПЯРЭДЖАННЕ: "БУДЗЕМ ПЛЬНЫМІ!")

Спадзяюся, што мая праца была недарэмнай, што гэтыя нататкі — а яны, як можна было бачыць, з'яўляюцца фактычным сведчаннем відавочцы і, у пэўным сэнсе, удзельніка тых жнівельскіх падзей — дапамаглі непрадузятаму чытачу лепш усвядоміць: быў ці не быў путч. І лепш зразумець, што б нам пагражала і што б з намі было на сённяшні дзень, калі б перамагла тая "васьмёрка" з дрыжачымі рукамі, гнусавымі галасамі і лілаватымі насамі, ну а галоўнае: з вывернутымі назад, у мінулае, тварамі.

Тут можна было і паставіць кропку. Але — змушаны зноў вярнуцца да тэмы бяспамяцтва, у прыватнасці да той катэгорыі "забыўчывых", якія, накітавалі глупаўскага архіварыуса, лічаць, што з гісторыяй можна абыходзіцца як уздумаецца, і якія крычаць на ўсіх скрыжаваннях, што Саюз не разваліўся, а яго развалілі, што калі б не было той сустрэчы ў Віскулях, тых белавежскіх пагадненняў, то ўсё было б у ажурцы, усё было б здрава. Вунь толькі што так званае ДСПС выплюхнула ў які ўжо раз сваю ўлюбёную "тэзу". С. Шушкевіч "ответственный за разрушение СССР вопреки воле народа Беларуси, за обнищание трудящихся" (?!). Важакам ДСПС чамусьці няўцям (ці яны, можа, прыкідваюцца, што няўцям), што — а гэтае ведае ўвесь свет ад старога да малаго — рыба гніе з галавы і што гэкачэпісты (а яны называлі сябе "савецкім кіраўніцтвам") якраз і былі ўвасобленай прагнілай галавой рыбіны, імя якой — эсэсэраўская імперыя.

Шкада, што да хору "забыўчывых" далучалася і "Знамя юности", адна з нямногіх газет, якія ў дні путчу спрабавалі заняць сумленную грамадзянскую пазіцыю і хоць у нейкай меры ратавалі гонар нацыянальнай журналістыкі. Прадстаўляючы чытачу фрагменты кнігі "Крамлёўская змова. Версія следства" і даючы ў асноўным аб'ектыўную ацэнку путчу, газета тут жа "забываецца" і пачынае ганьбіць "победителей", якія "не толькі затянулі процесс, но и... развалили Союз... Стали теми же заговорщиками, только без танков и чрезвычайного положения". Наконт гнілой галавы я толькі што гаварыў, метафара тут б"е, як кажуць, не ў брыво, а ў вока і ў асаблівых каментарыях не мае патрэбы. Толькі ў дадатак да сказанага ў ранейшых раздзелах нататак прывяду наступны факт:

менавіта 21 жніўня парламент Латвіі прымае канстытуцыйны Закон "Аб дзяржаўным статусе Латвійскай Рэспублікі" і тым самым адмяняе пяты артыкул сваёй Дэкларацыі ад 4 мая, у якім гаварылася пра пераходны перыяд. Тое ж самае зрабіла на дзень раней суседняя Эстонія, а на дзень пазней — Украіна. А Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь, нагадаю, 25 жніўня на сваёй нечарговай пятай сесіі прымае Закон "Аб наданні статуса канстытуцыйнага закона Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Рэспублікі Беларусь".

Такія факты. Такая хроніка і логіка падзей...

... Ці то ад унутранага штуршка (нешта трывожнае снілася), ці то ад шуму за акном — рана прачнуўся. Прыслухаўся да сябе са сваім пакутаіва-доўгім сном, да невыразных, няпэўнага паходжання гукаў, што даляталі з вуліцы. Уключыўшы, святло, паглядзеў на гадзіннік. Стрэлкі паказвалі 4.30. Стала крыху не па сабе. 4.30! Нішто сабе час. Як сказаў паэт, "час светлых сноў дзіцячых і час дарослых чорных спраў". Зламаны гадзіннік аднаго з забітых на мытным пасту Мядзінінкай (Меднікі) паказваў 4 гадзіны 35 хвілін. Роўна ў гэтыя ж прысвітальныя 4 гадзіны 30 хвілін дзяжурныя будзілі камандуючых ваеннымі акругамі, тлумачылі не зусім пэўна, што створаны нейкі камітэт — ці то па надзвычайным становішчы, ці то па выратаванні Айчыны — і што міністр Язаў загадаў абвясціць павышаную гатоўнасць і быць гатовымі выводзіць дывізіі... У тым ранішнім прыцемку падумалася, па асацыяцыі, пра нядаўні выбух на плошчы Незалежнасці (падобныя загадкавыя выбухі, памятаеце, перажыла ў свой час тая ж Рыга), пра правакацыйны тэлефонны званок у прыёмную Старшыні Вярхоўнага Савета (маўляў, прыйдуць на досвітку арыштоўваць). І мне, як ніколі, стала зразумела: нас чакаюць нялёгкая выпрабаванні, нам трэба набірацца цярдзення і мужнасці і быць пільнымі. Асабліва на досвітку...

"РАЗВАЛІЛІ" ЦІ "РАЗВАЛІЎСЯ"? **або: "ХТО ВІНАВАТЫ?"**

"Народная газета" за 9 верасня 1993 г.

На вынесенае ў заглавак пытанне я спрабаваў ужо адказаць пэўным чынам у сваім нарысе "Будзем пільнымі на досвітку!", надрукаваным на старонках "Звязды" за 26 жніўня. Ды мушу зноў вярнуцца да яго. Да гэтага мяне падштурхнулі матэрыялы, якія з'явіліся ў прэсе амаль адначасова, у прыватнасці, публікацыя ў "Известиях" "Неуслышанное предупреждение", ліст жыхара Пружанаў Д. Да-

рафеюка "Не Гарбачоў разваліў краіну. А сённяшнія цяжкасці — не канец свету, гэта пачатак нашага адраджэння", надрукаваны ў "Народнай газеце", і, нарэшце, гутарка карэспандэнта "Правды" з народным дэпутатам рэспублікі А. Лукашэнкам, прыпраўленая патэтычным загалоўкам-воклічам "Да возродзіцца!". (Як бачым, і ў адным, і ў другім выпадку размова ідзе пра адраджэнне, але хто які сэнс укладвае ў гэтае высокае паняцце, паглядзім далей.)

СПРОБА СКАЗАЦЬ ПРАЎДУ

Публікацыя "Неуслышанное предупреждение" (нумар газеты за 27 жніўня) заслугоўвае ўвагі па некалькіх прычынах. Па-першае, гэта не публіцыстыка, тым больш не дасужыя развагі на вольную тэму, а гэта дакумент, дакументальнае сведчанне. Размова ідзе пра грунтоўна падрыхтаваны, аналітычны даклад, над якім, па ўсёй бачымасці, працавалі высокакваліфікаваныя спецыялісты ў розных галінах вытворчасці і навукі і пад якім паставілі подпісы дзяржаўныя і навуковыя аўтарытэты — намеснікі старшыні ўрада, акадэмікі на чале з самім прэзідэнтам Акадэміі навук СССР і г. д. Па-другое, даклад, задуманы як распрацоўка "комплексных мерапрыемстваў па павышэнні эфектыўнасці народнай гаспадаркі", дае аб'ектыўны малюнак эканамічнага становішча краіны напрыканцы сямідзесятых гадоў, пераканаўча паказвае, што эканоміка, якую абавязвалі "быць эканомнай", уяўляла сабой якраз нешта іншае, знаходзілася на краі бездані. З гэтага, калі праецыраваць факт на сённяшні дзень, вынікаюць дзве відавочныя высновы: 1) нашыя сённяшнія эканамічныя і фінансавыя цяжкасці неправамерна вытлумачаць толькі разрывам эканамічных сувязей, дэзінтэграцыйнымі працэсамі, — лёгка рвецца там, дзе тонка; 2) прадвырашалі лёс сацыяльна-эканамічнай, а значыць, і палітычнай сістэмы не заходнія спецслужбы і свае "агенты ўплыву", не дысідэнты і розныя іншыя прагрэсісты (дэмакраты), не нацыяналісты і нацыянал-сепарацісты, не яны, а — зніжэнне росту нацыянальнага даходу, дэфіцыт рабочай сілы, несбалансаванасць спажывецкага попыту і прапановы, накачка пустых грошай, нерухомасць рознічных цэн, заняўбанне вытворчай і сацыяльнай інфраструктуры, неашчаднае выпампоўванне таннай нафты для экспарту (там і пачатак сённяшняга нафтавага крызісу)...

Цікава і нават па-свойму сімвалічна, што ўпамянутае вышэй ліст чытача з горада Пружаны з'явіўся ў свет адначасова з "Неуслышанным предупреждением" (змешчаны ў "Народнай газеце" за 28 жніўня) і з'яўляецца своеасаблівым эмпірычным дадаткам да расакрэчанага

даклада дзяржаўнай камісіі ("камісіі Кірыліна"). Доклад датаваны 11 снежня 1979 г. А просты працаўнік спадар Д.Дарафсюк, ведаючы па ўласным жыццёвым вопыце, што і як было, пытаецца: "Но почему у многих такая короткая память? Уже в конце семидесятых годов исчезла колбаса в Бресте, потом в Минске. Я имею в виду — исчезла в свободной продаже, а у власти был еще Брежнев. Почему многие забыли, как лихорадило нашу экономику в конце семидесятых? Росли цены на ковры, хрусталь, золото, водку. Многие улыбнутся — это товары н.е первой необходимости. Но ведь это было началом кризиса! Правительство спасало свою неэффективную экономику. Вспомним: во времена Брежнева поднялись мировые цены на нефть. Нам удалось построить нефте- и газопроводы и за это сырьё покупать почти все: одежду, вина, мыло, обувь и даже оборудование. Начались закупки зерна, и они с каждым годом увеличивались, затем масла, сахара и так далее. Все это мы проедали, а положение в стране все ухудшалось..."

Я прашу прабачэння ў чытача, што падрабязна працытаваў знаёмы, магчыма, яму ліст. Ды я не мог не прывесці гэтыя па-народнаму мудрыя, па-чалавечы простыя і праўдзівыя словы, якія з'яўляюцца годным адказам тым, хто не можа ці не хоча помніць, не можа ці не хоча бачыць праўду і хто па гэтай прычыне з маньякальнай апантанасцю лямантуе: "Развалілі Саюз! Развалілі Саюз!"

Увогуле кажучы, паціху развальвалі. Былі такія, калі мець на ўвазе персанальна-суб'ектыўны фактар. Толькі хто яны на самой справе? Хто, калі і як?

ЦІ ПАВАДЫРЫ СЛЯПЫЯ СЛЯПЫМ?

Наша народная прыказка адказвае на гэта пытанне адназначна: не! Сляпы сляпому не павадыр.

А што пра гэта ведае і сведчыць наш нядаўні гістарычны вопыт?

Каштоўнасць артыкула "Неуслышанное предупреждение" заключаецца, па-трэцяе, у тым, што публікатар даклада і аўтар каментарыя да яго наглядна, на канкрэтным прыкладзе паказвае: адной з прычын гібелі сістэмы былі нежаданне ўладатрымальнікаў "слухаць нават нясмелых рэфарматараў", іх няздольнасць успрымаць важную інфармацыю, адэкватна рэагаваць на адпаведныя "званкі". Доклад быў пакладзены пад сукно, звесткі і асноўныя ідэі, выкладзеныя ў ім, былі прызнаны крамольнымі, папярэджанне не было пачута... Відавочнай ісцінай гучыць рэзюме аўтара публікацыі: "Существовавшая политическая система утратила способность предохранять страну от ката-

строф даже в ходе спокойного, мирного развития. Поэтому система была обречена".

Карыстаючыся выпадкам, нагадаю тут наступны гістарычны факт. Аналітычны даклад "камісіі Кірыліна" (акадэмік Кірылін з'яўляўся намеснікам старшыні саюзнага ўрада і старшынёй Дзяржкамтэта па навуцы і тэхніцы) быў не адзіным "непачутым папярэджаннем". Былі і іншыя (праўда, рабіліся вядомымі народу толькі дзякуючы самвыдату). Было пісьмо-папярэджанне акадэміка Варгі; былі лісты і заявы-папярэджанні акадэміка Сахарава, у прыватнасці яго ліст да генсака, дзе ён гаварыў аб "затянуўшымся каллектыўным самообмане", аб тым, "что мы много лет живем в выдуманном мире, обманываем друг друга и не решаемся взглянуть правде в глаза, в то время как другие государства не парят в небесах, а на земле строят свое хозяйство"; былі лісты і звароты-папярэджанні пісьменніка Салжэніцына, яго "Пісьмо вождям", яго заклік "посмотреть на циферблаты", "очистить отечество от болезней, а не загонять их внутрь", "жить не по лжи, а по правде"; было сур'ёзнае даследаванне-папярэджанне ўкраінскага навукоўца Дзюбы на тэму "Інтэрнацыяналізм ці русіфікацыя?"; былі выступленні-папярэджанні ў друку і на сходах нашых беларускіх пісьменнікаў Адамовіча, Быкава, Гілевіча, Дамашэвіча (апошнія двое настойліва білі трывогу ў сувязі са становішчам роднай мовы і культуры); была праца-папярэджанне супрацоўніка нашай Акадэміі навук Бембея пад назвай "Роднае слова і маральна-эстэтычны прагрэс"...

Словам, былі папярэджанні, былі сігналы, былі звароты. Але яны заставаліся непачутымі, ім "не внімали" глухія павадыры глухіх, іх не бачылі, не хацелі бачыць сляпыя павадыры сляпых. Яны не хацелі жыць па праўдзе. І вось сёння іх духоўныя наследнікі і прадаўжальнікі (яны гэтага не ўтойваюць і з гонарам пра гэта заяўляюць) на сваіх частых сходах і на старонках сваіх разалгаўшыхся газет істэрычна крычаць: "Дэмакраты і нацыяналісты развалілі Саюз! Дэмакратаў, нацыянал-дэмакратаў і нацыянал-сепаратыстаў, Шушкевіча, Ельцына і Краўчука да адказнасці!" (гучаць часам і заклікі "да сценкі!"). Не ведаю, чаго ў гэтым ляманце больш — ідэалагічнай нецярпімасці, палітычнага наіву, неадэкватнасці ўспрымання свету ці страху перад зменамі, перад новым, іншым жыццём. Магчыма, змяшаліся ў адно і тое, і другое, і трэцяе. Яўна не хапае волькі логікі, здаровага сэнсу, рэалістычнага падыходу да жыцця і, нарэшце, жадання (ці гатоўнасці) жыць па праўдзе.

Зрэшты, калі не логіку, то пэўнае падабенства яе тут можна ўсё ж прасачыць. І яно выглядае так: раз, маўляў, некалькі зламаныкаў

па нейкай там сваёй прыхамаці развалілі Саюз, дык чаму б гэтак жа проста, толькі ў зваротным кірунку, не выправіць справу — зламьснікаў тых вылавіць і пакараць і Саюз аднавіць. Ну калі не ўвесь той ранейшы, у ранейшым выглядзе, Саюз, дык хаця б канфедэрацыю, або, скажам, "единое союзное государство в любых формах, которые сочтут приемлемыми народы объединяющихся республик", ці, на благі канец, хаця б "единое государство из двух республик".

БЕДНЫЯ БЕЛАРУСКІЯ НАЦЫЯНАЛІСТЫ

Апошнія, выдзеленыя двукоссем словы ўзяты мной з яшчэ адной упамянутай на пачатку публікацыі — з інтэрв'ю народнага дэпутата рэспублікі А. Лукашэнкі карэспандэнту "Правды".

Васіль Быкаў ужо даў ацэнку гэтаму інтэрв'ю, ацэнку, за якой і глыбокае разуменне становішча рэчаў, і рэалістычная грамадзянская пазіцыя, і сапраўдны, не падробны клопат пра лёс свайго народа, сваёй Беларусі. І таму мне застаецца толькі дадаць некалькі слоў — у плане маёй тэмы.

Калі казаць пра ролю і пазіцыю газеты, якая чамусьці называе ўсё сябе "Правдой", то тут справа ясная. Ці, як кажа народ, справа ясная, што справа цёмная. Нягледзячы на свой няпэўны статус (зарэгістравана ў Расійскай Федэрацыі, выдаецца за сродкі нейкага таямнічага акцыянернага таварыства "Правда интернейшнл", што знаходзіцца ў Грэцыі), газета, у асобе яе ваяўнічага, ідэалагічна зашоранага ўласнага карэспандэнта, яўна злоўжывае дадзенай ёй магчымасцю друкавацца і распаўсюджвацца на тэрыторыі суверэнай Беларусі: сістэматычна выступае супраць яе новага дзяржаўна-прававога статусу, яе нацыянальнага суверэнітэту, яе канстытуцыйнага ладу і законна выбраных уладаў. (Заўважу, робіць гэта, на жаль, беспакarana, дзякуючы бескантрольнасці з боку Міністэрства інфармацыі і Пракуратуры.)

Словам, пытанні карэспандэнта "Правды интернейшнл" А. Сцепаненкі, які прафесійна правакуе і блефуе, не з'яўляюцца нечаканасцю. Здзіўляюць, мякка кажучы, вельмі ўжо сугучныя, душа ў душу, думка ў думку, з тымі агрэсіўна-падбухторшчыцкімі пытаннямі адказы грамадзяніна Рэспублікі Беларусь, члена яе вышэйшага заканадаўчага органа Аляксандра Лукашэнкі. Усё тыя ж і ў той адрас, стаўшыя дзяшовымі прапагандысцкімі клішэ, абвінавачванні: "У-у, гэтыя развальшчыкі Саюза, гэтыя нягодныя перабудоўшчыкі, дэмакраты, нацыяналісты і белавежскія змоўшчыкі". Праўда, трэба

аддаць належнае Аляксандру Рыгоравічу як суддзі, ён не абмяжоўваецца дзяржаўнай, набіўшай аскаміну абоймай "развальшчыкаў", а дадае яшчэ да ліку падсудных, з падачы карэспандэнта, "правящие круга Запада, мировой капітал". Спрачацца ўсур'ёз тут няма пра што. Гэтак жа, як, відаць, няма сэнсу аспрэчваць рашучы намер Аляксандра Рыгоравіча адным (ці самае большае — двума) махам распарадзіцца нашым дзяржаўным суверэнітэтам і вырашыць заадно праблему "воссоздания единой союзной государственности" (!).

Ды хацелася б сказаць шануюнаму калегу наступнае. Нашае культурнае і духоўнае адраджэнне, абуджэнне нашай нацыянальнай свядомасці, імкненне быць суверэннымі вы, Аляксандр Рыгоравіч, аб'яўляеце, ніштожэ сумняшэся, нацыяналізмам і нават берацеся сцвярджаць разам са сваімі аднадумцамі з расійскага парламента, што "национализм нас захлестывает". Ды яшчэ вунь памножыўся на "ізоляціонізм" (што толькі не прыдумае фантазія, настроеная на пошукі ворагаў і прыдумванне ярлыкоў для іх!). Трэба думаць, што ініцыятараў і носьбітаў гэтых і падобных да іх "ізмаў" вы бачыце перш за ўсё ў асяроддзі ненавіснай вам беларускай інтэлігенцыі. Дык вось я павінен сказаць вам, што вы тут са сваімі абвінавачваннямі-ярлыкамі не арыгінальныя і наўрад ці атрымаеце патэнт на першаадкрыццё, што ўсё гэта ўжо было, што мы, беларусы, у прыватнасці прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі, гэта ўжо "праходзілі" (магчыма, што нават выпрацавалі пэўны імунітэт). А каб вы маглі ў гэтым яшчэ раз пераканацца, асвяжыць у памяці адну са старонак нашай трагічнай гісторыі, раю вам прачытаць надрукаваную толькі што ў некалькіх нумарах газеты "Рэспубліка" публікацыю гісторыка Р. Платонава "Убиение личности. Взгляд из камеры предварительного следствия". Вядомы даследчык прадстаўляе нам яшчэ адно "непачутае папярэджанне" — заяву адной з ахвяр сталінскіх рэпрэсій Стэрніна М. К. пад назвай "Партія должна знать всё". Не бяруся меркаваць, ці ведала і ці хацела ведаць усё партыя, а вось з жахлівай па сваім змесце заявы і каментарыя да яе мы даведваемся, што Стэрнін М. К. быў беларускім інтэлігентам, быў журналістам, рэдактарам, навукоўцам і што яго, Стэрніна М. К., — спачатку ў друку, а потым у камеры, за кратамі, — кляймо і абвінавачвалі ў нацыяналізме, у нацыянал-фашызме, у імкненні адарваць Беларусь ад СССР, у здрадзе інтарэсам працоўнага народа (матывы, здаецца, сугучныя з вашымі, ці не праўда?). Мы даведваемся яшчэ, як з яго, Стэрніна М. К., беларускага інтэлігента ў першым пакаленні і з першай найўнай верай у нацыянальнае адраджэнне, выбівалі прызнанні, як здэкаваліся над ім маральна і фізічна, як білі кулаком па галаве і ботамі ў жывот, пад

пахвіну і пад рэбры, як плявалі ў твар і харкалі ў рот, як ставілі "на канвеер" і як падвяргалі вытанчанаму прыёму "мазгі ў столь"... Што такое "мазгі ў столь"? Прачытайце самі, Аляксандр Рыгоравіч. Каб лепш помніць тое, што было, і лепш ведаць, што адбылося і што адбываецца сёння. Каб лепш усведамляць, на чым трымалася і чаму раптам рухнула такая жаданая для вас "единая союзная государственность". Ну і яшчэ для таго, каб лепш зразумець, чаму найбольш перадавая, найбольш свядомая і сумленная, верная свайму грамадзянскаму і патрыятычнаму абавязку частка беларускай інтэлігенцыі імкнулася і імкнецца да таго, каб яе народ быў гаспадаром у сваім доме, сам распараджаўся ўласным лёсам, меў сваю — сапраўдную, а не бутафорскую, не дэкаратыўную — дзяржаўнасць.

ВІНАВАЦІЦЬ, ВАЯВАЦЬ ЦІ РАЗАМ ПРАЦАВАЦЬ?

Французскі класік раіў не глядзець адзін на аднаго, а разам глядзець наперад. Магчыма, ён зыходзіў з усведамлення таго, што дэкаданс пачынаецца не толькі тады, калі людзі ў паніцы лямантуюць: "Што ж з намі будзе?" (замест высвятлення, што і як трэба рабіць),— але і ў тым выпадку, калі людзі пачынаюць занадта пільна ўзірацца адзін у аднаго, пачынаюць высвятляць адносіны, займацца ўзаемаразборкамі, кажучы сённяшняй мовай. А выдатны рускі філосаф і мовазнаўца А. Ф. Лосеў у сваёй працы "Вучыцца дыялектыцы" пісаў: "Чтобы дело делать, надо отражать действительность. А чтобы по-человечески, по-людски ее отражать, надо ее мыслить". Такая тут, бачыце, дыялектычная залежнасць нашых спраў і нашых дзеянняў ад нашых думак, нашага мыслення, нашых псіхалагічных і ідэйных установак.

І калі мы сапраўды хочам добра і шчасця свайму народу, сапраўды зыходзім з яго інтарэсаў і лічымся з яго воляй, дык будзем прыслухоўвацца да яго голасу, будзем зважаць, як ён адлюстроўвае і разумее рэчаіснасць. Магчымасць для гэтага ёсць. Народ падае голас. "Я надзеюся і веру, — піша знаёмы ўжо нам працаўнік з г. Пружаны Д. Дарафеюк — што нынешнее социально-экономическое положение — это не конец, а начало нашего возрождения. Трудности надо пережить, и мы переживем их. Происходит главное — страна освобождается от догм. Пришла пора крепко думать и добросовестно работать". Жыхару г. Пружаны ўторыць пенсіянерка са Смаргоні С. З. Стрэчка. Асэнсоўваючы свае тэлеўражання ад мінулай сесіі Вярхоўнага Савета, яна піша на мой адрас: "Звяртаюся да вас з просьбай. Перадайце ваяўнічым дэпутатам, што не суды трэба арганізоўваць, а прымаць

рашэнні. Гэта ж сталінскія метады: прымушаць чалавека прызнаваць тое, у чым ён не вінаваты, а потым яго знішчаць. Мінугага не вярнуць. Трэба прыслухоўвацца да голасу маладых (назваюцца прозвішчы некаторых маладзейшых дэпутатаў. — А. В.), трэба глядзець у будучыню".

Голас народа — голас Божы. Нагадваю гэта як вернікам, так і атэістам.

"КАГО ЛЮБІШ?" — "ЛЮБЛЮ БЕЛАРУСЬ..."

Выступленне 19 кастрычніка 1993 г. у Доме літаратара у вечарыне, прысвечанай 110-годдзю з дня нараджэння В. Ластоўскага

Шаноўнае спадарства! Нас сабрала ў гэтай зале, у гэты асенні вечар — вечар, што сімвалічна супадае з пярэдаднем нашага агульнанацыянальнага Дня памяці — знамянальная дата. Роўна 110 гадоў таму ў засценку Калеснікі Дзісенскага павета Віленскай губерні (цяпер Міёрскі раён Віцебскай вобласці) у сям'і дробных арандатараў Юсціна і Ганны Ластоўскіх нарадзіўся хлопчык, якога назвалі Вацлавам і якому было наканавана стаць потым адным са славных сыноў Беларусі, свядомым і самаадданым змагаром за яе волю і незалежнасць, быць адным са стваральнікаў першай беларускай палітычнай партыі (БСГ), з'явіцца аўтарам першай папулярнай гісторыі Беларусі, напісанай беларусам і для беларусаў, а ў снежні 1919 года ўзначаліць першую Раду міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі.

Памятаеце, паролем паўстанцаў Кастуся Каліноўскага былі словы: "Каго любіш? — Люблю Беларусь. — То ўзаемна!" Пачуццём любові — гэтага найлепшага людскога пачуцця — прасякнута ўся творчая і грамадская дзейнасць Вацлава Ластоўскага. Любові да роднага краю, да яго мовы, яго культуры, яго гісторыі. Своеасаблівым катэхізісам гэтай любові і веры з'яўляецца яго кніга "Што трэба ведаць кожнаму беларусу". Схаваная на шмат гадоў ад народа ў кэ-дэбісцкіх сховішчах, кніга гэтая павінна быць, па-добраму, сёння настольнай ў кожнай беларускай сям'і, і, думаю, нам варта звярнуцца да яе на сённяшняй вечарыне. Чытаю:

— *Якія абавязкі беларуса да свайго народа і краю?*

— Беларус павінен любіць свой край, сваю мову і не выракацца іх. Павінен дбаць, каб у беларускім краі развіваўся дабрабыт, беларуская культура і каб народ увесць быў шчаслівым. Для добра

свайго народа і краю беларус павінен быць гатовым на найвялікшыя ахвяры, нават аддаць жыццё.

— *Чаму мы гаворым беларускай мовай?*

— Бо яна наша родная, а кожны чалавек любіць сваю родную мову... І ўсё, што харошае, што добрае, усе мудрасці свету — навуку, літаратуру — мы найлепей разумеем і любім, калі чуем ў сваёй роднай мове, бо яна нам найбольш зразумелая і прыступная...

— *Якая наша мінуўшчына?*

— Наша мінуўшчына — гэта безупыннае змаганне за лепшую долю і волю нашага народа...

— *Якая патрыятычная павіннасць кожнага беларуса?*

— Святая павіннасць кожнага беларуса заўсёды і ўсюды прызнавацца да свайго народа, дбаць аб гонар свае нацыі ды пільна выконваць усё, што прычыняецца да ўмацавання і адукацыі нашага народа. Дбайма ж аб родны край".

Дзевяты, заключны раздзел кнігі-катэхізіса называецца "Наша гордасць". Чытаем: "Мы гордыя тым, што мы беларусы, крывічы, бо мы — народ здольны. З нашага народа выйшла багата славутых людзей..."

Мы гордыя з свае мовы...

Мы гордыя з свае песні...

Мы гордыя з свайго народа...

Мы гордыя з сваёй гісторыі...

Мы гордыя за сваю родную зямлю...

Адным словам, мы гордыя, што мы беларусы.

І мы гордыя сваімі змагарамі-беларусамі, сваімі нацыянальнымі героямі, якія змагаліся за лепшую долю беларускага народа..."

У адпаведнасці з гэтымі сваімі заветамі, з гэтым сваім патрыятычным катэхізісам жыў, мысліў, тварыў, змагаўся, нёс да апошняга дыхання свой крыж Вацлаў Ластоўскі. І яго імя мы можам з поўным правам паставіць у пантэоне нашай гордасці і славы побач з імёнамі іншых нашых нацыянальных герояў.

І яшчэ некалькі абавязковых тут слоў. У кожнага народа ёсць свой пантэон, свой мартыралог. Але ледзь не унікальнай асаблівасцю нашага нацыянальнага мартыралога з'яўляецца тое, што гінулі, што клалі на алтар свае жыцці за неад'емнае, Богам і прыродай дадзенае, права любіць родную Беларусь, жадаць ёй добра і шчасця, за права беларусаў "людзьмі звацца", быць гаспадарамі ў сваім, дадзеным, зноў-такі, Богам і прыродай, доме.

Паказальны ў гэтым сэнсе такі факт. Рыхтуючы расправу над Ластоўскім, сталінска-берыеўскія каты інкрымінавалі яму не толькі

тое, што ён быў, маўляў, адным "з ідэолагаў беларускага нацыяналізму" і нацыянальных інтарэсы ставіў вышэй за класавыя, але і ставілі яму ў віну, што ён — цытую той жа растральны прысуд — "намагаўся скіраваць беларускую літаратуру на шлях апявання "адвечнага хараства Бацькаўшчыны-Беларусі...".

За што іх губілі, за што іх забілі?

За тое, што Бацькаўшчыну любілі....

Вацлаў Юсцінавіч Ластоўскі быў расстраляны на пяцьдзесят пятым годзе свайго жыцця, і прах яго спачывае на чужыне. Душа яго недзе тужыць па Бацькаўшчыне, па роднай зямельцы...

ЦІ ПАТРЭБНЫ ЗАКОН АБ ПАЛІТЫЧНЫХ ПАРТЫЯХ?

*З выступлення на сесіі Вярхоўнага Савета Беларусі
9 снежня 1993 г.*

Ход нашай сесіі, змест і характар дыскусій, якія ідуць на яе пасяджэннях і вызначальным матывам якіх з'яўляецца пошук выхаду з сацыяльна-эканамічнага і палітычнага крызісу, вырашэнне пытання аб тым, якой мае быць палітычная сістэма Рэспублікі Беларусь, пераканалі лішні раз мяне — і, думаю, не толькі мяне — у тым, што нам неабходна разгледзець і прыняць названы Закон. Неабходнасць у ім відавочная. Відавочныя прычыны — як аб'ектыўнага, так і суб'ектыўнага характару, — па якіх прапануемы вашай увазе праект павінен стаць Законом.

Па-першае, мы ўжо прызналі той пастулат, што права грамадзян на аб'яднанне ў палітычныя партыі неаддзельнае ад іншых індывідуальных правоў і свабод, у прыватнасці ад права на свабоду перакананняў і асацыяцыі.

Па-другое, працэс адаптацыі да новых умоў жыцця, змены сістэмы каштоўнасцей, пераходу грамадства ад аднаго якаснага стану да другога суправаджаецца, натуральна, працэсам структурызацыі грамадства, самавызначэння, па пэўных крытэрыях, сацыяльных груп і ў выніку — узнікнення палітычных партый. Што б мы пра іх ні гаварылі і ні пісалі, якімі б эпітэтамі ні характарызавалі (маўляў, "нешматлікія", "слабыя", "пазбаўленыя трывалай сацыяльнай базы" і г. д.), — яны тым не менш узніклі і працягваюць узнікаць.

Інакш кажучы, шматпартыйнасць як форма палітычнага плюралізму і як важнейшы элемент палітычнай сістэмы становіцца рэальнасцю.

І натуральна, што наспела неабходнасць у адпаведнай заканадаўчай падтрымцы шматпартыйнасці з боку дзяржавы, у вырашэнні праблемы палітыка-прававога статусу партый — іншым словам, у прыняцці Закона аб палітычных партыях.

Мы тут не адкрываем Амерыкі. Гэта палітычная Амерыка даўно ўжо адкрыта. Вопыт многіх краін, як заходнееўрапейскіх, як былых сацыялістычных, як "трэцяга свету", пераканаўча сведчыць аб устойлівай тэндэнцыі да выдання спецыяльных прававых актаў у дачыненні да палітычных партый.

Паколькі ў гэтай зале выказвалася сумненне адносна таго, што палітычная дзейнасць павінна рэгулявацца спецыяльным законам, і гучала меркаванне, ці не варта Закон аб партыях аб'яднаць з другім — з Законам аб грамадскіх аб'яднаннях, то мушу, у гэтай сувязі, дадаць наступнае.

Тэарэтычна падобную аперацыю можна было б, магчыма, ажыццявіць. Можна было б. Але не трэба, немэтазгодна. Не на карысць справы. Пра што аргументавана гаварылася яшчэ тры гады назад у сувязі з абмеркаваннем праекта вядомага Закона "Аб грамадскіх аб'яднаннях" (прынятага былым саюзным Вярхоўным Саветам у кастрычніку 1990 г.). Ужо тады некаторыя прававеды, спецыялісты ў галіне дзяржаўнага будаўніцтва і права ставілі пад сумненне канцэпцыю гэтага Закона як "радавога" (ад слова "род") у адносінах да некаторых разнавіднасцей грамадскіх аб'яднанняў, у прыватнасці да палітычных партый. Яны звярталі ўвагу на тое, што палітычныя партыі, па сваёй прыродзе і сваіх задачах, — гэта своеасаблівыя, унікальныя ў сваім родзе арганізацыі, што іх трэба разглядаць як самастойны палітычны і канстытуцыйна-прававы інстытут і дзейнасць іх рэгуляваць спецыяльным законам.

Хачу падкрэсліць у заключэнне, што стыхійнае, без адпаведнага прававога рэгулявання, з'яўленне і дзейнасць мноства партый можа быць фактарам напружанасці, нестабільнасці, можа ўскладняць працэс фарміравання шматпартыйнай палітычнай сістэмы — як аднаго з гарантаў сацыяльнай ураўнаважанасці, аптымальнага эвалюцыйнага развіцця, стварэння і функцыяніравання прававой дзяржавы.

ЁН ПАПЯРЭДЖВАЎ, ЁН НЁС ВЕСТКУ...

"Народная газета" за 29-31 студзеня 1994г.

Пад вечар у разгарачаную міжусобіцай залу прыйшла сумная, пацвярджальная вестка: памёр Алесь Адамовіч. "Мамэнта моры!" Зрэшты, помніш ты пра яе ці не, яна, смерць, не-не ды і сама пра сябе нагадае...

Я ведаў, што ён цяжка хворы, ведаў, у якім стане яго здароўе (толькі ў суправаджэнні ўрача змог прыехаць залетась на пахаванне брата), і тым не менш вестка была нечаканай. І адразу падумалася чамусьці пра тое, як летам 90-га Аляксандр Міхайлавіч зрабіў спробу выступіць у гэтай самай зале перад дэпутатамі Вярхоўнага Савета Беларусі, звярнуцца да іх са сваімі меркаваннямі аб магчымых рэформах у сельскай гаспадарцы і як многія не захацелі яго слухаць, сталі выходзіць з залы. І яшчэ, па той жа асацыяцыі, падумалася: бяда нашага хворага грамадства і заключаецца якраз у тым, што мы не можам, не ўмеем і, што яшчэ горш, не хочам слухаць тых, чые думкі, высновы і перакананні нам па нейкай прычыне (у дадзеным выпадку — ідэалагічнага характару) не падабаюцца. Асабліва думкі-перасцярогі, думкі-прадказанні. А Алесь Адамовіч — як мастак слова, як асоба і мысліцель — якраз і адносіўся да тых, хто асабліва блізка прымаў да сэрца ўсе рэальныя і магчымыя беды, небяспекі і выклікі часу, хто асэнсоўваў глыбей і бачыў далей за іншых і папярэдзваў, нёс трывожную вестку...

Мне тут прыгадваецца паэма "Варшаўскі шлях" Аркадзя Куляшова (заўчасна памёршага ад той жа хваробы — хваробы веку, хваробы сэрца), напісаная пад уражаннем ад праводзін у апошні шлях Твардоўскага, у прыватнасці наступныя радкі:

Хай сэрца разрывае гук жалезны,
А ты за ўсё ў адказе, мой балесны,
За справу, за дзяржаву, за народ.
Далёкае разгледзь арліным вокам,
Лаві на слых ледзь чутны крок бяды:
Мяне абраўшы, мусіш быць прарокам.
Як не прарокам, кім жа быць тады?
Не бойся слова гучнага — прарок! —
Прарок не Бога — праўды слых і зрок.
Ратуй людзей з бяды ліхой, іх душы
На гвалт і на адчай не пакідай,
Ты радасць ім нясі, сабе — адчай,

Ім — волю, гвалт — сабе, ты духам дужы.

Ідзі, вяшчун, па моры, як па сушы...

Гэтыя праніклівыя радкі самым непасрэдным чынам стасуюцца да грамадзянскай пазіцыі, мастакоўскага крэда Алеся Адамовіча. Ён быў не толькі літаратарам, ён быў вешчуном і таму пераконваў нас у неабходнасці "звышлітаратуры", ён, паўтараю, нёс вестку, нёс вешчае слова.

Такое слова застанеца. Застануцца кнігі Аляксандра Міхайлавіча Адамовіча. Застануцца яго ўрокі — урокі мастакоўскай сумленнасці, грамадзянскай мужнасці і маральнай адказнасці. А ў памяці ўсіх нас, хто яго ведаў асабіста, застанеца назаўсёды яго адметны, непаўторны вобраз.

© OCR: Камунікат.org, 2013

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2013

© PDF: Камунікат.org, 2013

Змест

Ён завяшчаў нам светлы дзень
"Нельга будаваць будучыню без памяці аб мінулым..."
Даўгавечнасць
Урок сораму
Ці паспяшаўся "ЛІМ"
Якім быць помніку ў Курапатах
"Хочацца жыць — не канчаецца доля..."
"Альбо ўзброіцца на мора крыўд..."
Колькі каштуе нацыянальная годнасць?
"Мы асуджаны на суверэнітэт..."
"Дакумент, які мне дораг..."
ЮНЕСКА — як адна з надзей свету
Зноў выпрабаванне часам?
Спатканне з Максімам Багдановічам у Парыжы
"Культура і справядлівасць — залог дэмакратыі"
Час збіраць камяні
Не будзем палохаць дзяцей
І жыць будзе вечно!
Новая Канстытуцыя — для новай Беларусі
Сцюжа суровай праўды
Наша зямля, нашы правы
Быў ці не быў путч? або: Будзем пільнымі на досвітку
"Развалілі" ці "разваліўся"? або: "Хто вінаваты?"
"Каго любіш?" — "Люблю Беларусь..." ...
Ці патрэбны Закон аб палітычных партыях?
Ён папярэджваў, ён нёс вестку